

IUS ET ADMINISTRATIO

NR 4/2022 (49)

**redakcja naukowa
ELŻBIETA FERET**

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2023**

Redaktor naczelny
ELŻBIETA FERET

Zastępca Redaktora Naczelnego
DOROTA SEMKÓW

Członkowie Komitetu Redakcyjnego
DOROTA HABRAT
KONRAD KĘDZIERSKI
PAWEŁ MAJKA

Sekretarz redakcji
OSKAR BRÓŻ

Rada naukowa

ELŻBIETA URA (Polska) – przewodnicząca; MÁRIA BUJŇÁKOVÁ (Słowacja)
DMYTRO BYELOV (Ukraina); DIANA CÍRMACIU (Rumunia)
JAROSŁAW DOBKOWSKI (Polska); MIECZYŚLAW GOC (Polska)
MARINA KARASEVA-SENTSOVA (Rosja); MÁRIA KIOVSKÁ (Słowacja)
JAROSŁAW KOSTRUBIEC (Polska); IOAN LEŞ (Rumunia)
MONIKA MÜNNICH (Polska); SŁAWOMIR PATÝRA (Polska)
STANISŁAW PIEPRZNY (Polska); VICTOR HUGO RAMÍREZ LAVALLE (Meksyk)
MARIA TERESA RUSSO (Włochy); BRONISŁAW SITEK (Polska)
ANGELO VIGLIANISI FERRARO (Włochy); ZBIGNIEW WITKOWSKI (Polska)
MUSTAFA YASAN (Turcja); DARIUSZ ŻAK (Polska)

Redaktorzy tematyczni

RAINER ARNOLD (Niemcy); GABRIELA DOBROVIČOVÁ (Słowacja)
JAN FILIP (Czechy); IOAN GÁNFÁLEAN (Rumunia)
SALIMYA GANIYEVA (Turcja); ANNA GOLONKA (Polska)
MIRUNA MIHAELA TUDORAŞCU (Rumunia); JACEK WANTOCH-REKOWSKI (Polska)

Korekta tekstów w języku polskim
PIOTR CYREK

Korekta tekstów w języku angielskim
JOANNA MAZUR-OKALOWE

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Łamanie tekstu
PAWEŁ OCZOŚ

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2023

ISSN 2300-4797
DOI: 10.15584/iuseta

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 5,5; ark. druk. 5,25; zlec. red. 96/2023

Spis treści

Wiktoria Bednarz	
Sprawa zabójstwa Iwony Cygan – analiza błędów w śledztwie w aspekcie kryminalistycznym	5
Izabela Bentkowska-Furman	
Zmiany w obszarze prawa pracy w wyniku epidemii COVID-19 w Polsce. Wybrane zagadnienia	15
Oskar Bróż, Agnieszka Podolak	
Standards of legal protection for animals used in scientific research	30
Patrycja Legut	
Czy istnieje przestępstwo doskonałe? Omówienie śladów kryminalistycznych ze szczególnym uwzględnieniem ich klasyfikacji	46
Joanna Łubina	
Sprawozdanie ze Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Finansowego i Prawa Podatkowego pt. „Misja prawa finansowego – wyzwania współczesności”	70
Justyna Meszka	
Istotny charakter pewności prawa w zakresie prawa podatkowego	75

Wiktoria Bednarz

ORCID: 0009-0004-7881-8205

e-mail: bednarzwiktoria@interia.pl

Instytut Nauk Prawnych

Uniwersytet Rzeszowski

Sprawa zabójstwa Iwony Cygan – analiza błędów w śledztwie w aspekcie kryminalistycznym

The case of the murder of Iwona Cygan – an analysis of errors in the investigation in the forensic aspect

Abstract

The article concerns the murder of Iwona Cygan. It is complicated due to the huge number of mistakes that have been made during the investigation. The first omissions occurred when the girl was reported missing. However, subsequent actions taken by police officers, technicians and prosecutors had an impact on the protracted conclusion of the case. In the course of the investigation, all procedures for conducting the given activities were violated. Regulations and guidelines weren't followed. Evidence has been destroyed or lost many times. The publication contains a comparison of the errors made with the model performance of the given activities.

Keyword: investigation, mistakes in the investigation, procedural steps, investigating the crime scene, interrogation, minutes, memo, cadaver dogs, trial evidence, murder weapon.

Streszczenie

Artykuł dotyczy sprawy zabójstwa Iwony Cygan. Jest ona skomplikowana ze względu na dużą liczbę błędów, które zostały popełnione podczas prowadzenia śledztwa. Do pierwszych zaniechań doszło już w momencie zgłoszenia zaginięcia dziewczyny. Natomiast kolejne czynności, które podejmowali policjanci, technicy oraz prokuratorzy miały wpływ na przeciągające się zakończenie sprawy. W czasie śledztwa naruszono wiele procedur przeprowadzanych czynności. Nie stosowano się do przepisów i wytycznych. Wielokrotnie dochodziło do zniszczenia materiału dowodowego lub jego zaginięcia. W publikacji zawarto porównanie popełnionych błędów ze wzorcowym przeprowadzeniem danych czynności.

Słowa kluczowe: śledztwo, błędy w śledztwie, czynności procesowe, oględziny miejsca przestępstwa, przesłuchanie, protokół, notatka służbowa, psy tropiące, dowody procesowe, ślady, narzędzie zbrodni.

1. Wstęp

Sprawa wydająca się nie mieć końca. Teoretycznie rozwiązana, a jednak ze wciąż przeciągającym się finałem. Rodzina walcząca przez wiele lat o sprawiedliwość, podporządkowująca każdy aspekt swojego życia temu zdarzeniu. W taki sposób można zdefiniować postępowanie dotyczące morderstwa 17-letniej Iwony Cygan.

Istnieje wiele powodów, przez które sprawa przybrała niezwykle skomplikowany charakter. W większości przyczynił się do tego sposób przeprowadzenia oględzin miejsca, w którym znaleziono ciało nastolatki, a także kolejne działania podejmowane przez organy. Każdy, kto zaznajomił się z przebiegiem tych czynności, może sformułować wiele pytań. Niedopatrzenia policjantów, techników oraz prokuratora? Niefortunne zbiegi okoliczności? Zwykłe błędy, które często towarzyszą zabezpieczaniu śladów? Czy może celowe działania, prowadzące do zatuszowania kontrowersyjnej sprawy?

W celu uzyskania odpowiedzi na powyższe pytania, stosowne będzie przeprowadzenie analizy porównawczej czynności mających miejsce we wspomnianej sprawie, z ich wzorcowym przeprowadzeniem.

2. Prolog/Krótki opis sprawy

Aby skupić się na badaniu przeprowadzonego śledztwa, właściwe jest zakreślenie okoliczności oraz czynników, które miały istotny wpływ na dokonane przestępstwo.

Szczucin – z pozoru spokojne, zwykłe miasteczko, w który każdy się zna. W tejsze miejscowości codzienne życie wraz ze swoją rodziną prowadziła Iwona Cygan. Była ona zwykłą nastolatką, lubianą przez nauczycieli oraz rówieśników. Nigdy nie sprawiała większych problemów wychowawczych. Zawsze chętnie niosła innym pomoc. Pomimo pewnej otwartości, którą przejawiała, najbliżsi wskazują, że była w jakimś stopniu skryta. Nie lubiła rozmawiać o swoich uczuciach. Dziewczyna chętnie zajmowała się młodszymi dziećmi, gdyż jej marzeniem było zostanie w przyszłości przedszkolanką. Sama też przejawiała jeszcze dziecięcą aktywność, więc to rozumiały, że miała dobrą relację z młodszymi.

Rok 1998. 17-letnia wówczas Iwona Cygan od dłuższego czasu przyjaźniła się z charyzmatyczną Renatą. Dziewczyna w negatywny sposób wpływała na zachowanie nastolatki. Nie podobało się to mamie Iwony, która starała się ograniczać ich kontakty. Dziewczyny wspólnie spędzały większość czasu, podczas którego często chodziły na dancingi oraz przebywały w szczucińskich barach.

Renata posiadała dominującą osobowość, która w szczególny sposób przejawiała się w sytuacji, gdy postawiła Iwonie ultimatum – miała ona wybrać ją albo związek z nowym chłopakiem. Wpływ nastolatki na Iwonę był znaczący. Posłuszna 17- latka w dużej mierze dostosowywała się do zaleceń i decyzji przyjaciółki.

Na kilka dni przed śmiercią, zachowanie Iwony diametralnie uległo zmianie. Dziewczyna była zamknięta w sobie, całe dni spędzała w łóżku. Podzieliła się również z rodziną refleksją na temat miejsca pochówku po swojej śmierci. Rodzina wysnuła przypuszczenia, że ktoś mógł ją skrzywdzić podczas jednej z dyskotek. W tych dniach Iwona także nie miała ochoty na spotkania z Renatą, która uporczywie o nie prosiła. Pomimo złego samopoczucia, wskutek długich prośb, 17-latka postanowiła się z nią zobaczyć. Jednakże moment wyjścia dziewczyny z domu, był ostatnią chwilą, kiedy rodzina widziała ją żywą.

Według ustaleń, Iwona na spotkania miała udać się ze swoją straszą siostrą – Anetą. Jednak według ich praktyki, dziewczyny zazwyczaj w pewnym momencie się rozdzielały. Tak też było tym razem. Tego wieczora Iwona wraz z Renatą były widziane w „Zajeździe Leśnym”.

Następnego poranka (14 sierpnia) okazało się, że dziewczyna nie wróciła na noc do domu. Rodzina postanowiła skontaktować się z Renatą, aby uzyskać więcej informacji. Jednakże ta nie była pomocna. Ponadto nie wyglądała na zdziwioną zaginięciem koleżanki. Przez cały czas utrzymywała wersję, że rozstały się na rynku, a Iwona udała się w kierunku miejsca zamieszkania. Zrozpaczona rodzina postanowiła zgłosić zaginięcie 17- latki.

3. Błędy w śledztwie

Wraz z tą czynnością pojawiły się pierwsze uchybienia w sprawie¹. Ojciec Iwony – pan Mieczysław, zgłosił zaginięcie o godzinie 9.00. Natomiast w aktach sprawy odnotowano godzinę 13.00. Ponadto, w momencie dokonania zgłoszenia, lokalna Policja wiedziała już co stało się z dziewczyną. Jednakże nie było tożsame z przekazaniem tej informacji rodzinie.

Następnie funkcjonariusze udali się do domu państwa Cygan. Na miejscu, jeden z nich – Leszek W. osobiście przesłuchał Renatę. Po dokonanej czynności stwierdził, że dziewczyna nic nie wie i „nie ma jej już po co przesłuchiwać”. Wskazać należy, iż przesłuchanie jest czynnością procesową, a jego przebieg musi być zgodny z przepisami kodeksu postępowania karnego. Prowadzący czynności

¹ Zob. także: T. Hanausek, *Błędy w kryminalistyce*, „Problemy Kryminalistyki” 1998, nr 219, s. 5–7.

powinien być odpowiednio zapoznany z dotychczasowym przebiegiem postępowania w danej sprawie, a także posiadać podstawowe informacje na temat osoby przesłuchiwanej². Przesłuchanie powinno odbyć się w miejscu odpowiednio do tego przystosowanym oraz zgodnie z dyspozycją art. 143 § 1 pkt 2 k.p.k. obligatoryjnie należy sporządzić protokół, który potwierdza sposób i przebieg tej czynności. W powyższym przypadku przesłuchanie miało charakter nieformalny, przeprowadzone zostało w miejscu do tego nieprzystosowanym. Prawdopodobnie policjant nie był wcześniej przygotowany. Ostatecznie, czynność ta nie została zaprotokołowana. W późniejszym czasie, zarówno policjant, jak i Renata, będą zaprzeczać, że tego dnia byli w domu zamordowanej dziewczyny.

Kolejne kontrowersje budzi fakt zaniechania wielu czynności na miejscu zdarzenia. Stanisław Dziódzio – świadek, który znalazł na wałach nad Wisłą ciało 17-letki, natychmiast zawiadomił o tym fakcie Policję. Po przyjeździe funkcjonariuszy postanowił pomóc im trafić na miejsce. Ci jednak sami doskonale wiedzieli, gdzie się udać.

W tym przypadku mają oni do czynienia z miejscem domniemanego przestępstwa. Zgodnie z opracowaną przez kryminalistykę definicją, miejscem przestępstwa jest część przestrzeni otwartej lub zamkniętej, na której znajdują się odkształcenia przedmiotów i samego terenu wywołane czynem przestępnym bądź też znajdują się tam przedmioty mające związek z przestępstwem³. Takie określenie wskazuje jedynie na ściśle określoną przestrzeń, w której sprawca dokonał czynu. Pominięte zostają natomiast kwestie czynności poprzedzających przestępstwo oraz następujące po jego dokonaniu.

Czynności dokonane na miejscu zdarzenia, bez wątplenia stanowią najważniejszy etap. Powinny zostać przeprowadzone w sposób wzorcowy oraz zgodny z wszelkimi przepisami. Nie ma w nich miejsca na żadne pomyłki, zaniechania czy przeoczenia. Oględziny miejsca zdarzenia dostarczają nie tylko podstawowego i ważnego materiału, który pozwoli ustalić wersję przebiegu przestępstwa, ale również w znaczący sposób determinują przebieg całego postępowania karnego. Miejsce zdarzenia przestępczego stanowi bowiem jedno z najbogatszych źródeł informacji o sprawcy czynu oraz o środkach i metodach jego przestępczej działalności⁴. W związku z powyższym, służy ono do osiągnięcia celów postępowania, które określone zostały w art. 2 § 1 oraz art. 297 kodeksu postępowania

² E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 182.

³ Z. Jarocki, *Oględziny miejsca przestępstwa*, „Palestra” 1996, t. 10, nr 5(101), s. 42–52; zob. także: V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, *Oględziny miejsca. Teoria i praktyka*, Toruń 2011, s. 77–109.

⁴ S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Temida 2, Białystok 1997, s. 133.

karnego. Oględziny powinny zostać przeprowadzone w możliwie jak najkrótszym czasie od zdarzenia, ponieważ sprawca może celowo zacierać lub zniekształcać ślady⁵.

Okolo godziny 15.00 na szczucińskie wały dotarli: szef dąbrowskiej dochodzeniówki, zastępca dąbrowskiego komendanta, technicy i ekipa z psami tropiącymi. Pojawił się także prokurator Kumorowski. Oprócz nich, na miejscu znajdowało się mnóstwo przypadkowych osób. Jeden z mieszkańców obecnych na miejscu wspomina, że zanim specjaliści zaczęli cokolwiek zabezpieczać, bardzo dużo osób mogło tam podejść. Zatem jeśli znajdowały się jakieś ślady, to zostały one zajeżdżone i zdeptane. Siostra Iwony wskazuje, że na zdjęciach, które zostały wykonane na miejscu, można zauważyć nawet klapki jakichś dziewczyn. Pomimo tłumy gapiów, Policja nie chciała dopuścić do zwłok najbliższej rodziny. Pojawia się kolejne pytanie – czy było to zamierzone działanie, mające na celu ukrycie faktów oraz dowodów? Czy była to forma ochrony przed drastycznymi widokami?

W niniejszej sprawie prokurator powinien zarządzić otwarcie i oględziny zwłok. Sąd Najwyższy wskazuje, że „Przesłanką zarządzenia oględzin i otwarcia zwłok przez prokuratora jest podejrzenie, iż zgon nastąpił w wyniku przestępstwa”⁶. Dopiero przeprowadzone czynności „uprawniają do sformułowania, i to nie zawsze, wniosków co do przyczyny śmierci i mechanizmu jej powstania”⁷.

Wobec powyższej sytuacji, na którą uwagę zwrócił jeden ze świadków – wskazania wymaga zadanie, którego dąbrowscy i szczucińscy funkcjonariusze nie zrealizowali. Przed rozpoczęciem oględzin należy określić granice dokonywanych czynności, tj. miejsca znalezienia zwłok oraz terenu, który może być powiązany z przestępstwem. Również powinni oni zadbać o to, aby na miejscu nie znajdowały się osoby niepowołane. W tym przypadku nie zostało to dokonane.

Kolejnym nietypowym zjawiskiem jest fakt, że wokół ciała Iwony nie było żadnych śladów krwi, co pozwala wywnioskować, iż miejsce, w którym znajdowało się ciało, nie było miejscem pobicia. Jednakże prokurator nie przywiązał do tego większej uwagi.

Na szczucińskich wałach pojawiły się również psy tropiące. Zasadność ich sprowadzenia potwierdza stwierdzenie występowania śladów, które mogą być nośnikami zapachu sprawcy. Psy nie są jedynie środkiem mającym doprowadzić

⁵ M. Hołuj, *Taktyka prowadzenia oględzin miejsca zdarzenia*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2018, nr 3, s. 13; zob. także H. Grzywna, *Oględziny miejsca zdarzenia*, wyd. VI popr., Słupsk 2015, s. 31.

⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2020 r., sygn. akt: I DO 53/20.

⁷ *Ibidem*.

je do osoby sprawcy, ale mogą także wskazać drogę jego ucieczki lub pomóc w odnalezieniu porzuconych przedmiotów. W przypadku sprawy Iwony, psy – według sporządzonego protokołu – miały nie podjąć żadnego tropu. Z tego też względu podjęto decyzję o ich odwołaniu. Uzasadniono ją tym, że pobiegły one za zającem. Jest to sytuacja bardzo wątpliwa, gdyż takie psy są szkolone *stricte* w tropieniu śladów ludzkich.

Obok oraz pod ciałem technicy znaleźli fragmenty potłuczonej szklanej butelki. Zabezpieczyli je do badań daktyloskopijnych, które stanowią metodę identyfikacji człowieka na podstawie śladów linii papilarnych opuszek palców. Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Wojewódzkiej Policji w Tarnowie stwierdziło, iż na fragmentach szkła nie ma żadnych śladów. Wynik ten jest bardzo wątpliwy. Nie istnieje możliwość, aby sprawcy wytarli wszystkie odciski. Również rozbicie butelki z założonymi gumowymi rękawiczkami wydaje się niemożliwe.

Natomiast na przegubie prawej dłoni Iwony policjanci znaleźli srebrny łańcuszek, na palcu pierścionek z oczkiem, a w uchu jeden kolczyk. Zabezpieczyli także pasmo włókien koloru biskupiego. Dziewczyna nie miała na sobie ubrań w tym kolorze, więc wszystko wskazywało na to, że należało ono do kogoś innego. Na jej ciele znaleziono również trzy kosmyki ściętych włosów. Oprócz powyższych dowodów, na liście znalazła się informacja o swetrze zabrudzonym krwią. Świadek, Stanisław Dziódzio, nie przypominał sobie, aby taki znajdował się obok ciała dziewczyny. Jednakże został on utrwalony na policyjnym zdjęciu. Rodzina wielokrotnie zgłaszała tę sytuację. Mimo to nikt nie postanowił przesłuchać Dziódziona w tej sprawie.

W kontekście znalezienia ww. dowodów należy wskazać istotną rolę protokołu oględzin. Jest on bezpośrednio związany z utrwaleniem stanu i wyglądu miejsca zdarzenia⁸. Stanowi pochodny dowód istnienia i stanu śladów w chwili ujawnienia, a zatem ich prawną ochronę w przypadku zniszczenia, zniekształcenia lub zagubienia⁹. Podaje się w nim najistotniejsze cechy wyglądu poszczególnych fragmentów miejsca zdarzenia, dlatego musi być sporządzony bezpośrednio w trakcie trwania czynności, w tym samym miejscu, czasie oraz w obecności tych samych uczestników. Nie można tego uczynić po zakończeniu danych czynności.

Kolejną znaczącą informacją w sprawie Iwony Cygan jest fakt, iż w pobliżu miejsca znalezienia zwłok, przez całą noc, pod namiotami przebywała rodzina z Kielc. Według dostępnych informacji, policjanci przeprowadzili z nimi rozmowę,

⁸ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 259.

⁹ J. Karwel, *Oględziny miejsca zabójstwa*, „Prok. i Pr.” 2016/9/146-168, s. 13.

jednak nie ma o tej czynności żadnych informacji w aktach sprawy. Ponownie nie został sporządzony protokół przesłuchania lub notatka urzędowa. Jest to tożsame z brakiem wylegitymowania istotnych dla sprawy świadków. Zasadność oraz formę odnotowania takiej czynności wskazuje Sąd Apelacyjny w Poznaniu „Czynność rozpytania następuje głównie na miejscu zdarzenia lub nieco później, ale z reguły przed wszczęciem postępowania w sprawie. Nie wymaga sporządzenia protokołu, może natomiast przybrać formę notatki urzędowej (art. 143 § 2 k.p.k.)”¹⁰.

Po zabraniu spod wałów ciała, na miejscu nie pozostali żadeni funkcjonariusze ani technicy. Również teren nie został zabezpieczony. Dopiero interwencja rodziny przyczyniła się do ponownego ściągnięcia służb. W tamtym momencie ujawniły się także skutki wcześniejszego uchybienia. W wyniku braku określenia granic dokonywanych czynności, po ponownym przeszukaniu miejsca, policjanci kilkanaście metrów od ciała, znaleźli fragmenty sztachet z takim samym skorodowanym drutem, jakim Iwona została uduszona. Zabezpieczyli również fragment sznurka, którym miała związane ręce. Natomiast na skarpie wału odnaleźli plac wgniecionej trawy. Prowadzi to do wniosku, że to w tamtym miejscu Iwona próbowała się wdrapać, aby uciec oprawcy. Brak odpowiedniego zabezpieczenia miejsca, mógł skutkować zatarciem śladów, a nawet zniknięciem dowodów, które się tam znajdowały.

Wspomnieć należy również o sytuacji, która nie powinna mieć miejsca w żadnym toczącym się postępowaniu. Z oględzinami przedmiotów zabezpieczonych na miejscu zdarzenia, dąbrowska policja zwlekała ponad miesiąc. Tak ważne dowody w sprawie, na których z pewnością znajdowały się liczne ślady zabójcy, czekały na obejrzenie przez tak długi okres. Dopiero we wrześniu, referent sprawy Maciej C., podjął decyzję o zabezpieczeniu śladów na sześciu przedmiotach. Jednakże jego zachowanie w stosunku do dowodów było co najmniej nieprofesjonalne. Zrobił on dwie pętle z drutu, w tym z jednego zdjętego z szyi Iwony. Rozciągał je, a zarazem nie opisywał, jak dokładnie wyglądały przed wyprostowaniem. Również ich nie sfotografował. Zniekształcił w ten sposób najważniejszy dowód w sprawie – narzędzie zbrodni. Na przedmiotach znalazł dwa włosy, ale nie zmierzył ich długości, a w protokole nie zrobił adnotacji, gdzie i jak je zabezpieczono¹¹. Jak sam twierdził – ich długość uznał za nieistotną.

Na ubraniach 17-latki zabezpieczono także włókna przypominające wyglądem włosy. Zostały one wysłane do badań w zakładzie medycyny sądowej. Biegły, który przeprowadził badanie, w wydanej opinii zlecił wykonanie badań

¹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 lipca 2019 roku, sygn. akt: II AKa 113/19.

¹¹ M. Góra, *Miasteczko zbrodni. Dlaczego zginęła Iwona Cygan?*, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2019.

DNA, gdyż nie posiadał pewności, czy zabezpieczony materiał pochodzi od denatki. Jednakże prokurator Kumorowski nie podzielił jego zdania. Ponadto po latach biegły ujawnił fakt, że jednym z przesłanych śladów był fragmentem włókna materiału. Przypomnienia wymaga, że to właśnie włókna koloru biskupiego zostały zabezpieczone na ciele dziewczyny oraz sztachetach. Pomimo kilkukrotnych prób o dosłanie brakującego materiału, prokurator pozostał nieugięty. Nie sprawdził tego ważnego tropu. W 2016 roku biegły został przebadany wariografem przez Archiwum X. Wyrażał również chęć zeznawania przed sądem, jednak nigdy nie został wezwany na świadka¹².

Badania chemiczne przeprowadzone podczas sekcji zwłok ujawniły w organizmie denatki związki ograniczone o cechach analitycznych rozpuszczalników organicznych, takich jak etanol, octan etylu, ksyleny, heksanol. Jednak nigdy nie sprawdzono, w jaki sposób się tam znalazły. Fakt ten nie został uznany za istotny, mimo że mógł pomóc zrekonstruować wersję zdarzeń z dnia morderstwa.

Wraz z kolejnym przesłuchaniem, czynność ta ponownie została przeprowadzona w sposób nieprawidłowy. Nie zastosowano się do zasad wskazanych w art. 171 kodeksu postępowania karnego. Siostra Iwony – Aneta została przesłuchana przez agresywnego policjanta. Krzyczał na nią, zadawał pytania sugerujące oraz wymuszał konkretne zeznania. Dziewczyna bardzo się go bała. W pewnym momencie ojciec dziewczyny musiał podjąć interwencję i zabrać ją z przesłuchania.

Analizując ww. czynności procesową należy wyszczególnić również przesłuchanie Tadeusza Draba. Kilka dni po zabójstwie 17-latki, policjanci zabrali Tadeusza do sklepu. Ich celem było upicie mężczyzny. W ten sposób chcieli zdobyć jak największą ilość informacji na temat śmierci Iwony Cygan. Tadeusz przyznał, że widział na wałach, jak młody Kłapa w towarzystwie swojego ojca oraz innych osób, zaciska na szyi dziewczyny metalowy drut¹³. Pomimo zdobycia tak ważnych informacji, lokalni policjanci ponownie nie sporządzili żadnej notatki służbowej. Zaznaczyć należy, że niedopuszczalne jest także przesłuchanie osoby będącej pod wpływem alkoholu. Natomiast zupełnie nieetyczne jest doprowadzenie jej do takiego stanu przez policjantów. Na podstawie tej sytuacji można wywnioskować, że posiadane przez świadka informacje musiały stanowić dla kogoś dużą wartość.

W październiku (dwa miesiące po zabójstwie) rodzina Cyganów otrzymała z Komendy Policji telefon. Policjanci prosili o odebranie rzeczy Iwony. Ubrania stanowiły dowody rzeczowe w toczącym się śledztwie, a mimo to zostały

¹² Zob. np. T. Tomaszewski, *Przesłuchanie biegłego w postępowaniu karnym*, Warszawa 1988, s. 98–102.

¹³ M. Góra, *Miasteczko zbrodni...*, *op.cit.*

oddane rodzinie. Zgodnie z prośbą, na komisariat udała się Aneta. Ze względu na zachowanie funkcjonariuszy, wizyta ta na długo zapadła jej w pamięci. „Zaprowadził mnie do małego pokoiku. I taki wielki policjant z brodą i wąsami, kuczał tak przy tym czarnym worku i wyciągał po kolei ubrania Iwony, pokazywał mi je i pytał „Poznaję Pani? No to proszę”. Wyciągał po kolei bluzkę, sweter, majtki, stanik, pokazywał i się śmiał”¹⁴. Po upływie ok. 2 tygodni policjanci zdali sobie sprawę, że zbyt wcześnie wydali rzeczy. Pojawili się ponownie w domu zamordowanej nastolatki i poprosili o zwrot. Odzyskali je, jednak nie pozostawili żadnego pokwitowania potwierdzającego odbiór rzeczy oraz przyjęli je bez odpowiedniej rejestracji. Po pewnym czasie okazało się, że wszystkie ubrania i rzeczy osobiste Iwony zaginęły. Pomimo zapewnień, że znajdują się one w prokuraturze i należy wydać je rodzinie, do dziś nie zostały odnalezione.

Kontrowersyjne rzeczy działały się również z innymi dowodami. Prokurator w jednym postanowieniu nie uznał za dowody rzeczowe łańcuszka i kolczyka, które zostały zabezpieczone na miejscu zdarzenia. Nie wymienił ich również w decyzji o umorzeniu śledztwa, nie wskazał na liście rzeczy przeznaczonych do oddania rodzinie ani wśród przedmiotów do zatrzymania w magazynie dowodów. Dwa ważne dowody rzeczowe z miejsca zbrodni znikły w niecodziennych okolicznościach. Co ciekawe, w 2008 roku, gdy śledztwo przejął prokurator Malec, zlecił on ponowne przeprowadzenie oględzin dowodów zabezpieczonych na miejscu przestępstwa. W ich wyniku, do spisu dowodów dołączony został wspomniany łańcuszek, kolczyk oraz bilon. Nigdy nie ujawniono, gdzie przez lata znajdowały się ww. dowody.

4. Zakończenie

Sprawa Iwony Cygan należy do kategorii spraw niezwykle skomplikowanych. Dowody, które dawały podstawę do przyjęcia określonych wersji zdarzeń, nie były w ten sposób traktowane przez organy procesowe. Od początku dochodziło do ogromnej liczby uchybień oraz błędów. Wraz z uruchomieniem całej procedury, tj. zgłoszenia zaginięcia 17-latki, pojawiły się pierwsze rozbieżności, które powielane były przez kolejne lata. Śledztwo było kilka razy umarzane oraz ponownie wznawiane. Zmieniali się prokuratorzy je prowadzący, a w sprawę angażowały się wpływowe osoby, m.in. związane z polityką. Lata, przez które toczyła się sprawa, przyniosły okrutne żniwo innych ofiar śmiertelnych. Każdy, kto posiadał informacje lub był w jakikolwiek sposób powiązany z osobą Iwony,

¹⁴ *Ibidem*; zob. także: K. Piskorski, *Okazanie osób i rzeczy*, SİMO 1959/2.

został przeznaczony do „likwidacji”. Ostatecznie wiele z tych zabójstw uznano za nieszczęśliwe wypadki lub samobójstwa. W ich przypadku również dochodziło do licznych błędów oraz zaniechań organów. Jednak tych śmierci nigdy nie połączono z zabójstwem 17-letniej dziewczyny.

Obecnie postępowanie w sprawie zabójstwa Iwony Cygan toczy się przed Sądem Okręgowym w Rzeszowie i nadal czeka na rozstrzygnięcie. Natomiast wszyscy podejrzani w sprawie od dawna znajdują się na wolności.

Bibliografia

- Góra M., *Miasteczko zbrodni. Dlaczego zginęła Iwona Cygan?*, Wydawnictwo W.A.B. Warszawa 2019.
- Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Hołuj M., *Taktyka prowadzenia oględzin miejsca zdarzenia*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2018, nr 3.
- Jarocki Z., *Oględziny miejsca przestępstwa*, „Palestra” 1996, t. 10, nr 5(101).
- Karwel J., *Oględziny miejsca zabójstwa*, „Prok. i Pr.” 2016, nr 9.
- Pikulski S., *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Temida 2, Białystok 1997.

Orzecznictwo

- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2020 r., sygn. akt: I DO 53/20.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 lipca 2019 roku, sygn. akt: II AKa 113/19.

Inne źródła

- Mazur J., *Sprawa Iwony Cygan*, podcast Piąte: nie zabijaj, Spotify, grudzień 2022.

mgr Izabela Bentkowska-Furman

ORCID: 0000-0002-1200-0580

e-mail: ibentkowska@ur.edu.pl

Instytut Nauk Prawnych

Uniwersytet Rzeszowski

Zmiany w obszarze prawa pracy w wyniku epidemii COVID-19 w Polsce. Wybrane zagadnienia

Changes in the area of labour law as a result of the COVID-19 epidemic in Poland. Selected issues

Abstract

This article concerns changes in the field of labour law resulting from the introduction state of the epidemic. They relate to new regulations in the sphere of duties and rights of both employers and employees, including in particular the legal regulation of the new institution so-called remote work. The article deals with the most important solutions from the point of view of the protection of workers in the workplace: the employer's obligation to protect workers by ensuring safe and healthy working conditions and the introduction of measures that can be applied to reduce the likelihood of COVID-19 infection. This is achieved, among others, by the new institution of the so-called remote work. The solution, which is the provision of work in the form of remote work, has not yet been regulated in the Polish legal system. The only regulation contained in the labour code, i.e. teleworking, shows significant differences and is not an identical concept.

Keywords: remote work, telework, protection of employees in the workplace, labour law, health protection, the COVID-19 epidemic.

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy zmian w zakresie prawa pracy wynikających z wprowadzenia stanu epidemii, które wprowadzają nowe uregulowania w sferze obowiązków i uprawnień zarówno pracodawców, jak i pracowników, w tym w szczególności uregulowania prawne dotyczące tzw. pracy zdalnej. Artykuł dotyczy najważniejszych rozwiązań z punktu widzenia ochrony pracowników w miejscu pracy: obowiązku pracodawcy zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy oraz wprowadzenia środków, które można zastosować w celu ograniczenia prawdopodo-

bieństwa zarażenia COVID-19. Służy temu m.in. nowa instytucja, tzw. praca zdalna. Rozwiązanie, jakim jest świadczenie pracy w formie pracy zdalnej, nie było dotychczas uregulowane w polskim systemie prawa. Jedyna regulacja zawarta w kodeksie pracy, czyli telepraca, wykazuje znaczne różnice i nie jest tożsamym pojęciem.

Słowa kluczowe: praca zdalna, telepraca, ochrona pracowników w miejscu pracy, prawo pracy, ochrona zdrowia, epidemia COVID-19.

1. Wstęp

Trwająca od 2020 roku pandemia koronawirusa wymusiła wprowadzenie zmian w wielu obszarach funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki. Ogłoszony w marcu 2020 roku stan epidemii w Polsce spowodował konieczność dostosowania także prawa do nowej sytuacji, zarówno w obszarze ochrony zdrowia, jak i szeroko rozumianym obszarze społeczno-gospodarczym. Wprowadzone przez władze rządowe regulacje prawne związane ze stanem epidemii w Polsce, wpłynęły także znacząco na zmiany w obszarze prawa pracy.

Niniejszy artykuł dotyczy zmian w zakresie prawa pracy wynikających z wprowadzenia stanu epidemii, które dotyczą nowych uregulowań w sferze praw i obowiązków zarówno pracodawców, jak i pracowników, w tym w szczególności uregulowanie prawne dotyczące tzw. pracy zdalnej. Omawiane w artykule nowe rozwiązania prawne zostały wprowadzone ustawą z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych¹ i dotyczą czynności związanych ze zwalczaniem zakażenia, zapobieganiem rozprzestrzenianiu się, profilaktyką oraz zwalczaniem skutków, w tym społeczno-gospodarczych². Artykuł dotyczy rozwiązań, najważniejszych z punktu widzenia ochrony pracowników w miejscu pracy: obowiązku pracodawcy zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, poprzez wprowadzenie środków, które można zastosować w celu ograniczenia prawdopodobieństwa zarażenia SARS-CoV-2, w tym możliwość pracy zdalnej. Rozwiązanie to dotychczas nie było uregulowane w polskim systemie prawa, stąd potrzeba szerszej analizy.

¹ Ustawa z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r., poz. 374 ze zm.) (dalej jako: u.s.r.z.z.).

² Art. 2 ust 2 ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych.

2. Obowiązki pracodawcy w zakresie ochrony pracowników w środowisku pracy w czasie stanu epidemii

Stan epidemii w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2 w Polsce został ogłoszony na mocy Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii³ i na podstawie art. 46 ust. 2 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 roku o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi⁴. W myśl przepisu art. 46. ust. 2 ustawy o zapob. chor. zakaź., jeżeli zagrożenie epidemiczne lub epidemia występuje na obszarze więcej niż jednego województwa, stan zagrożenia epidemicznego lub stan epidemii ogłasza i odwołuje, w drodze rozporządzenia, minister właściwy do spraw zdrowia w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw administracji publicznej, na wniosek Głównego Inspektora Sanitarnego.

Szczególnie istotne w czasie trwania stanu wyjątkowego, jakim jest stan epidemii, wydaje się być zapewnienie odpowiedniej ochrony pracowników w środowisku pracy, gdzie narażenie na zakażenie chorobą jest bardzo wysokie. Art. 207 § 2 kodeksu pracy⁵ nakłada na pracodawcę obowiązek w zakresie ochrony zdrowia i życia pracowników przez zapewnienie bezpiecznych i higienicznych warunków pracy przy odpowiednim wykorzystaniu osiągnięć nauki i techniki. Szczególnie istotna jest zatem realizacja tego obowiązku w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia w okresie trwania stanu epidemii, bowiem to na pracodawcy ciąży obowiązek organizowania pracy w taki sposób, aby zapewnić bezpieczne i higieniczne warunki pracy⁶. Wytyczne opracowane przez Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy w uzgodnieniu z Głównym Inspektoratem Pracy⁷, zawierają ogólne informacje o środkach profilaktycznych, które należy stosować w czasie epidemii w każdym zakładzie pracy, w tym informacje dotyczące: 1) opracowania planu działań w celu ochrony zdrowia pracowników w warunkach epidemii (przygotowanie planu działań zapobiegawczych, a następnie jego wdrożenie)⁸;

³ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 r., poz. 491 ze zm.).

⁴ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 roku o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2008 r., nr 234 poz. 1570 ze zm.) (dalej jako: zapob. chor. zakaź.).

⁵ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. z 1974 r., nr 24, poz. 141 ze zm.) (dalej jako: k.p.).

⁶ Art. 207 § 2 pkt 4 k.p.

⁷ Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy w uzgodnieniu z Głównym Inspektoratem Pracy, *Bezpieczeństwo i ochrona zdrowia osób pracujących w czasie epidemii COVID-19. Ogólne wytyczne i lista kontrolna*, Warszawa 2020, s. 4, <https://www.pip.gov.pl/pl/f/v/222228/koronawirus-zalecenia%20ogolne%202020%2005%2019.pdf> [dostęp: 30.06.2021].

⁸ *Ibidem*, s. 5.

- 2) środków, które można zastosować w celu ograniczenia prawdopodobieństwa zarażenia SARS-CoV-2 w pracy, do których zaliczyć należy:
- zapewnienie odpowiedniego dystansu fizycznego pomiędzy pracownikami, a jeżeli wykonywana praca wiąże się kontaktami bezpośrednimi z innymi pracownikami lub klientami, do środków ograniczających prawdopodobieństwo zarażenia SARS-CoV-2 należą: praca w zespołach o stałym składzie i ograniczonej liczbie kontaktujących się bezpośrednio ze sobą pracowników (2–3 osoby); zastosowanie przezroczystych ekranów, np. ze szkła lub tworzywa sztucznego, oddzielających pracowników od klientów, kontrahentów itp.; ograniczenie czasu bezpośredniego kontaktu (do max. 15 minut); stosowanie środków ochrony indywidualnej – np. filtrującego sprzętu ochrony układu oddechowego (półmasek filtrujących lub półmasek/masek połączonych z filtrami), osłon oczu i twarzy, gogli, całotworzywowych rękawic jednorazowych (ochronnych lub medycznych), środków ochrony nóg, kombinezonów ochronnych; stosowanie środków do dezynfekcji rąk oraz powierzchni roboczych⁹;
 - pracę zdalną;
 - ograniczenie kontaktów bezpośrednich z osobami spoza zakładu pracy;
 - przestrzeganie zasad higieny w miejscu pracy;
 - środki ochrony indywidualnej i odzież robocza.
- 3) zasad ograniczania obciążeń psychospołecznych spowodowanych epidemią;
- 4) komunikowania się w sprawach związanych z działaniami wdrażanymi w celu ograniczenia prawdopodobieństwa zarażenia SARS-CoV-2 w pracy;
- 5) postępowania w przypadku podejrzenia zachorowania na COVID-19.

Istotnym zagadnieniem jest obowiązek informowania przez pracodawcę o przypadkach zachorowania na COVID-19 w miejscu pracy. Wskazać należy, że żaden przepis rozporządzeń w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, nie wskazuje takiego obowiązku wobec pracodawcy. Można go jednak wywieść z treści art. 207 § 2 k.p.¹⁰, który nakłada na pracodawcę obowiązek ochrony zdrowia i życia pracowników. W szczególności pracodawca ma obowiązek reagować na potrzeby w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i higieny pracy oraz dostosowywać środki podejmowane w celu doskonalenia istniejącego poziomu ochrony zdrowia i życia pracowników, biorąc pod uwagę zmieniające się warunki wykonywania pracy¹¹. Z drugiej strony obowiązek w tym zakresie ma również pracownik,

⁹ *Ibidem*, s. 7.

¹⁰ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-obowiazki-pracodawcy-FAQ>.

¹¹ Art. 207 § 2 pkt 3 k.p.

który ma obowiązek informowania pracodawcy o swoim zakażeniu, co wywieść można z przepisów ogólnych kodeksu pracy w zakresie obowiązku przestrzegania przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy (art. 100 § 2 pkt 3), a także z obowiązku dbania o dobro zakładu pracy (art. 100 § 2 pkt 4)¹².

3. Praca zdalna jako szczególna forma wykonywania pracy poza miejscem jej stałego wykonywania

Możliwość pracy zdalnej stanowi niewątpliwie jeden z najważniejszych środków, jaki może być zastosowany w celu ograniczenia prawdopodobieństwa zarażenia chorobą w pracy. Przed wprowadzeniem w życie regulacji dotyczących pracy zdalnej na mocy przepisów u.s.r.z.z. nie było w polskim systemie regulacji odnoszących się do pracy zdalnej. Wskazuje się na daleko idące konsekwencje wprowadzenia przepisów dotyczących pracy zdalnej, w tym wprowadzenie do porządku prawnego i języka prawniczego nowej instytucji¹³. Przepisy art. 3 ust. 1 u.s.r.z.z. dopuszczają możliwość, że w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19, oraz w okresie 3 miesięcy po ich odwołaniu, w celu przeciwdziałania COVID-19 pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem jej stałego wykonywania (praca zdalna). Z powyższego przepisu wynika po pierwsze, że praca zdalna dotyczy wyłącznie okresu w trakcie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego lub epidemii oraz w okresie trzech miesięcy bezpośrednio po ich odwołaniu. Po drugie, ustawodawca daje pracodawcy uprawnienie do polecenia takiej formy świadczenia pracy czas oznaczony. Po trzecie, powyższa definicja ustawowa pracy zdalnej wskazuje, że dotyczy tylko pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem stałego jej wykonywania. Stąd wskazuje się, że przymiot pracy zdalnej ma praca:

- 1) wykonywana w celu przeciwdziałania COVID-19;
- 2) w ramach pracy określonej w umowie o pracę;
- 3) wykonywana przez czas oznaczony;
- 4) wykonywana poza miejscem jej stałego wykonywania¹⁴.

¹² Por. https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-w-pracy-kto-ma-wiedziec-o-zakazeniu-maseczk-FAQ#_ftn1.

¹³ L. Mitrus, *Praca zdalna de lege latai de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część I*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, t. 61, nr 11, s. 5.

¹⁴ K.W. Baran, D. Książek, W. Witoszko, *Komentarz do niektórych przepisów ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych* [w:] *Tarcza antykryzysowa*

Ad 1) Wskazuje się, że pracą zdalną może być wyłącznie praca wykonywana w celu przeciwdziałania COVID-19, które określone są w art. 2 u.s.r.z.z. jako wszelkie czynności związane ze zwalczaniem zakażenia, zapobieganiem rozprzestrzenianiu się, profilaktyką oraz zwalczaniem skutków choroby zakaźnej wywołanej wirusem SARS-CoV-2, zwanej dalej COVID-19. Jak wskazuje Krzysztof Baran, praca zdalna może zostać polecona zarówno „w celu ograniczenia bezpośredniego zagrożenia wynikającego z COVID-19, jak i jego pośrednich następstw, mających przede wszystkim wymiar społeczno-gospodarczy oraz socjalny”, a co więcej, dotyczy „wszystkich negatywnych skutków pandemii w stosunkach pracy – *lege non distinguente* – zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych”¹⁵.

Ad 2) Pracodawca nie może polecić w formie pracy zdalnej pracy wykraczającej poza rodzaj pracy zawarty w umowie o pracę, czyli wyłącznie odnosi się ona do rodzaju pracy uzgodnionego wcześniej przez strony¹⁶. Wskazuje się, że nie jest obligatoryjne, aby praca zlecona do wykonywania poza stałym miejscem jej wykonywania była w pełnym zakresie tożsama pracy wykonywanej w stałym miejscu i może stanowić tylko pewną część obowiązków np. niemożliwych do wykonania z przyczyn technicznych¹⁷.

Ad 3) Polecenie wykonywania pracy zdalnej ma charakter czasowy, co wynika z treści art. 3 ust. 1 u.s.r.z.z. bezpośrednio. Za początek powierzenia wykonywania pracy zdalnej uznaje się moment jednostronnego polecenia pracodawcy określającego przynajmniej początkową datę jej rozpoczęcia¹⁸. Wskazuje się, że w odniesieniu do praktyki każde tego rodzaju polecenie „powinno być limitowane temporalnie, bądź to przez określenie daty kalendarzowej, bądź przez zaistnienie jakiegoś konkretnego zdarzenia, na przykład utratę mocy obowiązującej przez komentowaną ustawę”¹⁹. Czas wykonywania pracy zdalnej jest podwójnie ograniczony czasowo. Sama definicja ogranicza jej wykonywanie „przez oznaczony czas”, ale także odnosi się wyłącznie do okresu obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19 oraz w okresie trzech miesięcy po ich odwołaniu (art. 3 ust 1.

1.0 – 4.0, ustawa o dodatku solidarnościowym i inne regulacje, jako szczególne rozwiązania w prawie pracy, prawie urzędniczym i prawie ubezpieczeń społecznych związane z COVID-19. Komentarz, red. K.W. Baran, 2020, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587827772/625212?tocHit=1> [dostęp: 30.06.2021].

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, s. 4.

¹⁷ K.W. Baran i in., *Komentarz...*, *op.cit.*

¹⁸ E. Podgórska-Rakiel, *Praca zdalna na kwarantannie [w:] Komentarz praktyczny*, <https://sip.lex.pl/#/publication/470141432> [dostęp: 30.06.2021].

¹⁹ K.W. Baran i in. *Komentarz...*, *op.cit.*

u.s.r.z.z.²⁰). Wskazuje się, że nie ma przeszkód prawnych, aby polecenie wykonywania pracy zdalnej było wydłużane, przy jednoczesnym zachowaniu ustawowo przewidzianych przesłanek w zakresie przeciwdziałania pandemii COVID-19. Zakres czasowy przedłużenia należy do wyłącznej kompetencji pracodawcy i może następować wielokrotnie, ale nigdy nie może wychodzić poza okres obowiązywania ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych²¹.

Ad 4) Cechą pojęciową wyróżniającą pracę zdalną jest świadczenie pracy poza miejscem jej stałego wykonywania, zaś miejsce wykonywania pracy zgodnie z art. 29 § 1 pkt 2 k.p., stanowi jeden z wymaganych składników umowy o pracę. Stąd zwraca się uwagę, że świadczenie pracy poza miejscem jej stałego wykonywania, określonym w umowie o pracę, stanowi modyfikację jednego z elementów tej umowy²².

4. Powierzenie wykonywania pracy zdalnej i warunki jej wykonywania

Powierzenie wykonywania pracy zdalnej ma charakter decyzji jednostronnej i nie wymaga zgody pracownika. Pierwotnie art. 3 u.s.r.z.z. zakładał pełną dowolność pracodawcy w zakresie polecenia wykonywania pracy zdalnej. Jednak na mocy art. 3 ust. 3 u.s.r.z.z. wprowadzonego z dniem 24 czerwca 2020 roku ograniczono pełną dowolność pracodawcy w tym zakresie²³. Powyższa nowelizacja ustawy wprowadza dodatkowe warunki, kiedy praca zdalna może zostać polecona pracownikowi. Pierwszy warunek dotyczy umiejętności pracownika i możliwości technicznych oraz lokalowych do jej wykonywania oraz drugi, gdy pozwala na to rodzaj pracy. Przepisy wskazują na konieczność posiadania przez pracownika umiejętności do wykonywania pracy w formie pracy zdalnej, co „*A contrario* oznacza to, że pracownikowi nie można polecić świadczenia pracy zdalnej, jeżeli nie ma odpowiednich umiejętności”²⁴. Co więcej, nie można utożsamiać umiejętności

²⁰ Por. D. Makowski, *Kilka uwag o pracy zdalnej. Some Remarks on the Remote Work*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, 2020, nr 10, s. 11 oraz K.W. Baran, *Komentarz...*, *op.cit.*

²¹ K.W. Baran i in., *Komentarz do art. 3. ust. 1 i n.*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587827772/625212?tocHit=1> [dostęp: 30.06.2021].

²² D. Makowski, *Kilka uwag...*, *op.cit.*, s. 11.

²³ J. Marciniak, *Praca zdalna [w:] Komentarz praktyczny*, <https://sip.lex.pl/#/publication/470129558/marciniak-jaroslawa-praca-zdalna?keyword=marciniak%20praca%20zdalna&cm=SFIRST> [dostęp: 30.06.2021].

²⁴ K.W. Baran i in., *Komentarz...*, *op.cit.*

z kwalifikacjami, a gdy wykonywanie pracy zdalnej wykracza poza faktyczne umiejętności pracownika, ma on uprawnienie do odmowy świadczenia pracy w tej formie²⁵. Ponieważ brak jest w ustawie sprecyzowanych kryteriów, jakie umiejętności powinien posiadać pracownik, aby świadczyć pracę zdalną, to na pracodawcy ciąży dokonanie oceny, czy posiada on odpowiednie cechy, wiedzę i umiejętności potrzebne do efektywnego wykonywania pracy w tej formie²⁶.

Praca zdalna na mocy przepisu art. 3 ust. 3 u.s.r.z.z. może być wykonywana w szczególności przy wykorzystaniu środków bezpośredniego porozumiewania się na odległość lub dotyczyć wykonywania części wytwórczych lub usług materialnych. Wskazuje się, że nie ma określonych sposobów czy kryteriów, na podstawie których pracodawca może weryfikować możliwości techniczne czy lokalowe do wykonywania pracy zdalnej²⁷. Z brzmienia przepisu art. 3 ust. 3 u.s.r.z.z. nie wynika obowiązek pracy w domu pracownika, co oznacza, że pracodawca może powierzyć wykonywania pracy zdalnej także w innym miejscu²⁸. W praktyce przed wydaniem polecenia świadczenia pracy zdalnej na pracodawcy ciąży obowiązek ustalenia czy pracownik posiada odpowiednie warunki techniczne i lokalowe, a stanowisko pracownika w tym zakresie warunkuje wydanie polecenia świadczenia pracy zdalnej²⁹. Z drugiej strony wskazuje się na istotę pracy jako „pracy w domu”³⁰.

Do obowiązków pracodawcy na mocy art. 3 ust. 4 u.s.r.z.z. należy zapewnienie pracownikowi narzędzi i materiałów potrzebnych do wykonywania pracy zdalnej oraz obsługa logistyczna pracy zdalnej. Dopuszcza się, aby przy wykonywaniu pracy zdalnej pracownik używał narzędzi lub materiałów, które nie zostały zapewnione przez pracodawcę. Na mocy art. 3 ust. 5 warunkiem jest zapewnienie poszanowania i ochrony informacji poufnych i innych tajemnic prawnie chronionych, w tym tajemnicy przedsiębiorstwa lub danych osobowych, a także informacji, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę³¹. Podkreślić należy, że w projekcie Tarczy 4.0 pierwotnie określono, iż pracodawca będzie odpowiadał za bezpieczeństwo i higienę pracy zdalnej oraz za wypadki przy tej pracy tylko w zakresie związanym z zapewnionymi przez siebie środkami pracy lub materiałami do pracy. Zwraca się uwagę, że w wersji,

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ J. Marciniak, *Praca..., op.cit.*

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ K.W. Baran i in., *Komentarz..., op.cit.*

³⁰ L. Mitrus, *Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 2*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, s. 5.

³¹ Zob. szerzej S. Czub-Kielczewska, *Okiem ID-a: ochrona danych osobowych przy pracy zdalnej* [w:] *Komentarze praktyczne*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/okiem-id-a-ochrona-danych-osobowych-przy-pracy-zdalnej-470129519> [dostęp: 30.06.2021].

która weszła w życie 24 czerwca 2020 roku brak jest tych regulacji³². Na pracownika wykonującego pracę zdalną na polecenie pracodawcy został nałożony obowiązek prowadzenie ewidencji czynności, uwzględniający w szczególności opis tych czynności, a także datę oraz czas ich wykonania (art. 3 ust 6 u.s.r.z.z.).

Istotną kwestią w ramach rozważań o nowej instytucji stanowi odmowa wykonania polecenia wykonywania pracy zdalnej. Zastosowanie mają tutaj regulacje ogólne, w tym art. 100 k.p., czyli obowiązek pracownika do wykonywania pracy sumiennie i starannie oraz stosowanie się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę. Na pracowniku nie zawsze ciąży obowiązek wykonywania polecenia świadczenia pracy zdalnej np. w sytuacji, gdy nie ma odpowiednich umiejętności albo warunków technicznych (odpowiedni sprzęt techniczny) bądź lokalowych (warunki umożliwiające zachowanie standardów poufności transferu danych). Stanowisko to odnosi się do uniwersalnej dyrektywy *lex neminem cogit ad impossibilia* (prawo nikogo nie zmusza do rzeczy niemożliwych)³³. Na mocy art. 3 ust. 8. u.s.r.z.z. pracodawca może w każdym czasie cofnąć polecenie wykonywania pracy zdalnej, ale w ustawie nie ma wskazanej formy odwołania polecenia świadczenia pracy zdalnej³⁴.

5. Praca zdalna a telepraca

Zwraca się uwagę na konieczność uregulowania pracy zdalnej, która wcześniej funkcjonowała w praktyce jako *home office*, ale to w czasie pandemii znalazła szerokie zastosowanie³⁵. Na gruncie przepisów kodeksu pracy wprowadzono wprawdzie możliwość pracy poza zakładem pracy w formie telepracy, jednak ta forma świadczenia pracy znacząco różni się od pracy zdalnej³⁶. Podkreśla się, że „W systemie prawa pracy praca zdalna jest odmienną kategorią normatywną niż przewidziana w art. 67⁵–67¹² k.p. telepraca. Stanowisko to ma uzasadnienie w zakazie wykładni synonimicznej, zgodnie z którym odmiennym pojęciom w systemie prawa nie można nadawać tych samych znaczeń”³⁷. Stąd pomimo pewnych podobieństw telepracy oraz pracy zdalnej, występują między nimi istotne różnice, co obrazuje tabela 1.

³² I. Baranowska, *Praca zdalna – co zmieniła tarcza antykryzysowa 4.0*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/praca-zdalna-co-zmienila-tarcza-antykryzysowa-4-0-470131968> [dostęp: 30.06.2021].

³³ K.W. Baran i in., *Komentarz...*, *op.cit.*

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 1, s. 4; L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 2, s. 4.

³⁶ Por. L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 2, s. 5; K. Naumowicz, *Podstawy prawne kontrolowania pracowników świadczących pracę zdalnie*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, nr 5, s. 30.

³⁷ K.W. Baran i in., *Komentarz...*, *op.cit.*

Tabela 1. Różnice między pracą zdalną a telepracą

	Praca zdalna	Telepraca
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Podstawa prawna	Ustawa z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych	Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku Kodeks pracy
Definicja	W okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19, oraz w okresie 3 miesięcy po ich odwołaniu, w celu przeciwdziałania COVID-19 pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem jej stałego wykonywania (praca zdalna).	Praca może być wykonywana regularnie poza zakładem pracy, z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej w rozumieniu przepisów o świadczeniu usług drogą elektroniczną (telepraca).
Okres wykonywania	Okresowo, na czas oznaczony	Regularnie
Miejsce wykonywania	Poza miejscem jej stałego wykonywania	Poza zakładem pracy
Przy wykorzystaniu środków telekomunikacji elektronicznej	Tak nieobligatoryjnie, nie wynika to jednak z definicji	Tak obligatoryjnie, wynika to z definicji
Sposób wprowadzenia tej formy świadczenia pracy	Polecenie pracodawcy w trakcie obowiązywania umowy o pracę	Przy zawieraniu umowy o pracę albo w trakcie zatrudnienia na mocy porozumienia stron, z inicjatywy pracodawcy lub pracownika
Odmowa świadczenia pracy w tej formie	Jest podstawą do pociągnięcia pracownika do odpowiedzialności	Brak zgody pracownika na zmianę wykonywania pracy nie może stanowić przyczyny uzasadniającej wypowiedzenie umowy o pracę

1	2	3
Ewidencja czynności i przekazanie wyników czynności	Na polecenie pracodawcy, pracownik ma obowiązek prowadzić ewidencję wykonanych czynności, uwzględniającą w szczególności opis tych czynności, a także datę oraz czas ich wykonania	Przekazywane pracodawcy, w szczególności za pośrednictwem środków komunikacji elektronicznej
Cofnięcie wykonywania pracy w tej formie	Pracodawca może w każdym czasie cofnąć polecenie wykonywania pracy zdalnej	Każda ze stron może złożyć wniosek o zaprzestanie wykonywania pracy w formie telepracy

Źródło: opracowanie własne.

6. Praca zdalna w projekcie nowelizacji kodeksu pracy

W projekcie Rządowego Centrum Legislacji z dnia 16 lipca 2021 roku nowej wersji ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw³⁸, zawarto uregulowanie pracy zdalnej na gruncie kodeksu pracy, przy jednoczesnym uchynieniu przepisów dotyczących telepracy. Projekt zawiera definicję pracy zdalnej: „Praca może być wykonywana całkowicie lub częściowo w miejscu wskazanym przez pracownika i każdorazowo uzgodnionym z pracodawcą, w tym pod adresem zamieszkania pracownika, w szczególności z wykorzystaniem środków bezpośredniego porozumiewania się na odległość (praca zdalna)”³⁹. W świetle projektu uzgodnienie między stronami umowy o pracę dotyczące pracy zdalnej może nastąpić przy zawarciu umowy o pracę lub w trakcie zatrudnienia – zarówno z inicjatywy pracodawcy, jak i na wniosek pracownika, w postaci papierowej lub elektronicznej. Projekt zakłada, że praca zdalna może być w świetle przepisów projektu wykonywana na wniosek pracodawcy:

- 1) w okresie obowiązywania stanu nadzwyczajnego, stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii oraz w okresie 3 miesięcy po ich odwołaniu lub
- 2) w okresie, w którym z powodu siły wyższej zapewnienie przez pracodawcę bezpiecznych i higienicznych warunków pracy w dotychczasowym miejscu pracy pracownika nie jest czasowo możliwe – jeżeli pracownik złoży, bezpośrednio

³⁸ <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12346911/12789138/12789139/dokument514252.pdf> [dostęp: 15.12.2021].

³⁹ Projekt nowej wersji ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, zmieniającej m.in. kodeks pracy w zakresie pracy zdalnej (Projekt z dnia 16 lipca 2021 roku, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12346911/12789138/12789139/dokument514252.pdf> [dostęp: 15.12.2021].

przed wydaniem polecenia, w postaci papierowej lub elektronicznej oświadczenie, iż posiada warunki lokalowe i techniczne do wykonywania pracy zdalnej.

Pracodawca w świetle zawartych w projekcie przepisów może w każdym czasie cofnąć polecenie wykonywania pracy zdalnej, o którym mowa powyżej. Ponadto niezwłocznie cofa polecenie wykonywania pracy zdalnej w przypadku zmiany warunków lokalowych i technicznych uniemożliwiającej wykonywanie pracy zdalnej, o którym pracownik informuje niezwłocznie pracodawcę. W przypadku podjęcia pracy zdalnej zgodnie każda ze stron umowy o pracę może wystąpić z wiążącym wnioskiem, złożonym w postaci papierowej lub elektronicznej, o zaprzestanie wykonywania pracy zdalnej i przywrócenie poprzednich warunków wykonywania pracy. Strony ustalają termin, od którego nastąpi przywrócenie poprzednich warunków wykonywania pracy, nie dłuższy niż 30 dni od dnia otrzymania wniosku. W razie braku porozumienia przywrócenie poprzednich warunków wykonywania pracy następuje w dniu następującym po upływie 30 dni od dnia otrzymania wniosku. Odmowa wyrażenia zgody przez pracownika na zmianę warunków wykonywania pracy w formie pracy zdalnej w trakcie zatrudnienia, a także zaprzestanie wykonywania pracy zdalnej na zasadach określonych powyżej nie mogą stanowić przyczyny uzasadniającej wypowiedzenie przez pracodawcę umowy o pracę.

Zgodnie z przepisami zawartymi w projekcie pracodawca jest obowiązany: zapewnić pracownikowi wykonującemu pracę zdalną materiały i narzędzia pracy, w tym urządzenia techniczne, niezbędne do wykonywania pracy zdalnej; pokryć koszty związane z instalacją, serwisem, eksploatacją i konserwacją narzędzi pracy, w tym urządzeń technicznych, niezbędnych do wykonywania pracy zdalnej, koszty energii elektrycznej oraz niezbędnego dostępu do łączy telekomunikacyjnych czy inne ewentualne koszty oraz zapewnić pracownikowi wykonującemu pracę zdalną niezbędne do wykonywania tej pracy szkolenia i pomoc techniczną.

W zakresie kontroli według projektu zmiany ustawy kodeks pracy pracodawca ma prawo, w miejscu wykonywania pracy zdalnej i w godzinach pracy pracownika, przeprowadzać kontrolę wykonywania tej pracy przez pracownika, w tym w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy, a wykonywanie czynności kontrolnych nie może naruszać prywatności pracownika wykonującego pracę zdalną i innych osób ani utrudniać korzystania z pomieszczeń domowych w sposób zgodny z ich przeznaczeniem. Pracownik wykonujący pracę zdalną nie może być traktowany mniej korzystnie w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych niż inni pracownicy zatrudnieni przy takiej samej lub podobnej pracy, uwzględniając odrębności związane z warunkami

wykonywania pracy zdalnej. Pracownik nie może być dodatkowo w jakikolwiek sposób dyskryminowany z powodu wykonywania pracy zdalnej, jak również z powodu odmowy wykonywania takiej pracy.

7. Uwagi końcowe

Wprowadzenie nowej instytucji, jaką jest praca zdalna, niewątpliwie było koniecznością, szczególnie w sytuacji braku regulacji prawnych dotyczących tej formy świadczenia pracy. Wskazuje się na pilną potrzebę uregulowania w kodeksie pracy tej formy świadczenia pracy jako instytucji zgoła odmiennej od telepracy⁴⁰. Argumentem, jak słusznie wskazują przedstawiciele różnych środowisk, w tym przedsiębiorców, jest konieczność wprowadzenia do kodeksu pracy przepisów regulujących m.in. kwestie warunków stosowania pracy zdalnej, zasad rozliczania czasu pracy, sposobów porozumiewania się między pracodawcą i pracownikiem, sposobów dostarczania efektów pracy, zasad kontroli oraz zasad korzystania ze sprzętu i bezpieczeństwa danych⁴¹.

Wskazać należy na cel uregulowania pracy zdalnej w obowiązujących przepisach, jakim jest przede wszystkim ochrona pracowników przed zarażeniem chorobą w miejscu pracy. Stąd też decyzje o wykonywaniu przez pracownika pracy zdalnej, w założeniu która ma być wykonywana z domu, jest jednostronnym aktem pracodawcy i oznacza dużą uznaniowość pracodawcy w tym zakresie⁴². Odmowa wykonywania pracy zdalnej niesie negatywne skutki dla pracownika. Podkreśla się zatem, że w sytuacji uregulowania pracy zdalnej „na gruncie regulacji kodeksowych zgodna wola stron powinna być warunkiem *sine qua non* wprowadzenia i stosowania pracy zdalnej”⁴³. Podobnie ochrona pracownika wykonującego pracę w formie pracy zdalnej, musi być zagwarantowana na gruncie przepisów kodeksu pracy. Stąd bardzo ważne są zapisy w projekcie nowelizacji kodeksu pracy, odnoszące się do ochrony pracownika przed mniej korzystnym traktowaniem i wprowadzenie zakazu dyskryminacji pracownika wykonującego taką pracę lub w sytuacji odmowy jej wykonywania. W świetle projektu nowelizacji kodeksu pracy, nowe przepisy miałyby wejść w życie po upływie 3 miesięcy od dnia odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej

⁴⁰ L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 2, s. 4; K. Naumowicz, *Podstawy prawne kontrolowania...*, *op.cit.*, s. 3.

⁴¹ Zob. szerzej K. Naumowicz, *Podstawy prawne kontrolowania...*, *op.cit.*, s. 32–33.

⁴² L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 1, s. 8.

⁴³ L. Mitrus, *Praca zdalna...*, *op.cit.*, część 2, s. 4.

stanu epidemii ogłoszonego rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii⁴⁴.

Bibliografia

- Baran K.W., Książek D., Witoszko W., *Komentarz do niektórych przepisów ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych* [w:] *Tarcza antykryzysowa 1.0 – 4.0, ustawa o dodatku solidarnościowym i inne regulacje, jako szczególne rozwiązania w prawie pracy, prawie urzędniczym i prawie ubezpieczeń społecznych związane z COVID-19. Komentarz*, red. K.W. Baran, 2020, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587827772/625212?tocHit=1>.
- Baranowska I., *Praca zdalna – co zmieniła tarcza antykryzysowa 4.0*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/praca-zdalna-co-zmieniła-tarcza-antykryzysowa-4-0-470131968>.
- Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy w uzgodnieniu z Głównym Inspektoratem Pracy, *Bezpieczeństwo i ochrona zdrowia osób pracujących w czasie epidemii COVID-19. Ogólne wytyczne i lista kontrolna*, Warszawa 2020, <https://www.pip.gov.pl/pl/f/v/222228/koronawirus-zalecenia%20ogolne%202020%2005%2019.pdf>.
- Czub-Kielczewska S., *Okiem ID-a: ochrona danych osobowych przy pracy zdalnej* [w:] *Komentarze praktyczne*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/okiem-id-a-ochrona-danych-osobowych-przy-pracy-zdalnej-470129519>.
- Makowski D., *Kilka uwag o pracy zdalnej. Some Remarks on the Remote Work*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, 2020, nr 10.
- Marciniak J., *Praca zdalna* [w:] *Komentarz praktyczny*, <https://sip.lex.pl/#/publication/470129558/marciniak-jaroslaw-praca-zdalna?keyword=marciniak%20praca%20zdalna&cm=SFIRST>
- Mitrus L., *Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 1*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, t. 61, nr 11.
- Mitrus L., *Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 2*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020.
- Naumowicz K., *Podstawy prawne kontrolowania pracowników świadczących pracę zdalnie*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, nr 5.
- Podgórska-Rakiel E., *Praca zdalna na kwarantannie* [w:] E. Podgórska-Rakiel, *Praca zdalna na kwarantannie* [w:] *Komentarz praktyczny*, <https://sip.lex.pl/#/publication/470141432>.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. z 1974 r., nr 24, poz. 141 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 roku o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2008 r., nr 234 poz. 1570 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r., poz. 374 ze zm.).

⁴⁴ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2020 p., poz. 491 ze zm.).

Projekt nowej wersji ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, zmieniającej m.in. kodeks pracy w zakresie pracy zdalnej (Projekt z dnia 16 lipca 2021 roku, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12346911/12789138/12789139/dokument514252.pdf>).

Netografia

https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-w-pracy-kto-ma-wiedziec-o-zakazeniu-maseczk-FAQ#_ftn1.

<https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12346911/12789138/12789139/dokument514252.pdf>.

<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-obowiazki-pracodawcy-FAQ>.

mgr Oskar Bróz

ORCID: 0000-0002-8387-3629

e-mail: obroz@ur.edu.pl

Instytut Nauk Prawnych

Uniwersytet Rzeszowski

dr Agnieszka Podolak

ORCID: 0000-0002-5562-5257

e-mail: apodolak@ur.edu.pl

Instytut Nauk Rolniczych, Ochrony i Kształtowania Środowiska

Uniwersytet Rzeszowski

Standards of legal protection for animals used in scientific research

Standardy ochrony prawnej zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych

Abstract

The setting of appropriate standards of behavior allows a minimum degree of animal protection to be established¹. As indicated in recital 1 of Directive 2010/63 on the protection of animals used for scientific purposes², differences in national legislation may hinder trade in products and substances in the manufacture of which animal experiments are carried out. The way in which animal welfare is protected depends on the level of knowledge of the animals' ability to feel and respond to pain, so that, as a result, the standard of animal treatment is constantly improving. With the development of biological and medical sciences, the importance of animals has gradually increased and continues to be high due to the continuous use of living organisms in diverse scientific research. The establishment and development of bioethics has necessitated the creation of legal regulations to protect animals used in research and to guarantee their proper treatment.

¹ In ethical strategies related to animal welfare, two standards are distinguished: the "Golden Standard" and the "Successive Standard". See: J. El-Jai, *Dobrostan zwierząt w naukach humanistycznych i przyrodniczych*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2008, 6, p. 185.

² Directive of the European Parliament and of the Council 2010/63/EU of 22.09.2010 on the protection of animals used for scientific purposes, Official Journal of the European Union L2010.276.33.

This paper attempts to describe the current legal standards for the protection of animals used in scientific research and comments on possible changes.

Keywords: animal rights, laboratory animals, scientific research, bioethics.

Streszczenie

Wyznaczenie i przyjęcie właściwych standardów postępowania pozwala określić minimalny zakres ochrony zwierząt³. Jak wskazano w motywie 1 Dyrektywy 2010/63 w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych⁴ różnice w ustawodawstwie poszczególnych państw mogą stanowić przeszkodę w handlu wyrobami i substancjami, przy których wytwarzaniu przeprowadza się doświadczenia na zwierzętach. Sposób ochrony dobrostanu zwierząt zależy od poziomu wiedzy na temat ich zdolności do odczuwania i reagowania na ból, dzięki czemu standard postępowania ze zwierzętami podlega ciągłemu doskonaleniu. Wraz z rozwojem nauk biologicznych oraz medycznych znaczenie zwierząt stopniowo rosło i dalej utrzymuje się wysokim poziomie w związku z ciągłym wykorzystywaniem organizmów żywych do różnokierunkowych badań naukowych. Powołanie i rozwój bioetyki wymusiły opracowanie regulacji prawnych chroniących zwierzęta wykorzystywane do badań oraz gwarantujące im właściwe traktowanie. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę opisanie obowiązujących obecnie standardów prawnych ochrony zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych oraz zawarto uwagi dotyczące możliwych zmian.

Słowa kluczowe: prawa zwierząt, zwierzęta laboratoryjne, badania naukowe, bioetyka.

1. Introduction

The results of scientific research, including laboratory experiments and environmental studies, currently form the basis for many fields such as medical sciences, health sciences, agricultural sciences, as well as physical and natural sciences. The dynamic development of science is closely associated with the use of living organisms, including animals, for scientific purposes. In recent years, thanks to conducted experiments, scientists have been able to create artificial pancreas and intelligent patches, program artificial memories, construct specialized exoskeletons and bionic contact lenses, and develop an endoscopic capsule⁵. Despite the undeniable fact that the progress in biological and medical sciences would be impossible without conducting research on animals, opponents of such solutions are increasingly expressing their views. Considering the

³ W strategiach etycznych odnoszących się do dobrostanu zwierząt wyróżnia się: „Złoty standard” i „Sukcesywny standard”. Zob. J. El-Jai, *Dobrostan zwierząt w naukach humanistycznych i przyrodniczych*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2008, 6, s. 185.

⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/63/UE z dnia 22 września 2010 r. w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych (Dz.U. UE. L 2010.276.33).

⁵ A. Białek, *Smartfony, social media, drukarki 3D. Które wynalazki XXI wieku zmieniły nasze życie na lepsze?* National Geographic Poland, <https://www.national-geographic.pl/artukul/wynalazki-xxi-wieku-20-wspanialych-odkryc-ostatnich-lat> [access: 30.10.2023].

well-being and respect for animals, they believe that scientists have given themselves the right to prioritize humans, thereby ignoring the well-being and rights of animals⁶.

Taking the above into account and considering that the use of animals for scientific or educational purposes involves constitutional issues such as freedom of scientific research, environmental protection, and public morality, discussions about the role of animals in our lives and the extent of their use have raised the standards of animal protection. However, reaching a compromise between using animals for research and ensuring the highest standards of welfare requires further legislative effort.

2. The journey of animals to the laboratory and the legal regulations associated with it

Animals have long been utilized by humans for various purposes. Initially, they served as a source of food or assisted in transportation. Later on, they were also bred for entertainment⁷. Over the years, animals were treated in a utilitarian way, and the law categorized them as things⁸. The perception of animals, their capacity to experience pain, and their role in human life have continually evolved. This chapter outlines the shift in the perception of animals, highlighting the evolution of thought that initiated the implementation of legal standards for the protection of animals, especially those used in scientific research.

Even in ancient Greece, there was an interest in animals as research models that facilitated a better understanding of human anatomy and physiology. One of the early significant researchers contributing to the development of biology was Aristotle⁹. He conducted numerous observations and studies on animals, meticulously describing his findings. In his treatise “Natural History of Animals”, he detailed

⁶ B. Mepham, *Bioetyka – Wprowadzenie dla studentów nauk biologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

⁷ D. Krześniak, *Zwierzęta gospodarskie*, <https://mwmskansen.pl/zwierzeta-gospodarskie/> [access: 7.11.2023].

⁸ See: K. Piernik-Wierzbowska, *Systematyka i zagadnienie własności zwierząt oraz ich statusu prawnego w kontekście problematyki odpowiedzialności za szkody przez nie wyrządzone*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, Vol. XVI, p. 224 and following.

⁹ At this point, it should be added that the Aristotelian hierarchy of beings introduced a division into less perfect entities (animals, plants), which serve more perfect beings – humans. The human soul possesses rational power, which is proper only to humans. See: T. Zawojska, *Arystotelesowska koncepcja człowieka podstawą racjonalnej działalności gospodarczej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2017, No. 117.

important aspects of the external and internal structures of different animal species, distinguishing features such as the heart, liver, brain, lungs, etc. Additionally, through extensive animal research, he documented anomalies in their anatomical structures, linking them to specific diseases¹⁰. Another Greek scholar pioneering experimental research involving animals was Erasistratus of Ceos. He conducted the first vivisection¹¹, an operation on a living animal for research purposes. In Roman times, Galen, a physician, performed dissections primarily on macaques, gaining renown in the scientific community for developing a schema of human anatomy¹².

In European culture, animals were primarily treated in a utilitarian manner. According to Ulpian, natural law, the essence of which is the pursuit of “[...] order and harmony governing nature, as well as the good of all creatures [...]”¹³, is common to all beings¹⁴.

For centuries, an incalculable number of animals have crossed the thresholds of various laboratories. This gradual involvement of animals in scientific research has contributed to advancements in various scientific fields, particularly those crucial to human life, such as medical sciences. Consequently, the use of animals in scientific research has continuously expanded. Unfortunately, all too often, animals were treated inappropriately and inhumanely, lacking the due respect for organisms that contributed so much to humanity¹⁵.

The issue of animal subjectivity as a legal matter was first addressed in the 19th century by J. Bentham, who asserted that the fact that animals experience pain and pleasure justifies modifying the human-animal relationship and requires consideration of animal interests¹⁶.

It was only in the late 1970s, as a result of increasing social awareness and thinking beyond human selfishness, that a new interdisciplinary field of knowledge, bioethics, was established. Current data indicate that each year, approximately

¹⁰ Aristotle, *Zoologia. Historia Animalium*, Warszawa 1982.

¹¹ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1991, p. 907.

¹² V. Nutton, *Galen. Greek physician*, <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429341380/galen-vivian-nutton> [access: 11.11.2023].

¹³ P. Sadowski, *Filozofia prawa w życiu i nauczaniu Ulpiana*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2008, 8.1, p. 101.

¹⁴ D. 1,1,1,3; <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-01.htm> [access: 30.10.2022].

¹⁵ E. Krajewska-Kułak, C. Łukaszuk, A. Guzowski, J. Fiłon, *Relacje człowiek – zwierzęta dawniej i dziś* [in:] *Eksperymenty i badania na zwierzętach. Egoizm, koszt postępu czy przejaw okrucieństwa*, ed. E. Krajewska-Kułak, A. Guzowski, J. Brezcko, M. Wiśniewska, S. Surendra, Poznań 2021, p. 13.

¹⁶ A. Kalisz, D. Pawlicka, *Od ochrony prawnej ku prawom zwierząt – między świadomością moralną a prawną. Ewolucja podejścia na przykładzie orzecznictwa sądownoadministracyjnego*, *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 2022/2, p. 39 and the literature cited by the authors.

75–100 million mice, rats, guinea pigs, rabbits, birds, and fish participate in experiments¹⁷. Therefore, further development of bioethics and regulations governing the use of animals in laboratories is inevitable¹⁸.

According to the modern definition, laboratory animals, also known as experimental animals, are organisms with relatively small body sizes, characterized by high fertility, rapid maturation, and ease of cultivation in laboratory conditions. They are most commonly used in research in the fields of physiology, embryology, genetics, biochemistry, and pharmacology¹⁹. These animals come from special breeding facilities for laboratory animals. Currently, there are companies in the market that specialize in the “production” and sale of laboratory animals, such as various strains of mice, rats, hamsters, rabbits, guinea pigs, and gerbils. Rodents are most frequently used in experiments because they perfectly meet the requirements for laboratory animals. Moreover, in preclinical studies involving these animals, the etiology and symptoms of diseases are similar to those occurring in humans. Various animal models are available for sale, ranging from standard models to models of specific diseases, genetically modified models, and even those with specific surgical modifications²⁰.

The legislator “can initiate and accelerate transformations in social life by introducing new solutions into the legal system”²¹. Legal protection, while placing humans at the centre, sets minimum standards for principles of conduct towards animals. A noticeable phenomenon is the adoption of consumer²² and social attitudes characterized by high levels of moral standards²³. As demonstrated by

¹⁷ *Animal experiments in research (Deutsche Forschungsgemeinschaft). Senate Commission on Animal Protection and Experimentation*, ed. U. Eysel, A. Haverich, G. Heldmaier, B. Hoffmann, W. Lower, S. Treue, H. Wagner, E. Wolf, F. Wollnik, C. Exner, H.J. Bode, K. Blumer, C. Giese, Deutsche Forschungsgemeinschaft – Bonn: Lemmens Medien GmbH, 2007, p. 1–44.

¹⁸ V. Baumans, *Science-based assessment of animal welfare: laboratory animals*, “Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties”, Paris 2005, 2, p. 503–514.

¹⁹ *Encyklopedia PWN*, entry: *Doświadczalne zwierzęta*, source: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/doswiadczalne-zwierzeta;3893951.html> [access: 22.10.2022].

²⁰ Anima Lab website, *Zwierzęta laboratoryjne*, <https://animalab.pl/zwierzeta-laboratoryjne>.

²¹ A. Nałęcz, *Ochrona zwierząt a postęp cywilizacyjny* [in:] P.J. Suwaj, J. Zimmermann, *Wpływ przemian cywilizacyjnych na prawo administracyjne i administrację publiczną*, Warszawa 2013, LEX.pl.

²² „Rzeczpospolita”, *Konsumenci, choć oszczędzają, są bardziej świadomi ekologicznie*, <https://klimat.rp.pl/walka-o-klimat/art37512611-konsumenci-choc-oszczedzaja-sa-bardziej-swiadomi-ekologicznie> [access: 30.11.2022].

²³ In the literature, it is indicated that the so-called *Green Consumering*, which is effectively implemented, for example, through the promotion of appropriate attitudes among business entities and consumers, has the potential to influence the protection of values such as the natural environment. See: M.L. Li, *Review of Consumers’ Green Consumption Behavior*, “American Journal of Industrial and Business Management” 2020, Vol. 10, No. 3, p. 593, <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=98897> [access: 30.11.2022].

the position of J. Bentham, moral awareness often precedes legal awareness, which generally contributes to the protection of animal rights²⁴.

3. Current legal issues regarding experiments involving living organisms in Poland

Constitutional regulations regarding animals used in scientific research focus on the following issues: freedom of scientific research, public morality, and environmental protection. Animal protection rights in the fundamental law concentrate on the acknowledgment of the need to protect the natural environment, the pursuit of sustainable development, and ensuring ecological safety. It can also be perceived through the provisions formulated in Article 31, paragraph 3, of the Constitution of the Republic of Poland and the concept of public morality contained therein, justifying the limitation of rights and freedoms of citizens in the name of the humanitarian protection of animals as sentient beings capable of suffering²⁵.

The sources of animal welfare standards should be sought in activities related to environmental protection²⁶, but the starting point for legal protection of animals is the “right to freedom from suffering”, which implies protection of individual beings as living organisms with consciousness²⁷. Therefore, it should be assumed that “[...] The axiology of provisions on animal welfare refers to moral limitations on harming them, rather than the need to maintain the natural environment in a sufficiently unimpaired state”.

Constitutional freedom of scientific research justifies the use of animals for research purposes, and the detailed rules for conducting experiments on animals are specified in the Animal Welfare Act²⁸. The Act classifies animals into: animals used for entertainment, shows, films, sports, and special purposes – chapter 4; farm animals – chapter 3; and wild animals – chapter 6 of the Animal Welfare Act²⁹. The legal classification of animals determines the manner of legal protection and the possibility of their use for human benefit³⁰.

²⁴ A. Kalisz, D. Pawlicka, *Od ochrony prawnej...*, *op.cit.*, p. 40 and 51.

²⁵ T. Pietrzykowski, *Moralność publiczna a konstytucyjne podstawy ochrony zwierząt*, Instytut Nauk Prawnych PAN, „Studia Prawnicze” 2019, No. 1, p. 5.

²⁶ See: T. Pietrzykowski, *Moralność publiczna...*, *op.cit.*, p. 10.

²⁷ A. Kalisz, D. Pawlicka, *Od ochrony prawnej...*, *op.cit.*, p. 39.

²⁸ The Act of August 21, 1997, Journal of Laws of 2019, item 122.

²⁹ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych [in:] Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, ed. M. Jabłoński, Wrocław 2014, p. 728.

³⁰ See: K. Walkowicz, *Problematyka rozszerzenia prawnej podmiotowości zwierząt*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2021, 35, p. 191–193.

In recent years, one of the significant rulings of the Constitutional Tribunal, which reflects the perception of animals and addresses the possibility of protecting them from unnecessary suffering, pertained to ritual slaughter³¹. The Constitutional Tribunal emphasized at that time that the freedom to manifest religion and perform ritual slaughter should take precedence over the necessity to protect animals and does not pose a threat to public morality. Public morality encompasses “values, norms, and moral judgments that have become widespread and ingrained in a given society and its culture, considered as belonging not only to the »private« sphere of individual moral beliefs”³². K. Buratowska notes, however, that “ritual slaughter is classified as a form of manifesting religion without general recognition, undesirable, and conflicting with public morality”³³. According to T. Pietrzykowski, basing the humanitarian protection of animals on the vague and ambiguous concept of public morality means that the legislator is not bound by the mandate to implement such protection³⁴. However, it is in laws that one should look for specific guidelines on how to treat animals used in scientific research.

The recent changes in European Union law primarily involve modifications to the language used, such as replacing “animal protection” with the term “animal welfare”³⁵. The introduction of principles for the replacement, reduction, and refinement of animal use (Article 4 of Directive 2010/63) is positively regarded as a high standard of animal protection.

Directive 2010/63, in Recital 12, indicates that animals should be treated as sentient beings, and their use in procedures should be limited to areas that can ultimately benefit human and animal health or the environment. The use of animals for scientific or educational purposes should only be considered when no other alternatives exist. The use of animals in scientific procedures in other fields under the Union's competence should be prohibited. Furthermore, in Recital 10, it is stated that the directive aims to facilitate and promote the development of alternative approaches and ensure a high level of protection for those animals that still need to be used in these procedures³⁶.

³¹ Judgment of the Constitutional Tribunal dated December 10, 2014, case reference K 52/13, <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/7276-uboj-rytualny>.

³² T. Pietrzykowski, *Moralność publiczna...*, *op.cit.*, p. 14; K. Buratowska, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r., sygn. K 52/13*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021, XXI, issue 1, p. 295.

³³ K. Buratowska, *Glosa do wyroku...*, *op.cit.*, p. 295.

³⁴ T. Pietrzykowski, *Moralność publiczna...*, *op.cit.*, p. 21. The author also advocates the constitutionalization of animal protection. *Ibidem*, p. 21.

³⁵ A. Kalisz, D. Pawlicka, *Od ochrony prawnej...*, *op.cit.*, p. 43. The law and the vocabulary used in legal texts shape reality. See: A. Partyk, *Dr Dębska: Język prawa ma ukryte znaczenia*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jezyk-prawa-wplywa-na-nasze-zycie,342940.html> [access: 30.10.2022].

³⁶ Directives only indicate the results that should be achieved by the member states. A. Kalisz, *Wykładnia i stosowanie prawa wspólnotowego*, Warszawa 2007, p. 75–78.

In Poland, the law concerning animal protection falls under administrative law. Currently, scholars in the field indicate the creation of a new branch of law that could form a specialized set of legal norms covering the protection of animals³⁷. Two fundamental laws³⁸ regulate the treatment of vertebrate animals used for scientific or educational purposes: the Animal Welfare Act and the Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes³⁹, which is *lex specialis* in relation to the Animal Welfare Act. Article 2, paragraph 1 of the Animal Welfare Act specifies that in matters not regulated by the Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes, the provisions of the Animal Welfare Act apply⁴⁰, while matters not covered by the Animal Welfare Act are subject to the provisions concerning things (Article 1, point 2 of the Animal Welfare Act)⁴¹.

The Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes implements the provisions of Directive 2010/63⁴². Its scope includes defining the principles and conditions for the protection of animals used for scientific or educational purposes. This involves specifying the methods for performing

³⁷ Ministry of Justice, *Pojęcia i definicje. Gałąź prawa*, <https://isws.ms.gov.pl/pl/pojecia-i-definicje/letter,G,1.html> [access: 30.10.2022].

³⁸ Of course, there are many more legal acts regulating experiments on animals. See: Website of the Ludwik Rydygier Collegium Medicum in Bydgoszcz, *Akty prawne regulujące doświadczenia na zwierzętach*, source: <https://www.cm.umk.pl/37-wydzialy/jednostki-miedzywydzialowe/173-akty-prawne-regulujace-doswiadczenia-na-zwierzetach.html> [access: 30.10.2022].

³⁹ The Act of January 15, 2015, Journal of Laws of 2023, item 465.

⁴⁰ K. Kuszlewicz, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz, Wprowadzenie. Zasadnicze problemy ochrony zwierząt w Polsce*, Warszawa 2021, LEX.pl.

⁴¹ Considering the nature of the study, the civil law understanding of animals as things is not the subject of analysis in this article. By stating that animals are not things, it should be assumed that the role of regulation will be "to construct appropriate human-animal relationships, within which humans will be obliged not only to refrain from actions harmful to animals but also to make efforts to create the best possible living conditions for them". M. Goettel, *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, LEX.pl 2013, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/sytuacja-zwierzecia-w-prawie-cywilnym-369273602>. B. Klimek, *Przemoc wobec zwierząt i prawna ochrona zwierząt w Polsce*, „Życie Weterynaryjne” 2018, 93(9), <https://www.vetpol.org.pl/dmdocuments/ZW-09-2018-01.pdf>.

M. Jarosz, *Ochrona zwierząt w Polsce na przestrzeni dziejów*, „Wiadomości Zootechniczne” 2016, R. LIV; M. Gabriel-Węglowski, *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/przestepstwa-przeciwko-humanitarnej-ochronie-zwierzat-369197535>; P. Paleń, *Wybrane aspekty prawne ochrony zwierząt gospodarskich w Polsce*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, No. 2, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/5-10.pdf>; E. Nawrotek, *Zwierzę jako istota żyjąca – komentarz ekspercki*, <https://www.umcs.pl/pl/komentarze-eksperskie,22097,zwierze-jako-istota-zyjaca-komentarz-ekpercki,132861.chtm>.

⁴² Directive of the European Parliament and of the Council 2010/63/EU dated September 22, 2010.

procedures and experiments, establishing principles for the activities of breeders, suppliers, and users, and setting guidelines for conducting inspections of breeders, suppliers, and users.

The Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes defines a “procedure” as any form of using animals, including for research, development, and the production of medicinal products (Article 3 of the Act). A procedure may cause pain, suffering, distress, or lasting damage to the animal, equivalent to or more intense than needle pricking. Furthermore, these activities aim to or may result in the birth or hatching of an animal, or the creation and maintenance of a genetically modified line of animals under conditions of pain, suffering, distress, or lasting damage to the organism, equivalent to or more intense than needle pricking.

The implementation of the 3Rs principles (Replacement, Reduction, Refinement) outlined in Article 4 of Directive 2010/63 obliges breeders, suppliers, and users (Article 3a of The Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes) to:

1. apply, whenever possible, methods or research strategies instead of a specific procedure that are scientifically satisfactory and do not involve the use of animals (Replacement);
2. minimize the number of animals used in procedures without compromising the purpose of these procedures (Reduction);
3. improve the breeding, maintenance, care, and methods used in procedures to eliminate or minimize potential pain, suffering, distress, or lasting damage to their organisms (Refinement)⁴³.

The 3R principle undergoes continuous improvement, including the incorporation of qualified individuals into the euthanasia of animals⁴⁴. Adhering to the above principles minimizes the distress experienced by animals and “[...] compels scientists to seek new, high-quality research methods, encouraging collaboration so that animals used in one experiment can also serve as a data source for another research group”⁴⁵. Adherence to the 3R principle is also contingent on the development of appropriate procedures, which have been

⁴³ The authors point out that the reliability of the results of scientific research depends to a large extent on the welfare of animals subjected to experiments. See: A. Schollenberger, *Zasada 3R w ochronie zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych*, „Życie Weterynaryjne” 2017, 92(6), p. 424.

⁴⁴ A. Strządała *Znaczenie zasad 3R w trosce o dobrostan zwierząt wykorzystywanych do doświadczeń naukowych. Podstawy prawne, ich aksjologiczne przesłanki oraz praktyczne wskazówki*, „Kultura i Wartości” 2021, 32, p. 135.

⁴⁵ A. Schollenberg, *Zasada 3R...*, *op.cit.*, p. 426.

outlined in soft law sources – the so-called good practices – presented with a significant delay⁴⁶.

Another way to maintain adequate welfare is to apply control by social entities that play a significant role in the process of legislating and enforcing laws, including reviewing draft laws⁴⁷ and verifying their welfare aspects⁴⁸. Social organizations whose statutory purpose is the protection of animals (Article 40 of the Animal Welfare Act) could be crucial in the humanitarian protection of animals⁴⁹. The authors point out the lack of regulations that could specify the collaboration between social organizations and relevant state and local institutions⁵⁰. Supplementing the Animal Welfare Act with an appropriate procedure could eliminate this legal gap⁵¹. Among social organizations, two basic motivations can be distinguished, influencing their actions and societal reception. There are organizations whose goal is the welfare of animals and those that advocate for granting rights to animals. The former aim solely at improving welfare, while the latter include a demand to cease any exploitation of animals⁵². The latter motivation contradicts the tradition and a typical, object-oriented approach to treating animals in some cultures⁵³.

⁴⁶ See: Ministry of Education and Science. *Krajowa Komisja Etyczna do Spraw Doświadczeń na Zwierzętach*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/krajowa-komisja-etyczna-do-spraw-doswiadczen-na-zwierzetach> [access: 30.10.2022]. Supreme Audit Office in the report: *Wykorzystanie zwierząt w badaniach naukowych*, source: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13608,vp,16043.pdf>, p. 9 [access: 30.10.2022]. The Supreme Audit Office, in the report, accused the National Ethics Committee of sluggishness in providing good practices. In the further part of the report, a series of procedural errors were identified, including the failure of district veterinary doctors to promptly inform the National Ethics Committee and local ethics committees of shortcomings found during inspections of the conditions of keeping experimental animals in experimental and breeding units. See: Supreme Audit Office, *Wykorzystanie..., op.cit.*, p. 12.

⁴⁷ A. Gdula, *Tajne eksperymenty na zwierzętach poza społeczną kontrolą*, <https://siecobywatelska.pl/tajne-eksperymenty-na-zwierzetach-pozza-spoieczna-kontrola/> [access: 30.10.2022]; A. Sucharska, *Prawo do informacji pomaga ratować zwierzęta*, <https://siecobywatelska.pl/prawo-do-informacji-pomaga-mi-ratowac-zwierzeta/> [access: 30.10.2022].

⁴⁸ According to Article 25 of the Act on the Protection of Animals Used for Scientific or Educational Purposes, the breeder, supplier, and user are obligated to establish a committee for animal welfare. This committee is responsible, among other things, for monitoring the welfare of animals and overseeing the conduct and results of experiments.

⁴⁹ See: E. Kruk, *Współdziałanie organizacji społecznych z właściwymi instytucjami państwowymi i samorządowymi w ujawnianiu oraz ściganiu przestępstw i wykroczeń określonych w ustawie o ochronie zwierząt*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2019, 43, p. 207–215.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 211–212.

⁵¹ *Ibidem*, p. 213.

⁵² See: J. El-Jai, *Dobrostan zwierząt..., op.cit.*, p. 184.

⁵³ The attempt to introduce the so-called “five for animals” should be positively assessed. Unfortunately, due to reasons such as the lack of an appropriate *vacatio legis* for retraining entrepreneurs

Despite efforts over several decades, the implementation of new legal regulations and social controls that have contributed to improving the conditions of animals used in research, we cannot entirely forgo the “services” of animals. The legislator's goal should be a continuous pursuit of “providing animals with the best conditions and obtaining results of the highest cognitive value”⁵⁴. The legislator should also strive for the highest level of transparency, including legal acts related to clinical research, by imposing an obligation to disclose results, preventing so-called forcing open doors⁵⁵.

4. Why does the law only protect vertebrate animals? Ethical and legal approach to differences in the use of vertebrates and invertebrates in scientific research

While vertebrate animals remain a common subject of laboratory research, experiments involving this group of animals have certain limitations due to ethical considerations. Experiments involving vertebrates are strictly controlled, and their conduct requires the approval of the National Ethics Committee for Animal Experiments.

When planning “ethical” animal research, organisms with a lower capacity for feeling pain and suffering should be chosen. Thus, in preliminary studies, the use of invertebrates may serve as an alternative method⁵⁶. For example, in research on neuron function, invertebrates are a suitable model because they have few but relatively large nerve cells. The simpler anatomy and physiology of the nervous system allow the observation of functional processes at the level of individual neurons or neural networks⁵⁷. Invertebrates can be equally good model organisms

and the absence of notification of the law before its adoption by the Sejm, the draft law was rejected. See: Website of the Commissioner for Human Rights, *Rzecznik do Senatu ws. „piątki dla zwierząt”. Trzeba dać przedsiębiorcom czas na przebranzwienie. A ustawę trzeba było notyfikować przed jej przyjęciem*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/opinia-rpo-dla-senatu-ws-piatki-dla-zwierzat> [access: 30.11.2022].

⁵⁴ A. Józkowicz, *Nauka bez wykorzystywania zwierząt w badaniach*, https://nauka.uj.edu.pl/aktu-alnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/148743541 [access: 30.10.2022].

⁵⁵ The legal issue concerning scientific research is the imposition of the obligation to publish research. Transparency in clinical trials is essential to avoid unnecessary adverse events that have been concealed so far. See: *Nauka w Polsce, Od 2016 r. większa jawność w badaniach klinicznych leków*, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosc/news%2C407730%2Cod-2016-r-wieksza-jawnos-w-badaniach-klinicznych-lekow.html>. Unfortunately, research results not only have a scientific character but also utilitarian and commercial aspects. See more: J. Ożegalska-Trybalska, *Protection and ownership of research results*, “Nowotwory J Oncol” 2020, 70, p. 163–166.

⁵⁶ Directive of the European Parliament and of the Council 2010/63/EU dated September 22, 2010.

⁵⁷ B. Sadowski, *Biologiczne mechanizmy zachowania się ludzi i zwierząt*, Warszawa 2012, p. 584.

in diverse research directions⁵⁸. Unfortunately, legal regulations regarding the use of vertebrate animals in research do not provide the same guarantees for invertebrates. This applies to both the lack of restrictions on conducting experiments on them and the permission to inflict pain on them (with the justification that they exhibit lower pain perception, if any)⁵⁹. According to Elwood⁶⁰, an accurate term in reference to lower animals is “experiencing pain”, which combines internal awareness and negative emotional feelings associated with tissue damage, for example.

In light of the described limitations, invertebrates are increasingly used in biomedical research aimed at understanding the molecular basis of various diseases or preliminary testing of substances used in treatment. This represents a new area of interest for scientists seeking to utilize these animals, for example, in studying the bioactivity of new active substances and determining the toxicity of substances used in the treatment of humans and animals. Many invertebrate species, such as *Caenorhabditis elegans*, *Aplysia californica*, or *Drosophila melanogaster*, have been used in various types of scientific research for a long time. They are increasingly finding applications, for instance, in educational activities related to the study of anatomy, genetics, developmental biology, or ecology⁶¹.

5. Summary

In accordance with the EU Directive on the protection of animals used for scientific purposes, when conducting experiments for scientific and educational purposes, efforts should be made to replace procedures involving live animals with alternative methods whenever possible. Many studies performed on living organisms in specific research procedures cannot be eliminated, and appropriate breeding and treatment conditions must be provided, taking into account their welfare. The choice of appropriate research methods is also crucial, involving not only the right species but also minimizing the number of individuals used (while ensuring reliable and valuable results).

⁵⁸ Ch. Harvey-Clark, *IACUC challenges in invertebrate research*, “ILAR Journal” 2011, 52, p. 213–220; S.E. Wilson-Sanders, *Invertebrate models for biomedical research, testing, and education*, “ILAR Journal” 2011, 52, p. 126–152.

⁵⁹ P.L.R. Andrews, *Laboratory Invertebrates: Only spineless, or spineless and painless?* “ILAR Journal” 2011, 52, p. 121–125, J.A. Mathre, *Philosophical background of attitudes toward and treatment of invertebrates*, “ILAR Journal” 2011, 52, p. 205–212.

⁶⁰ R.W. Elwood, *Pain and Suffering in Invertebrates?*, “ILAR Journal” 2011, 52, p. 175–184.

⁶¹ Ch. Harvey-Clark, *IACUC challenges in invertebrate...*, *op.cit.*, p. 213–220. S. E. Wilson-Sanders, *Invertebrate models...*, *op.cit.*, p. 126–152.

Despite the legal possibility of experimenting on animals, such procedures inflict pain on them and expose them to chronic stress and suffering⁶². The existing legal protection of animal rights is based on the establishment of norms in administrative law, shaped, among other factors, by cultural models. A noticeable trend in this field is the pursuit of standardizing the functioning of public administration⁶³. The legal issues surrounding the protection of animals should be addressed in a new branch of law and jurisprudence⁶⁴. The legislative process in determining standards for the use of animals for scientific purposes should take into account the advancements in biological sciences and involve social organizations to increase oversight. In this context, the application of the so-called 3R principle seems justified. This principle emphasizes the replacement of animal experiments with *in vitro* techniques or computer simulations, the reduction of the number of animals used, minimizing animal discomfort during experiments, and meeting their physiological requirements in breeding practices⁶⁵.

Improvements in animal welfare should also be sought through the introduction and updating of best practices that define how laboratory animals should be treated⁶⁶. Legislative initiatives such as the “Five for Animals” aim to significantly improve the fate of animals⁶⁷, sparking discussions, and this should translate into consumer awareness and the development of so-called “green consumerism” – an attitude based on avoiding products harmful to health, the environment, and those causing significant damage to the ecosystem, etc.⁶⁸.

Bibliography

Andrews P.L.R., *Laboratory Invertebrates: Only spineless, or spineless and painless?* “ILAR Journal” 2011, 52.

⁶² Z. Gądzik, *Etyczne aspekty wykorzystywania zwierząt w procedurach doświadczalnych*. *Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2021, 19, p. 17–30. DOI: 10.21697/seb.2021.19.1.02.

⁶³ A. Nałęcz, *Ochrona zwierząt...*, *op.cit.* and the literature quoted by the author.

⁶⁴ Cited from: K. Kuszlewicz, *Ustawa o ochronie zwierząt...*, *op.cit.*; T. Pietrzykowski, *Prawo ochrony zwierząt – między praktyką a teorią nowej gałęzi prawa*. *Artykuł recenzyjny*, “Krytyka Prawa” 2020, 2, Vol. 12, p. 224.

⁶⁵ See: V. Baumans, *Science-based...*, *op.cit.*, p. 503–514; B. Mepham *Bioetyka...*, *op.cit.*; Ch. Harvey-Clark, *IACUC challenges...*, *op.cit.*, p. 213–220.

⁶⁶ Good practices outline the way animals should be treated; however, they are not norms imposed through legislation. M. Iwaniec, *Soft law – współczesny instrument regulacji życia gospodarczego*, *iKAR* 2020, 5(9), p. 134.

⁶⁷ B. Michalski, „Piątka dla zwierząt”. *Ustawa dobra, ale...*, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1491087,piatka-dla-zwierzat-ochrona-zwierzat-uboj-rytualny-cyrki.html> [access: 30.10.2022].

⁶⁸ See: L. Witek, *Zachowania konsumentów na rynku produktów ekologicznych w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej*, „Handel Wewnętrzny” 2014, 1, p. 283 and the literature quoted by the author.

- Animal experiments in research (Deutsche Forschungsgemeinschaft). Senate Commission on Animal Protection and Experimentation*, ed. U. Eysel, A. Haverich, G. Heldmaier, B. Hoffmann, W. Lower, S. Treue, H. Wagner, E. Wolf, F. Wollnik, C. Exner, H.J. Bode, K. Blumer, C. Giese, Deutsche Forschungsgemeinschaft – Bonn: Lemmens Medien GmbH, 2007.
- Aristotle, *Zoologia. Historia Animalium*, Warszawa 1982.
- Baumans V., *Science-based assessment of animal welfare: laboratory animals*, “Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties”, Paris 2005, 2.
- Buratowska K., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r.*, sygn. K 52/13, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021, XXI, issue 1.
- El-Jai J., *Dobrostan zwierząt w naukach humanistycznych i przyrodniczych*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2008, 6.
- Elwood R.W., *Pain and Suffering in Invertebrates?*, “ILAR Journal” 2011, 52.
- Gądzik Z., *Etyczne aspekty wykorzystywania zwierząt w procedurach doświadczalnych*. *Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2021, 19. DOI: 10.21697/seb.2021.19.1.02.
- Harvey-Clark Ch., *IACUC challenges in invertebrate research*, “ILAR Journal” 2011, 52.
- Iwaniec M., *Soft law – współczesny instrument regulacji życia gospodarczego*, iKAR 2020, 5(9).
- Jarosz M., *Ochrona zwierząt w Polsce na przestrzeni dziejów*, „Wiadomości Zootechniczne” 2016, R. LIV.
- Jarosz-Żukowska S., Żukowski Ł., *Wolność badań naukowych [in:] Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, ed. M. Jabłoński, Wrocław 2014.
- Kalisz A., Pawlicka D., *Od ochrony prawnej ku prawom zwierząt – między świadomością moralną a prawną. Ewolucja podejścia na przykładzie orzecznictwa sądownoadministracyjnego*, *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 2022/2.
- Kalisz A., *Wykłady i stosowanie prawa wspólnotowego*, Warszawa 2007.
- Klimek B., *Przemoc wobec zwierząt i prawna ochrona zwierząt w Polsce*, „Życie Weterynaryjne” 2018, 93(9), <https://www.vetpol.org.pl/dmdocuments/ZW-09-2018-01.pdf>.
- Krajewska-Kułać E., Łukaszuk C., Guzowski A., Filon J., *Relacje człowiek – zwierzęta dawniej i dziś [in:] Eksperymenty i badania na zwierzętach. Egoizm, koszt postępu czy przejaw okrucieństwa*, ed. E. Krajewska-Kułać, A. Guzowski, J. Breczko, M. Wiśniewska, S. Surendra, Poznań 202.
- Kruk E., *Współdziałanie organizacji społecznych z właściwymi instytucjami państwowymi i samorządowymi w ujawnianiu oraz ściganiu przestępstw i wykroczeń określonych w ustawie o ochronie zwierząt*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, 43.
- Kuszelewicz K., *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz, Wprowadzenie. Zasadnicze problemy ochrony zwierząt w Polsce*, Warszawa 2021, LEX.pl.
- Li M.L., *Review of Consumers’ Green Consumption Behavior*, “American Journal of Industrial and Business Management” 2020, Vol. 10, No. 3.
- Mathre J.A., *Philosophical background of attitudes toward and treatment of invertebrates*, “ILAR Journal” 2011, 52.
- Mephram B., *Bioetyka – Wprowadzenie dla studentów nauk biologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Nałęcz A., *Ochrona zwierząt a postęp cywilizacyjny [in:] P.J. Suwaj, J. Zimmermann, Wpływ przemian cywilizacyjnych na prawo administracyjne i administrację publiczną*, Warszawa 2013, LEX.pl.
- Ożegalska-Trybalska J., *Protection and ownership of research results*, “Nowotwory J Oncol” 2020, 70.
- Piernik-Wierzbowska K., *Systematyka i zagadnienie własności zwierząt oraz ich statusu prawnego w kontekście problematyki odpowiedzialności za szkody przez nie wyrządzone*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, Vol. XVI.
- Pietrzykowski T., *Moralność publiczna a konstytucyjne podstawy ochrony zwierząt*, Instytut Nauk Prawnych PAN, „Studia Prawnicze” 2019, No. 1.

- Pietrzykowski T., *Prawo ochrony zwierząt – między praktyką a teorią nowej gałęzi prawa. Artykuł recenzyjny*, „Krytyka Prawa” 2020, 2, Vol. 12.
- Sadowski B., *Biologiczne mechanizmy zachowania się ludzi i zwierząt*, Warszawa 2012.
- Sadowski P., *Filozofia prawa w życiu i nauczaniu Ulpiana*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2008, 8.1.
- Schollenberger A., *Zasada 3R w ochronie zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych*, „Życie Weterynaryjne” 2017, 92(6).
- Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1991.
- Strządała A., *Znaczenie zasad 3R w trosce o dobrostan zwierząt wykorzystywanych do doświadczeń naukowych. Podstawy prawne, ich aksjologiczne przesłanki oraz praktyczne wskazówki*, „Kultura i Wartości” 2021, 32.
- Walkowicz K., *Problematyka rozszerzania prawnej podmiotowości zwierząt*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2021, 35.
- Wilson-Sanders S.E., *Invertebrate models for biomedical research, testing, and education*, “ILAR Journal” 2011, 52.
- Witek L., *Zachowania konsumentów na rynku produktów ekologicznych w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej*, „Handel Wewnętrzny” 2014, 1.
- Zawojska T., *Arystotelesowska koncepcja człowieka podstawą racjonalnej działalności gospodarczej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2017, No. 117.

Legal Acts

- Treaty on the Functioning of the European Union dated April 30, 2004, Journal of Laws 2004, No. 90, item 864/2.
- Council Directive 86/609/EEC dated November 24, 1986, on the approximation of laws, regulations, and administrative provisions of the Member States regarding the protection of animals used for experimental and other scientific purposes, Official Journal of the European Communities L 358/1, 19863.
- Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council dated September 22, 2010, on the protection of animals used for scientific purposes, Official Journal of the European Union L 276/33, 2010.
- Constitution of the Republic of Poland dated April 2, 1997, Journal of Laws 1997, No. 78, item 483.
- Act dated August 21, 1997, on the protection of animals, Journal of Laws of 2019, item 122.
- Act dated January 15, 2015, on the protection of animals used for scientific or educational purposes, Journal of Laws of 2023, item 465.
- D. – Digest of Justinian.

Judicature

- Constitutional Tribunal judgment dated December 10, 2014 (Case No. OTK 52/13).
- Supreme Administrative Court judgment dated March 12, 2019 (Case No. II OSK 1066/17).

Internet sources

- Anima Lab website, *Zwierzęta laboratoryjne*, <https://animalab.pl/zwierzeta-laboratoryjne>.
- Białek A., *Smartfony, social media, drukarki 3D. Które wynalazki XXI wieku zmieniły nasze życie na lepsze?* National Geographic Poland, <https://www.national-geographic.pl/artykul/wynalazki-xxi-wieku-20-wspanialych-odkryc-ostatnich-lat>.

- Droit Romain, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-01.htm>.
- Encyklopedia PWN, entry: *Doświadczalne zwierzęta*, source: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/do-swiadczone-zwierzeta;3893951.html>.
- Gabriel-Węglowski M., *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/przestepstwa-przeciwko-humanitarnej-ochronie-zwierzat-369197535>.
- Gdula A., *Tajne eksperymenty na zwierzętach poza społeczną kontrolą*, <https://siecobywatelska.pl/tajne-eksperymenty-na-zwierzetach-pozza-spoleczna-kontrola/>.
- Goettel M., *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, LEX.pl 2013, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/sytuacja-zwierzeczcia-w-prawie-cywilnym-369273602>.
- Józkowicz A., *Nauka bez wykorzystywania zwierząt w badaniach*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/148743541.
- Krześniak D., *Zwierzęta gospodarskie*, <https://mwmskansen.pl/zwierzeta-gospodarskie/>.
- Michalski B., „*Piątka dla zwierząt*”. *Ustawa dobra, ale...*, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1491087,piatka-dla-zwierzat-ochrona-zwierzat-uboj-rytualny-cyrki.html>.
- Ministry of Education and Science. *Krajowa Komisja Etyczna do Spraw Doświadczeń na Zwierzętach*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/krajowa-komisja-etyczna-do-spraw-doswiadczen-na-zwierzetach>.
- Ministry of Justice, *Pojęcia i definicje. Gałąź prawa*, <https://isws.ms.gov.pl/pl/pojecia-i-definicje/letter,G,I.html>.
- Nauka w Polsce, *Od 2016 r. większa jawność w badaniach klinicznych leków*, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C407730%2Cod-2016-r-wieksza-jawnosc-w-badaniach-klinicznych-lekow.html>. Unfortunately, research results not only have a scientific character but also utilitarian and commercial aspects.
- Nawrotek E., *Zwierzę jako istota żyjąca – komentarz ekspercki*, <https://www.umcs.pl/pl/komentarze-eksperckie,22097,zwierze-jako-istota-zyjaca-komentarz-ekspercki,132861.chtm>.
- Nutton V., *Galen. Greek physician*, <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429341380/galen-vivian-nutton>.
- Paleń P., *Wybrane aspekty prawne ochrony zwierząt gospodarskich w Polsce*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, No. 2, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/5-10.pdf>.
- Partyk A., *Dr Dębska: Język prawa ma ukryte znaczenia*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jezyk-prawa-wplywa-na-nasze-zycie,342940.html>.
- Rzecznik do Senatu ws. „*piątki dla zwierząt*”. *Trzeba dać przedsiębiorcom czas na przebranie. A ustawę trzeba było notyfikować przed jej przyjęciem*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/opinia-rpo-dla-senatu-ws-piatki-dla-zwierzat>.
- „Rzeczpospolita”, *Konsumenci, choć oszczędzają, są bardziej świadomi ekologicznie*, <https://klimat.rp.pl/walka-o-klimat/art37512611-konsumenci-choc-oszczedzaja-sa-bardziej-swiadomi-ekologicznie>.
- Sucharska A., *Prawo do informacji pomaga ratować zwierzęta*, <https://siecobywatelska.pl/prawo-do-informacji-pomaga-mi-ratowac-zwierzeta/>.
- Website of the Ludwik Rydygier Collegium Medicum in Bydgoszcz, *Akty prawne regulujące doświadczenia na zwierzętach*, <https://www.cm.umk.pl/37-wydzialy/jednostki-miedzywydzialowe/173-akty-prawne-regulujace-doswiadczenia-na-zwierzetach.html>.
- Wykorzystanie zwierząt w badaniach naukowych*, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13608,vp,16043.pdf>.

Patrycja Legut

ORCID: 0009-0003-0876-6414

e-mail: patrycja.legut@opoczta.pl

Instytut Nauk Prawnych

Uniwersytet Rzeszowski

Czy istnieje przestępstwo doskonałe? Omówienie śladów kryminalistycznych ze szczególnym uwzględnieniem ich klasyfikacji

**Is there a perfect crime? Discussion of forensic traces with particular
emphasis on their classification**

Abstract

The aim of the author of the article is to present arguments for the thesis that there is no perfect crime, and forensic traces left at the scene of the crime are, for the most part, the basis for detecting and apprehending the perpetrator of the crime, taking their classification as the criterion. The initial part discusses the issue of defining the concept of a forensic trace, followed by their functions and division. For the purposes of the work, they were divided according to the organization of the matter creating the trace, the place of occurrence of traces, the type and scope of identification research, the method of leaving traces, the size of material objects, the direction of action of resultant forces and the department of knowledge. The method of observation and critical analysis was used to write the article, which led the author to the conclusion that there is no perfect crime, but it should be remembered how important the human factor is in the entire process of examining traces.

Keywords: forensic trace, functions of forensic traces, classification of forensic traces, dactyloscopy, mechanoscopic traces, traceology, phonoscopy, forensic biology, forensic physical chemistry, odor molecules, specific pressures in the forensic industry.

Streszczenie

Celem autorki artykułu jest przedstawienie argumentów za tezą, że przestępstwo doskonałe nie istnieje, a ślady kryminalistyczne pozostawione na miejscu zdarzenia są w przeważającej części podstawą do wykrycia i ujęcia sprawcy przestępstwa, przyjmując za kryterium ich klasyfikację. W początkowej części omówiona zostaje problematyka zdefiniowania pojęcia śladu kryminalistycznego, a następnie ich funkcje i podział. Na potrzeby pracy zostały one podzielone według

zorganizowania materii tworzącej ślad, miejsca występowania śladów, rodzaju i zakresu badań identyfikacyjnych, sposobu pozostawiania śladów, wielkości obiektów materialnych, kierunku działania wypadkowych sił i działu wiedzy. Do napisania artykułu wykorzystano metodę obserwacji oraz analizy krytycznej, które doprowadziły autorkę do stwierdzenia, że przestępstwo doskonałe nie istnieje, jednak należy pamiętać jak ważny w całym procesie badania śladów jest czynnik ludzki.

Słowa kluczowe: ślad kryminalistyczny, funkcje śladów kryminalistycznych, klasyfikacja śladów kryminalistycznych, daktyloskopia, ślady mechanoskopijne, traseologia, fonoskopia, biologia kryminalistyczna, fizykochemia kryminalistyczna, molekuly zapachowe, specyficzne naciski w branży kryminalistycznej.

1. Próba zdefiniowania śladu kryminalistycznego i wprowadzenie do tematyki

Najważniejszy fundament kryminalistyki stanowi ślad kryminalistyczny, jednak do tej pory nie uzyskał on jednolitej definicji w nauce. Jako pierwszy wprowadził to pojęcie do nauki Hans Gross, określając, że „śladem jest odcisk, odbitka w materiale, które mają związek z czynem”¹. Definicja ta przez lata ewoluowała i ujmowana była pod różnymi aspektami. W Polsce za podstawową i najbardziej uniwersalną przyjmuje się definicję Jana Sehna, który określił ją w następujący sposób: „Śladem w znaczeniu kryminalistycznym są zmiany w obiektywnej rzeczywistości, które jako spostrzegalne znamiona po zdarzeniach będących przedmiotem postępowania mogą stanowić podstawę do odtworzenia i ustalenia przebiegu tych zdarzeń zgodnie z rzeczywistością”². Ujęcie zaproponowane przez wskazanego autora wyróżnia trzy istoty śladu – jako zmianę, znamię i odbicie, przy czym zmianę należy rozumieć jako zmianę materialną, która jest realistyczna i zachodzi w obiektywnej rzeczywistości oraz stanowi rejestracyjny nośnik informacji o zdarzeniu. Termin ten można ująć również w znaczeniu wąskim – będą to wtedy obiektywne ślady rzeczowe, czyli materialne oraz w znaczeniu szerokim, które obejmuje także subiektywne ślady psychiczne. Ślad kryminalistyczny stanowi niewątpliwie rzeczowy środek dowodowy, który pomaga w ustaleniu informacji o przebiegu i okolicznościach przestępstwa oraz sprzyja identyfikacji i ujęciu sprawcy³.

¹ J. Kasprzak, *Identyfikacyjne, dowodowe i wykrywcze znaczenie śladów kryminalistycznych* [w:] *Kryminalistyka* (praca zbiorowa), J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Brzęk, J. Moszczyński, Difin, Warszawa 2006, s. 51.

² I. Bogusz, M. Bogusz, *Ślady kryminalistyczne dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*, Centrum Szkolenia Policji, Legionowo 2015, s. 7.

³ J. Gurgul, *Kryminalistyczne znaczenie dowodów rzeczowych*, „Problemy Kryminalistyki” 1979, nr 141, s. 552.

2. Funkcje śladów kryminalistycznych

W pracy organów ścigania ślady mogą być wykorzystywane zarówno jako materiał dowodowy, jak i przedmiot zainteresowań do tzw. działań wykrywczych⁴. W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka ich funkcji.. Pierwszą z nich jest funkcja identyfikacyjna. Sama identyfikacja polega na zakwalifikowaniu danego obiektu lub zdarzenia do konkretnej grupy i stanowi jedną z najczęściej stosowanych przez ludzi metod logicznego myślenia. Identyfikacja wykorzystywana w kryminalistyce może być rozumiana szeroko – jako identyfikacja różnych okoliczności badanego zjawiska, która będzie polegała na ustaleniu sprawcy czy rozpoznaniu zdarzenia, które nastąpiło. W znaczeniu wąskim identyfikacja jest ujmowana jako zidentyfikowanie śladów konkretnego zdarzenia, na który składa się proces badawczy i wynik tego badania. Posługując się węższym ujęciem, można wskazać na następujące cele identyfikacji śladów kryminalistycznych: ustalenie osoby lub rzeczy, która pozostawiła konkretny ślad; rozpoznanie substancji lub przedmiotu, które stanowią części składowe danego śladu oraz ustalenie, czy poszczególne części tworzyły wcześniej jedną całość. W zależności od przedmiotu identyfikacji można wyodrębnić jej następujące odmiany: identyfikacja osoby lub rzeczy pozostawiającej dany ślad, identyfikacja obiektu tworzącego ślad i identyfikacja całości na podstawie części. Ze względu na rodzaje identyfikacji kryminalistycznej należy wyróżnić – indywidualną (polegającą na określeniu obiektu jednostkowego, który pozostawił ślad) i grupową (dotyczącą przyporządkowania danego śladu do pewnego zbioru obiektów posiadających określone cechy grupowe)⁵. Podstawową metodą badań identyfikacyjnych są badania porównawcze, a treścią sądu identyfikacyjnego jest stwierdzenie, czy skutek zgodności cech śladu dowodowego oraz wzorca badany ślad dowodowy pochodzi od konkretnego obiektu jednostkowego (identyfikacja indywidualna) albo jest obiektem lub pochodzi od obiektu należącego do określonej klasy obiektów (identyfikacja grupowa)⁶.

Druga funkcja to funkcja dowodowa. Z racji, iż dowód jest pojęciem wieloznacznym przytoczyć w tym miejscu należy charakterystykę tego określenia za M. Kulickim, który wyróżnia źródła dowodowe oraz środki dowodowe. Źródło dowodowe to przedmiot wypowiedzi, która ma znaczenie dowodowe lub szeroko ujęty przedmiot oględzin, który dostarcza wiadomości mających znaczenie dowodowe. Dzieli się ono na osobowe źródła dowodowe, czyli ludzi, którzy bezpośrednio,

⁴ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka zarys systemu*, Difin, Warszawa 2015, s. 57.

⁵ *Ibidem*, s. 59.

⁶ *Ibidem*, s. 60.

czy też pośrednio dostarczają organowi prowadzącemu postępowanie informacji o faktach dowodowych oraz na rzeczowe źródła dowodowe, które stanowią rzeczy – a na podstawie ich istnienia, właściwości lub usytuowania – organ procesowy za pomocą szeroko rozumianych oględzin czerpie wiedzę o faktach dowodowych. Środki dowodowe to treści intelektualne dotyczące faktów dowodowych – zawarte w wypowiedziach ludzi, takie jak np. informacje czy wiadomości, a także uzyskane za pomocą oględzin przeprowadzonych na organizmach żywych i martwych, rzeczach oraz miejscach⁷.

Na podstawie tak ukształtowanego pojęcia dowodu można sprecyzować algorytm osiągnięcia dowodu z pozostawionego – przykładowo na miejscu zdarzenia – śladu kryminalistycznego. Na samym początku sprawca pozostawia ślad w danym miejscu, który świadczy albo o samym jego pobycie w danej lokalizacji, albo też o działaniu i w ten sposób powstaje źródło dowodowe, które daje często wachlarz możliwości w czerpaniu informacji na temat osoby, która ślad pozostawiła. Następnie w toku oględzin ślad zostaje ujawniony i zabezpieczony, na podstawie czego typowane są osoby podejrzane, od których pobierany jest materiał porównawczy. Organ procesowy powołuje w tym miejscu biegłego, przesyłając do ekspertyzy zebrany materiał dowodowy z miejsca zdarzenia wraz z materiałem porównawczym. Biegły stanowiący w tym miejscu osobowe źródło dowodowe przeprowadza ekspertyzę kryminalistyczną, w której stwierdza zgodność lub niezgodność zebranych dowodów.

Kolejną funkcją jest funkcja organizacyjna, która dotyczy organizacji pierwszych czynności po zgłoszeniu popełnienia przestępstwa lub po powzięciu przez organ takiej informacji. Należą one do zadań schematycznych i rutynowych, gdyż stanowią je, np. oględziny miejsca zdarzenia czy zabezpieczenie ujawnionych śladów kryminalistycznych. Następnie należy przejść do funkcji rekonstrukcyjnej, która umożliwia po analizie zebranych śladów na wskazanie prawdopodobnego przebiegu zdarzenia stanowiącego przedmiot rozpoznania. Wiąże się z nią bezpośrednio następna funkcja – wersyjna, ponieważ w jej wyniku są budowane alternatywne sposoby postępowania sprawcy. Na podstawie tak ugruntowanych informacji należy przejść do funkcji typującej, której celem jest wytypowanie osoby, która dokonała czynu. Mogą to być takie informacje jak: liczba sprawców, płeć, wiek, siła fizyczna, osobowość, pochodzenie czy motywy działania. Dzięki pozostawionym śladom można weryfikować m.in. prawidłowość założeń postawionych na początku śledztwa, rekonstrukcję przebiegu zdarzenia oraz typowanie sprawcy – za pomocą funkcji weryfikacyjnej źródeł informacji.

⁷ M. Kulicki, *Źródła i środki dowodowe*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1975, t. 3, s. 189.

W wyniku tak zastosowanych funkcji można przejść na kolejny etap, czyli do wprowadzania informacji do kartotek policyjnych i innych zbiorów, dzięki funkcji rejestracyjnej. W przedostatnim etapie należy posłużyć się funkcją kojarząco-reaktywującą, polegającą na łączeniu spraw, ponieważ dzięki analizie śladów zarejestrowanych w kartotekach możliwe jest łączenie śladów o identycznych cechach. Ostatnią, jednak równie ważną funkcją jest profilaktyka, dotycząca działalności zapobiegawczej. Przykładowo analiza śladów pozostawionych na miejscu włamania może pozwolić na przewidywanie dalszych działań przestępcy – jaki obiekt ponownie zaatakuje, jakie słabości wykorzystał w zabezpieczeniach itp.

Klasyfikacja śladów oraz ich poszczególnych funkcji jest istotna, jeśli weźmie się pod uwagę aspekty teoretyczne. W praktyce wszystkie funkcje są ze sobą ściśle połączone, a na różnych etapach postępowania – mniej lub bardziej istotne, tzn. może wystąpić sytuacja, w której któraś z funkcji w danym etapie procesu nie występuje, inna natomiast ma w nim szczególnie duże znaczenie⁸.

3. Klasyfikacja śladów kryminalistycznych i ich przykłady

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele podziałów śladów, jednak najczęściej przyjmowane kryteria są następujące – według zorganizowania materii tworzącej ślad⁹, miejsca występowania śladów, rodzaju i zakresu badań identyfikacyjnych, ze względu na sposób pozostawiania śladów, wielkości obiektów materialnych, kierunku działania wypadkowych sił i działu wiedzy przyrodniczej, technicznej, kryminalistycznej itd., której metody zastosowano w analizie¹⁰.

Zgodnie z pierwszym ww. kryterium, ślady kryminalistyczne można podzielić na materialne, czyli rzeczowe (wszystkie, które można zmierzyć zważyć, zapakować, określić ich lokalizację itd.) oraz idealne – psychiczne, pamięciowe, świadomości itp. (zmiany, jakie zachodzą w umyśle świadka, ofiary przestępstwa czy sprawcy i są jednocześnie powiązane ze zdarzeniem). Zabezpieczane są one np. poprzez spisanie protokołu przesłuchania, czy też sporządzenie portretu pamięciowego, stanowiąc także domenę pionu dochodzeniowego Policji. Biorąc pod uwagę postać zjawiskową materii składającej się na ślady rzeczowe, wyróżnia się grupy śladów: substancji i energii. Ślady substancjonalne

⁸ J. Wąs-Gubała, *Ślad kryminalistyczny jako przesłanka dla zwalczania zagrożeń związanych z działalnością przestępczą*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2019, nr 35, s. 102.

⁹ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 191.

¹⁰ *Ibidem*, s. 192.

mogą występować w dwóch formach: śladów obiektywnych, czyli będą to np. łuski, krew czy też mikrowłókna oraz odbitek nawarstwionych lub odwarstwionych (tzw. ślady analogii powierzchni), czyli np. ślady linii papilarnych. Ślady powstałe dzięki oddawaniu energii dzieli się na ślady oddziaływania i odwzorowania. Pierwsze z nich mogą przybierać formę zmian właściwości materii, czyli będą to zmiany chemiczne, fizyczne i biologiczne, takie jak np. ślady starzenia się, albo formę zmian przestrzennych, która obejmuje zarówno ślady negatywne, czyli w tym przypadku takie, których położenie się nie zmieniło oraz pojawienie się nowych obiektów¹¹.

Ślady odwzorowania pojawiają się, gdy dochodzi do kontaktu dwóch przestrzeni i mogą przyjąć one postać śladów odwzorowania struktury zewnętrznej obiektów (czyli odcisków), śladów oddzielenia części od całości, rys i systemów rys i śladów odwzorowania właściwości, oraz nawyków funkcjonalnych i dynamicznych. Ślady odwzorowania struktury zewnętrznej, tak jak ślady odbitki, są przekazywaniem informacji o zewnętrznej strukturze przedmiotów, natomiast ślady odwzorowania właściwości i cech funkcjonalnych dostarczają informacji na temat cech psychometrycznych, określonych nawyków i właściwości obiektu pozostawiającego ślad¹².

Według miejsca występowania śladów można ślady kryminalistyczne podzielić na występujące na: miejscu popełnienia przestępstwa, środkach służących do popełnienia czynu zabronionego, sprawcy czynu oraz na ofiarach i innych osobach. Zgodnie z rodzajem i zakresem badań identyfikacyjnych wyróżnia się ślady umożliwiające identyfikację bezpośrednią (ślady bezpośrednie), identyfikację pośrednią, indywidualną i grupową. Ze względu na sposób pozostawienia śladów dzielone są na powstałe w sposób naturalny i celowo spowodowane, tzw. „upozorowane” przez sprawcę lub inne osoby, co stanowi je śladami dezinformacyjnymi. Według wielkości obiektów materialnych występuje podział na makroślady i mikroślady. Zgodnie z kierunkiem działania wypadkowych sił wyróżnia się ślady statyczne, czyli występujące na miejscu oraz dynamiczne, czyli ślady przesuwu¹³. Ze względu na dział wiedzy, której metody badawcze zastosowano w analizie śladów można wyróżnić ślady: daktyloskopijne, mechanoskopijne, traseologiczne, pisma, fonoskopijne, biologiczne, fizykochemiczne, zapachowe itp.¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, s. 191.

¹² Por. V. Jarościak, *Przyczynek do klasyfikacji śladów materialnych w kryminalistyce*, „Biuletyn Informacyjny Zakładu Kryminalistyki KG MO” 1979, nr 3(35), s. 5.

¹³ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 192.

¹⁴ *Ibidem*, s. 193.

4. Daktyloskopia, czyli linie papilarne i budowa skóry

Obok wielu stosowanych technik w procesie wykrywczym, jedną z najsukuczniejszych jest daktyloskopia zajmująca się identyfikacją człowieka na podstawie śladów linii papilarnych opuszek palców rąk¹⁵. Unikatowy układ linii papilarnych uznawano już nawet 2000 lat p.n.e., kiedy odcisk palca zostawiany przeważnie na różnego rodzaju dokumentach traktowano jako podpis, potwierdzenie własności czy ważności danej umowy. Pierwszej identyfikacji przestępcy na podstawie odbitek linii papilarnych dokonano w Argentynie w 1892 roku¹⁶. Na ziemiach polskich, choć pod rosyjskim zaborem, oficjalnie badania te zatwierdzono w 1906 roku – wtedy też utworzono Centralne Biuro Daktyloskopijne, w którym mieściła się również Centralna Registratura Daktyloskopijna¹⁷. Obecnie daktyloskopia posługuje się szeroką gamą skutecznych metod wizualizacji śladów linii papilarnych palców, dłoni (chejroskopia) i stóp (podoskopia), wykorzystując do tego, oprócz tradycyjnych proszków daktyloskopijnych – także metody chemiczne, fizyczne i fizykochemiczne, a wśród nich wyrafinowane techniki fluorescencyjne, wspierane cyfrową obróbką obrazów¹⁸. Ta dziedzina kryminalistyki rozumiana w szerokim zakresie obejmuje także ślady pochodzące od części skóry człowieka, na której nie występują linie papilarne¹⁹ (ślady budowy poletkowej skóry – będą to najczęściej odwzorowania czoła na szybie okiennej czy przedramienia na blacie stołu), a także ślady czerwieni wargowej (cheiloskopijne), małżowiny usznej (otoskopijne) i ślady rękawiczek (gantiskopijne). Można przyjąć, że daktyloskopia jest działem techniki kryminalistycznej, który zajmuje się identyfikacją człowieka na podstawie linii papilarnych i innych elementów budowy skóry, ujawnianiem ich śladów oraz dostarczaniem środków dowodowych w postaci opinii biegłych z tego zakresu.

Na przestrzeni lat przestępcy w różny sposób próbowali ochronić się przed przypisaniem im śladów daktyloskopijnych. Najbardziej zdesperowani podejmowali się usuwania części naskórka z opuszków palców, z kolei inni poddawali

¹⁵ *Ślady daktyloskopijne*, cz. 1, <http://pila.szkołapolicji.gov.pl/spp/dzialalnosc/ogledziny/slady-daktyloskopijne/378,Slady-daktyloskopijne-cz-1.html> [dostęp: 23.11.2023].

¹⁶ A. Gawliński, *Daktyloskopia: Geneza i wybrane zagadnienia współczesne*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2013, nr 4, s. 26.

¹⁷ W. Zawadzki, N. Zlotkowska, *Analiza wpływu stosowania innowacyjnych technik kryminalistycznych na wykrywalność sprawców przestępstw*, „Zeszyty Naukowe WSA w Łomży” 79, Łomża 2020, s. 93.

¹⁸ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Brzęk, J. Moszczyński, *Kryminalistyka*, Warszawa 2006, s. 65.

¹⁹ *Ibidem*, s. 68.

dłonie działaniu żrącym substancjom. Cierpienie związane z takim zabiegiem nie miało większego sensu, ponieważ po odbudowaniu naskórka odnawiały się stare linie papilarne²⁰.

Stosowane do tej pory komputerowe algorytmy są w stanie przeszukiwać i porównywać ze sobą w bardzo krótkim czasie ogromną liczbę zarejestrowanych w kartotece śladów, natomiast muszą one posiadać wysoką czytelność i być pozbawione artefaktów. Oprogramowanie systemów AFIS przekształca zdjęcia śladów w postać zmatematyzowaną, w której linie papilarne zostają zapisane jako krzywe. Minucje zostają sprowadzone do zakończeń i złączeń, po czym program wskazuje na ich lokalizację oraz zwrot²¹. Po zleceniu przeszukania program wykazuje listę najbardziej podobnych śladów, natomiast ostatecznie to operator stwierdza, który z zaprezentowanych w odpowiedzi śladów rzeczywiście odpowiada temu, który został wyznaczony do identyfikacji²². Warto jednak pamiętać, że pozytywna identyfikacja dzięki systemowi AFIS w zasadzie przesądza o merytorycznym wyniku formalnie przeprowadzonej ekspertyzy daktyloskopijnej przez biegłego²³. Taki sposób badań może bardzo szybko przyczynić się do zidentyfikowania sprawcy czynu zabronionego, którego linie papilarne zostały już wcześniej umieszczone w programie.

Cheiloskopia zajmuje się badaniem indywidualnych układów bruzd występujących na czerwieni wargowej człowieka. Bruzdy te odzwierciedlając się na śladzie – dają obraz linii, układających się w określone wzory, dlatego też w cheiloskopii przyjęto określenie „ślady czerwieni wargowej”, rozumiejąc przez to linijne odwzorowanie bruzd²⁴. Są one indywidualne dla każdego człowieka, trudne do zniszczenia, a także niezmiennie w zakresie umożliwiającym identyfikację²⁵. Prowadzone w Polsce badania wykazały, że najbardziej charakterystycznym wycinkiem dla określenia wzoru jest środkowy fragment dolnej wargi, ponieważ jest on najbardziej widoczny w przypadku ujawniania tego śladu, a jego długość jest

²⁰ *Historia niezmiywalnej pieczęci, czyli jak daktyloskopia rozwijała skrzydła*, <https://www.spyshop.pl/blog/historia-niezmiywalnej-pieczeci-czyli-jak-daktyloskopia-rozwijala-skrzydla/> [dostęp: 14.12.2023].

²¹ M. Kaczmarek, M. Pękała, M. Sanecki, *Zbiory daktyloskopijne i ich praktyczne wykorzystanie*, Legionowo 2006.

²² *Ekspertyza sądowa zagadnienia wybrane*, red. M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, D. Zuba, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 83.

²³ A. Taracha, *Wykorzystanie śladów daktyloskopijnych w realizacji funkcji wykrywczej przez policję* [w:] *Co nowego w kryminalistyce – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, red. E. Gruza, M. Goc, T. Tomaszewski, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2010, s. 346.

²⁴ Zob. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 87.

²⁵ *Ibidem*, s. 70.

wystarczająca do badań klasyfikacyjnych, ponieważ wynosi aż 10 mm²⁶. Wstępne badania identyfikacyjne śladu czerwieni wargowej polegają na obserwacji mikroskopowej, natomiast badania właściwe – wykonuje się poprzez wyznaczenie cech wspólnych materiału dowodowego i porównawczego, montażu fotograficznego i metodę konturową, polegającą na wyznaczeniu cech na przezroczystej folii²⁷.

Ślady czerwieni wargowej pozwalają na ustalenie osoby pozostawiającej ten ślad²⁸. W Polsce przyjęte jest, iż identyfikacja indywidualna człowieka na podstawie badań cheiloskopijnych wymaga wystąpienia co najmniej 7 cech wspólnych materiału porównawczego i dowodowego, takich jak: rozwidlenia, linie, kropki, zespoły kropek, oczka, mostki, haczyki itp.²⁹. Materiał dowodowy można znaleźć przykładowo na miejscu zdarzenia, w którym wystąpiła libacja alkoholowa. Podczas oględzin powinno się zwracać wtedy uwagę przede wszystkim na takie przedmioty, jakie zgodnie ze swoim przeznaczeniem mogły mieć kontakt z wargami sprawcy, a więc szklanki, filiżanki, kieliszki, butelki oraz inne podobne naczynia, dodatkowo należy także przebadać sztućce³⁰. Tego rodzaju ślady bardzo często występują również na resztkach jedzenia, co pozwala na identyfikację indywidualną sprawcy. Warto podkreślić, że w chwili obecnej ekspertyzy cheiloskopijne są w Polsce wykonywane rutynowo, a w kryminalistyce światowej dział ten stanowi polską specjalność³¹.

Ślady otoskopijne nie odzwierciedlają w pełni śladu małżowiny usznej, jednak pozostawienie substancji ją pokrywającej podczas dotknięcia określonej powierzchni przenosi cząstki, które odkładają się w formie stykających się elementów, obrazując w określonych szczegółach jej budowę. Według badań w 87,5% przypadków ślady otoskopijne były ujawniane podczas oględzin miejsca kradzieży z włamaniem, co pozwala na przyjęcie, że sprawca podsłuchiwał. Jeżeli uwzględnione zostaną w tym przypadku również zabójstwa i napady rabunkowe na mieszkania czy domy, to w 96% przypadków ujawniania tych śladów sprawca pokonywał przeszkodę w postaci drzwi wejściowych, balkonowych, czy też okna³². Jeżeli ślad został ujawniony na drzwiach wejściowych po stronie zewnętrznej w okolicach wizjera, to możliwe jest w tym przypadku określenie (w granicach prawdopodobieństwa) wzrostu sprawcy. Otoskopia kryminalistyczna jest

²⁶ Zob. *ibidem*, s. 87.

²⁷ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 479.

²⁸ *Ibidem*, s. 425.

²⁹ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2005, s. 193.

³⁰ E. Jakubowska, A. Lewna, *Wykorzystanie cheiloskopii w praktyce śledczej*, Białystok 2014, s. 115.

³¹ *Ibidem*, s. 117.

³² Zob. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 96.

niezwykle przydatną metodą kryminalistyczną i wykorzystuje istotne z punktu widzenia procesu karnego właściwości małżowiny usznej człowieka, tym samym przyczyniając się do wykrycia i ujęcia sprawcy przestępstwa oraz wymierzenia mu odpowiedzialności karnej za popełniony przez niego czyn, umożliwiając realizację najważniejszego celu procesu karnego³³.

Powszechnie wiadomo, że osoby dopuszczające się czynów zabronionych używają rękawiczek, jednak nie wszyscy są świadomi tego, że pozostawiają one ślady, które również można identyfikować³⁴. Przykładowo bardzo cienkie rękawiczki chirurgiczne odwzorowują często linie papilarnie na dotykanych podłożach. Badania śladów rękawiczek pozwalają na ustalenia wielu istotnych z punktu widzenia rozpatrzenia sprawy danych – określenie rodzaju rękawiczki pozwala stwierdzić, jakiego rodzaju rękawiczek użył sprawca, co pozwala na prawidłowe poszukiwanie materiału porównawczego. Porównanie śladów rękawiczek z konkretnymi rękawiczkami pozwala określić, czy ślady zabezpieczone na miejscu zdarzenia pochodzą lub nie od rękawiczek zabezpieczonych jako materiał porównawczy. Z kolei porównanie śladów rękawiczek zabezpieczonych na różnych miejscach zdarzeń mogą pomóc w ustaleniu, czy różne przestępstwa zostały popełnione przez tego samego sprawcę, a uściślając – przez sprawcę, który użył tych samych rękawiczek. Bardzo częstym przypadkiem jest, że sprawca pozostawia na miejscu zdarzenia rękawiczki (umyślnie, nieumyślnie lub w wyniku adrenaliny o nich zapomina), których używał w trakcie popełnienia przestępstwa, co np. pozwala na przeprowadzenie wzajemnego porównania rękawiczek, gdy przykładowo jedną znaleziono na miejscu zdarzenia, a druga jest w posiadaniu podejrzanego. Rękawiczki mogą również stanowić przedmiot badań osmologicznych, na podstawie których można ustalić trasę ucieczki sprawcy za pomocą psów tropiących³⁵.

Jedną z pierwszych głośnych spraw na świecie, które były związane ze śladami daktyloskopijnymi była rozprawa, w której na ławie oskarżonych zasiadał Caesar Cella, aresztowany pod zarzutem włamania, na podstawie pozostawionych na miejscu zdarzenia śladów linii papilarnych. Sprawa miała miejsce w 1911 roku, a więc podczas początkowej fazy rozwoju kryminalistyki. Oskarżony powołał na swoją obronę aż pięciu świadków, którzy potwierdzili jego alibi, przez co sąd stanął w obliczu konfrontacji dość mocnego dowodu z dowodem, który był jemu

³³ K. Osiak-Krynicka, K. Kagan, *Otoskopia kryminalistyczna jako nietypowa metoda identyfikacji człowieka*, Lublin 2019, s. 95.

³⁴ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 85.

³⁵ M. Goc, J. Moszczyński, *Ślady kryminalistyczne. Ujawnienie, zabezpieczenie, wykorzystanie*, Difin, Warszawa 2007, s. 123.

i przysięgłym *de facto* nieznanym, dlatego też postanowił o przeprowadzeniu eksperymentu procesowego, polegającego na tym, że nakazał opuszczenie sali rozpraw przez detektywa i wybrał z widowni 15 widzów, którzy mieli zostawić po śladzie palca na szybie, a następnie jednego z nich poprosił o zostawienie śladu tego samego palca na stole. Następnie wezwał na salę rozpraw detektywa i poprosił o zademonstrowanie daktyloskopii w praktyce. Ledwie kilka minut zajęło Faurotowi dopasowanie śladu z szyby do śladu na biurku, czym nie tylko przekonał sąd i przysięgłych, ale także skłonił samego podejrzanego do przyznania się do winy³⁶. W tym przypadku została wykorzystana metoda optyczna ujawniania śladów linii papilarnych, która również obecnie jest wykorzystywana, jednak poszerzono krąg metod ujawniania tego typu śladów za pomocą metod fizycznych, chemicznych i fizykochemicznych, a więc ich odkrycie na miejscu zdarzenia i ciągły rozwój technologii będzie jedynie usprawniał sposób wykrywania sprawców.

5. Ślady mechanoskopijne pozostawione na narzędziach

Mechanoskopia zajmuje się badaniem i identyfikacją narzędzi oraz śladów pozostawionych przez te narzędzia³⁷. Ślady mechanoskopijne to zmiany w zewnętrznej geometrii ciał stałych spowodowane działaniem narzędzi lub innych przedmiotów i są nierozzerwalnie związane z takimi zdarzeniami jak: kolizje komunikacyjne, czy też kradzież z włamaniem, rozbój, uszkodzenia mienia i zabójstwo. Ze względu na stosowane w mechanoskopii metody badawcze nie jest ona ograniczona jedynie do identyfikacji narzędzi na podstawie śladów pozostawionych na różnych płaszczyznach, ale obejmuje także niektóre badania śladów mechanicznego oddziaływania innych przedmiotów. Ta technika kryminalistyczna posługuje się szeroko rozumianym pojęciem „narzędzia”, ponieważ nie dotyczy tylko i wyłącznie przedmiotu wytworzonego w procesie produkcji, ale obejmuje również, np. przypadkowo wykorzystany kamień w celu uderzenia ofiary³⁸. W tym przypadku stosowane jest zabezpieczenie procesowe i techniczne.

Mechanoskopia obejmuje metody i środki używane do wykrycia, zabezpieczenia i poddania badaniom w celach identyfikacyjnych niektórych śladów występujących na podłożach stałych, powstałych w wyniku mechanicznego działania

³⁶ Detektywistyczny.net, *Sprawa Caesara Celli*, <https://detektywistyczny.net/sprawa-caesara-celli/> [dostęp: 23.11.2023].

³⁷ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 113.

³⁸ *Ibidem*, s. 114.

różnego rodzaju obiektów, w zakresie ustalonym względami praktycznymi, specyfiką przedmiotu i metodyką badawczą³⁹. Jedynym sposobem identyfikacji indywidualnej jednostki broni użytej na miejscu popełnienia przestępstwa jest identyfikacja śladów mechanicznych pozostawionych przez jej elementy na odstrzelonych łuskach i pociskach. Indywidualna identyfikacja broni palnej wymaga badań w kierunku porównania zabezpieczonych części naboju z odpowiadającymi im elementami amunicji porównawczej. Celem badań porównawczych jest ustalenie konkretnego egzemplarza broni, z której odstrzelono dowodową amunicję. Badania takie powinny być wykonywane możliwie w jak najkrótszym czasie od zdarzenia, ze względu na fakt, iż indywidualne cechy broni ulegają zmianom w wyniku dalszego użytkowania, niewłaściwej konserwacji, a także procesów korozji⁴⁰.

6. Traseologia, czyli ślady lokomocji

Traseologia zajmuje się śladami lokomocji, czyli przemieszczania się ludzi, zwierząt, pojazdów kołowych oraz przesuwania obiektów. Ten dział kryminalistyki bada ślady pojazdów oraz butów w podłożach zarówno twardych, jak i miękkich, odwzorowania stopy bosej w podłożach twardych i miękkich, ślady obuwia na skórze ludzkiej w postaci podbiegnięć krwawych oraz ślady przemieszczania się przedmiotów i zwierząt. Ślady stóp bosych w formie nawarstwionej zawierają szereg cech identyfikacyjnych, ponieważ przede wszystkim pozwalają na określenie kształtu i wielkości stopy, jej zmian patologicznych, a także identyfikację indywidualną w przypadku odbicia linii papilarnych. Ślady stóp obleczone w dzianinę umożliwiają określenie kształtu i wielkości stopy. W przypadku odbicia splotu skarpetki, jej uszkodzeń i cech reperacji możliwa jest również identyfikacja indywidualna. Najczęściej jednak spotykany jest ślad stóp obutych⁴¹. Obuwie posiada szereg cech grupowych, które powstają podczas produkcji (rodzaj obuwia, wielkość, rodzaj i wytwór protektora, sposób łączenia podeszwy), ale także cechy indywidualne, które także powstają w procesie produkcji, jak również podczas ich użytkowania. Cechy indywidualne obuwia mają charakter dynamiczny, gdyż podczas noszenia butów ulegają one zmianom – jedne

³⁹ *Ibidem*, s. 115.

⁴⁰ S. Skorek, *Identyfikacja pistoletu na podstawie badań łusek i pocisków*, „Prokuratura i Prawo” 2012, s. 118.

⁴¹ Por. W.J. Bodziak, *Footwear impression evidence. Detection, recovery and examination*, Boca Raton 2000; także L. Rodowicz, *Kryminalistyczne badania śladów obuwia*, Warszawa 2000.

cechy ulegają zatarciu, a w ich miejsce powstają nowe⁴². Najwięcej informacji można jednak uzyskać na podstawie większej liczby śladów, czyli ichnogramu chodu, dzięki czemu można wyróżnić: kierunek i linię chodu, linię stopy, kąt kroku, oraz jego długość⁴³. Analiza ścieżki chodu pozwala na identyfikację grupową poruszającej się osoby lub osób, na określenie ich zachowania lub innych okoliczności związanych z ruchem. Właściwie zinterpretowany ichnogram pozwala nie tylko na określenie drogi wejścia i odejścia, oraz określenia zachowania sprawców na miejscu zdarzenia, ale także na ustalenie właściwej liczby osób. Najważniejsza w tym miejscu jest funkcja identyfikacyjna pojedynczego śladu umożliwiająca kategorię identyfikację obuwia, którym ślad ten pozostawiono, a tym samym pośrednią identyfikację użytkownika tego obuwia. W przypadku odwzorowań stopy na wyściółce możliwa jest również bezpośrednia identyfikacja człowieka⁴⁴. Ślady powierzchniowe zabezpiecza się głównie poprzez opisanie ich w protokole oględzin miejsca zdarzenia i ich sfotografowania⁴⁵. Jak podaje Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji tego rodzaju ślady są zabezpieczane na niemal każdym miejscu popełnienia czynu zabronionego.

Podstawowym narzędziem w badaniach oceniająco-typujących są zbiory wzorów podeszw obuwia tworzone przez traseologów podczas wykonanych już badań, a także komputerowe bazy danych obuwia, które są programowane przez specjalizujące się w tym firmy. Systemy te pozwalają na szybkie wyszukiwanie podobnych śladów traseologicznych na poszczególnych miejscach zdarzeń, co może przykładowo pomóc w ustaleniu, czy przestępstw dokonuje ten sam sprawca⁴⁶. Przykładami takich specjalistycznych baz danych są: baza Sicar 6 opracowana przez firmę Foster & Freeman, Trasis używana przez laboratoria kryminalistyczne Policji czeskiej oraz używane obecnie w Polsce MRT (Małopolski Rejestr Traseologiczny) – stworzony przez eksperta traseologii z Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej w Krakowie, i Traser – przez eksperta z Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej w Katowicach⁴⁷.

⁴² Por. L. Rodowicz, *Żywotność cech indywidualnych na obuwiu nadal używanym*, „Problemy Kryminalistyki” 1994, nr 203.

⁴³ *Ślady kryminalistyczne, Ujawnianie, zabezpieczenie, wykorzystanie*, red. M.Goc, J. Moszczyński, Warszawa 2007, s. 235 i n.; G. Kędzińska, W. Kędziński, *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki*, Szczytno 2011, s. 174 i n.

⁴⁴ M. Goc, J. Moszczyński, *Ślady...*, *op.cit.*, s. 239.

⁴⁵ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak *Kryminalistyka... op.cit.*, s. 136.

⁴⁶ *Ekspertyza...*, *op.cit.*, s. 404.

⁴⁷ A. Chochół, M. Świątek, *Characteristics of forensic shoe sole databases*, „Problems of Forensic Sciences” 2012, Vol. 90, s. 164–177.

7. Fonoskopia

Fonoskopia jest techniką śledczą zajmująca się ustaleniem autentyczności nagrania, identyfikacją osoby na podstawie nagrań, ustaleniami dotyczącymi kontekstu sytuacyjnego zarejestrowanego na nagraniu, odczytywaniem i spisywaniem treści nagrań, oraz badaniem aparatury fonijnej⁴⁸. Analiza mowy stanowi kompleksową metodę językowo-pomiarową, która bada zespół cech i parametrów mowy, a wydanie opinii jest możliwe nawet w przypadku dysponowania zakłóconym i zniekształconym materiałem dowodowym⁴⁹. Jak określa E. Napieralska-Ozga: „fonoskopijną cechą identyfikacyjną jest określona właściwość fonetyczno-akustyczna i lingwistyczna wypowiedzi, która jest stabilna i charakterystyczna dla danego człowieka”⁵⁰. W tym przypadku parametry głosu są rejestrowane przy pomocy aparatury i analizowane jako sygnały graficzne, natomiast różnicowanie sygnałów mowy konkretnej osoby odbywa się na podstawie budowy indywidualnego narządu mowy⁵¹. Pozostałe cele badań fonoskopijnych zostały wyrażone w orzeczeniach Sądu Najwyższego w sprawie I K 196/60 i III K 49/61, są to: spisanie treści rozmów dowodowych i zbadanie autentyczności nagrań tych rozmów⁵². Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, iż „zbadanie autentyczności nagrań rozmów” jest czymś innym niż sama „autentyczność rozmowy”, ponieważ sama rozmowa może być sfingowana poprzez odgrywanie ustalonych przez strony wcześniej ról, ale jej zapis będzie autentyczny, natomiast biegle przy sprawdzaniu autentyczności nagrań będzie sprawdzał wszystkie naciągłości zapisu i ewentualnie wskazywał na ich przyczyny⁵³. W Polsce do badania śladów fonoskopijnych wykorzystywana jest również metoda językowo-pomiarowa opracowana w 1968 roku przez Stanisława Błasikiewicza. W tej metodzie badaniu podlegają parametry mierzalne takie jak – częstotliwość podstawowa (F0), wysokości tonów, widmo itp., a także ogół indywidualnych cech mowy, w postaci np.: sposobu artykułowania głosek i ich akcentowania, oddychania, doboru i zakresu używanego słownictwa, lub budowy zdań. Analizuje się nie tylko barwę głosu, ale również zależności pomiędzy jego brzmieniem, a środowiskiem społecznym osoby wypowiadającej się czy przebytymi przez tę osobę chorobami. W rezultacie eksperci potrafią wskazać na takie cechy osobowości

⁴⁸ *Fonoskopia*, <http://kryminalistyka.pl/ekspertyzy-fonoskopijne/> [dostęp: 23.11.2023].

⁴⁹ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 154.

⁵⁰ E. Napieralska-Ozga, *Badania fonoskopijne* [w:] *Technika kryminalistyczna*, red. W. Kędzierski, Szczytno 1995.

⁵¹ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 155.

⁵² J. Rzeszotarski, *Kompedium badań fonoskopijnych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, s. 181.

⁵³ *Ibidem*, s. 184.

sprawcy i jego właściwości fizjologiczne, które pozwalają na trafne typowanie przestępców. Dodatkowym efektem pracy biegłego może być np. stwierdzenie narodowości, płci i przybliżonego wieku osoby, której wypowiedź została nagrana. W niektórych sytuacjach można ocenić stan zdrowia psychicznego sprawcy i jego stan emocjonalny w momencie wypowiedzi, a także stwierdzić czy identyfikowana osoba znajdowała się pod wpływem narkotyków lub alkoholu. Innym efektem pracy biegłego może być również określenie miejsca i czasu zarejestrowanej wypowiedzi⁵⁴. Samo badanie tła akustycznego może pozwolić na dokonanie wielu ustaleń faktycznych w trakcie prowadzonego śledztwa lub dochodzenia.

W 2000 roku prokuratura prowadząc śledztwo przeciwko grupie mężczyzn zabezpieczyła jako materiał dowodowy kasetę magnetofonową z nagraniem rozmowy. Zadanie biegłego polegało m.in. na ustaleniu warunków nagrania w szczególności poprzez określenie w jakim miejscu i kiedy dokonano nagrania. Biegły stwierdził, że urządzenie rejestrujące w postaci dyktafonu, zostało umieszczone w schowku w samochodzie przez mężczyzn mających wykonać zadanie zlecone przez kobietę. Rozmowa między kobietą (zleceniodawcą) a mężczyzną (przedstawicielem wykonawców) odbyła się w samochodzie na przednim siedzeniu. Spotkanie odbyło się pod lasem lub na przecince lesnej o czym świadczył świergot ptaków. W oddali znajdowały się zabudowania – szczerkanie psów (jeden mały, a drugi duży). Odgłosy ptaków wskazywały, iż rozmowa została przeprowadzona latem w porze dziennej. Tak zebrane informacje były bardzo przydatne w toku dalszego śledztwa⁵⁵.

8. Biologia kryminalistyczna

W praktyce kryminalistycznej występuje podział środków biologicznych w ujęciu anatomiczno-fizjologicznym, w którym wyróżnia się następujące grupy: ślady pochodzenia tkankowego, wydzieliny i wydaliny, ślady botaniczne (pyłki kwiatowe, nasiona, fragmenty liści, łodyg, korzeni itp.) i zoologiczne (włosie, sierść, odchody, larwy owadów, owady).

Do pierwszej kategorii należy zaliczyć m.in.: ślad krwi, który znaleziony na miejscu zdarzenia jest przenoszony na wymazówkę i dokładnie oznaczany oraz zabezpieczany. Krew poddaje się badaniom morfologicznym w celu identyfikacji, czy dana substancja jest krwią, a następnie przeprowadza się profilowanie DNA⁵⁶.

⁵⁴ S. Brachmański, *Zgiekł źródłem informacji w badaniach fonoskopijnych*, Wrocław 2012, s. 153.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 155.

⁵⁶ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 467.

Materiał biologiczny w tej postaci jest pobierany od osób żyjących, jak i zmarłych – również w celu sprawdzenia zawartości w niej alkoholu i w takim przypadku zostaje nabrany do próbówki. W praktyce śledczej ten rodzaj śladów ma bardzo duże znaczenie, gdyż można go przykładowo spotkać na odzieży osób podejrzanych – w postaci krwi należącej do samego podejrzanego, innych osób czy zwierząt, co może stanowić przesłankę do ustalenia sprawcy czynu i poważny materiał dowodowy przeciwko takiej osobie. W sytuacji gdy podejrzany twierdzi, iż na jego odzieży znajduje się jego własna krew, natomiast po przeprowadzeniu badania ustalona zostaje odmienna grupa krwi, stanowi to dowód, że kłamie. W zdecydowanej większości przypadków taka osoba nie zapomina w jakich okolicznościach jego odzież została poplamiona krwią, chyba że znajduje się ona w miejscach niewidocznych. Ważnym elementem przy ustalaniu sprawcy przestępstwa na podstawie śladów krwi stanowi ich umiejscowienie i kształt, co może wskazywać na prawdopodobny sposób popełnienia czynu zabronionego. Ślady krwi pozostawione na narzędziach będących w posiadaniu podejrzanego mają podobne znaczenie do śladów pozostawionych na odzieży, natomiast należy zawsze brać pod uwagę różne scenariusze dotyczące pochodzenia przedmiotu, np. iż był on ukradziony od innej osoby, a po popełnieniu czynu podrzucony osobie niemającej nic wspólnego ze sprawą. Ten rodzaj śladów ma szczególnie duże znaczenie w sytuacji ustalania miejsca zabójstwa ofiary, w przypadkach gdy ciało zostało przeniesione, ukryte, spalone lub w inny sposób usunięte z miejsca właściwego popełnienia przestępstwa⁵⁷.

Tkanka skórna najczęściej jest pobierana spod paznokci sprawcy lub ofiary, w przypadku gdy występują na ciele zadrapania, które wykazują prawdopodobieństwo, że pokrzywdzony bronił się i jednocześnie uszkodził tkankę sprawcy lub odwrotnie. Tkanki miękkie również będą zaliczane do grupy śladów pochodzenia tkankowego, jednak rzadko odgrywają rolę w materiale dowodowym.

Włosy i sierść dają możliwości identyfikacyjne, a w kontekście materiału biologicznego pozwalają na ustalenie płci osoby, od której pochodzą⁵⁸. Do badań porównawczych należy zawsze dostarczyć ich większą ilość z różnych rodzajów miejsc głowy i ciała. Przy wstępnej ocenie mikroskopowej zwraca się uwagę na ich długość, barwę, stopień połysku, rodzaj, rozciągliwość, sprężystość, oraz na obecność zanieczyszczeń. Tkanka włosowa odróżnia się od pozostałych śladów

⁵⁷ J. Radzicki, *Ślady krwi w praktyce śledczej*, Wydawnictwo Zakładu Kryminalistyki Komendy Głównej MO, Warszawa 1960, s. 11.

⁵⁸ E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia kryminalistyczna. Wybrane zagadnienia morfologii, patomorfologii, fizjologii, tanatologii i toksykologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2021, s. 31.

biologicznych tym, że jest bardziej odporna na działanie sił zewnętrznych. Cechuje ją maksymalnie spowolniony proces rozkładu oraz duża odporność na szkodliwe oddziaływanie środowiska. Z punktu przeprowadzania badań kryminalistycznych tego śladu, bardzo duże znaczenie ma fakt, iż są one odporne na oddziaływanie mikroorganizmów rozkładu gnilnego, takich jak bakterie, pleśnie czy grzyby, które przyczyniają się do rozkładu, a co za tym idzie – analitycznej bezużyteczności pozostałych śladów biologicznych. O ile zatem sprawca jest w stanie zatrzeć za sobą większość śladów swego działania, o tyle w kwestii włosów pozostaje niemal bezsilny. Niejednokrotnie włosy są niedocenianym materiałem dowodowym, mimo posiadanego ogromnego potencjału badawczego⁵⁹.

Zabezpieczenie na miejscu zdarzenia fragmentów paznokci, pokrytych przykładowo lakierem może mieć istotne znaczenie dla procesu wykrywczego, gdyż podlegają one wtedy nie tylko badaniom biologicznym, ale również fizykochemicznym (obok mechanoskopijnych i toksykologicznych). Ma to na celu ustalenie składu chemicznego materiału pokrywającego płytkę paznokcia. Wyniki takich badań mogą doprowadzić do ustalenia producenta i dystrybutora lakieru⁶⁰. Przykładowo w sytuacji, gdy zostanie ustalony producent marki luksusowej lakierów – pozwoli to zdecydowanie ograniczyć krąg podejrzanych i może przyczynić się do ustalenia sprawcy. Aby pobrać materiał z paznokci czy pazurów, należy dokonać wymazu lub wyskrobin spod paznokci, ale jeśli na paznokciach znajduje się materiał biologiczny, którego nie można przenieść na wymazówkę – pobiera się fragment paznokcia i należy się go oznaczać. Badania paznokci w dziedzinie kryminalistyki stanowią jedną z możliwych dróg poznania⁶¹.

Kości przekazywane są do badań kryminalistycznych w takim stanie, w jakim zostały ujawnione i zabezpieczone⁶². Stanowią one jednocześnie materiał identyfikacji. W przypadku kompletnego szkieletu proces ten jest stosunkowo prosty, gdyż kości można wtedy zmierzyć, ustalić płeć, jak i przeżyciowy wiek zmarłego. Można także określić czas, jaki minął od śmierci, choćby w oparciu o ustalone w medycynie sądowej cezurę rozkładu zwłok. Obecnie z materiału kostnego izoluje się DNA, które pozwala na identyfikację indywidualną (pod warunkiem, że dysponuje się materiałem porównawczym)⁶³. Identyfikacją człowieka na podstawie

⁵⁹ M. Mańczuk, *Wykorzystanie nowoczesnych technologii do badania włosów celem uzyskania informacji o popełnionym przestępstwie*, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/58885/PDF/08_Malgorzata_Manczuk.pdf [dostęp: 24.11.2023].

⁶⁰ E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia...*, *op.cit.*, s. 38.

⁶¹ E. Żywucka-Kozłowska, *Paznokcie człowieka w perspektywie badań kryminalistycznych*, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne, Warszawa 2020, s. 53.

⁶² B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 484.

⁶³ E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia...*, *op.cit.*, s. 89.

ślądów zębów zajmuje się odontoskopia⁶⁴. Zęby i ich ślady umożliwiają identyfikację indywidualną i nie z tego powodu, że są nośnikiem DNA, ale dlatego, że teraz istnieją możliwości ustalenia, czy ząb jest ludzkiego, czy zwierzęcego pochodzenia, czy pochodzi od człowieka żywego, czy od ludzkich zwłok, czy ząb (zęby) były leczone stomatologicznie, ustalenie przeżyciowego wieku i płci⁶⁵. Indywidualność, niepowtarzalność i wyjątkowa trwałość cech uzębienia pozwala na przeprowadzenie badań nawet po upływie długiego okresu czasu. Sama ocena wieku zębowego ma duże znaczenie poznawcze, gdyż pozwala zacieśnić krąg osób podejrzanych⁶⁶. Wiedza stomatologiczna może być niezwykle cenna przy identyfikacji zwłok, ponieważ część śladów kryminalistycznych może ulec zatraceniu w wyniku różnych mechanizmów, natomiast uzębienie jest na tyle mocne, że może przetrwać eksplozję, a wytrzymuje nawet do temperatury 1600°C⁶⁷. Na podstawie zestawienia statystycznego Interpolu na dzień 18 kwietnia 2005 roku – 86% ofiar zostało zidentyfikowanych na podstawie zębów, 12% na podstawie odcisków palców, a 0,5% na podstawie badań DNA⁶⁸. Taki sposób identyfikacji może przyczynić się do zidentyfikowania sprawcy czynu, który przed pociągnięciem do odpowiedzialności zmarł lub został zabity. Dowodami w sprawie mogą być zarówno całe szczęki, jak i pojedyncze zęby, czy też ślady przez nie pozostawione, takie jak np. nagryzienia, nadgryzienia, czy przygryzienia. Ślady zębów na ciele człowieka różnią się w zależności od przyczyny ich tworzenia. Występują kilka kategorii przestępstw, w których występują: rany będące rezultatem molestowania (na ciele dzieci czy osób starszych), rany o podłożu seksualnym (dobrowolne albo na skutek przemocy), rany natury nieseksualnej (wynikające z walki, samoobrony i samookaleczania), albo ugryzienia zwierząt (będące konsekwencją ataku zwierzęcia na człowieka, bądź powstałe w wyniku żerowania na zwłokach ludzkich). Są one najczęściej ujawniane na produktach żywnościowych. Podstawowy materiał porównawczy do ekspertyzy śladów zębów stanowią odlewy gipsowe zębów szczęki i żuchwy wybrane przez protetyka.

Do grupy wydzielin należy zaliczyć np. ślinę, spermę, woskowinę, wydzielinę potowo-tłuszczową, śluz z nosa czy narządów płciowych. Szczególne znaczenie w perspektywie kryminalistycznej identyfikacji człowieka ma złuszczone nabłonek,

⁶⁴ J. Kasprzak, „Nietypowe” metody identyfikacji człowieka w polskiej praktyce kryminalistycznej, „Prokurator” 2003, nr 1/13, s. 19–26.

⁶⁵ J. Kasprzak, *Odonstoskopia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn–Szczecin 2011, s. 34.

⁶⁶ E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia...*, *op.cit.*, s. 111.

⁶⁷ J. Biedowa, *Rola lekarza dentysty przy ustalaniu tożsamości nieznanymi zwłok i osób*, „Problemy Kryminalistyki” 1963, nr 46, s. 757–761.

⁶⁸ K.A. Brown, *Procedures for collection of dental records for person identification*, “The Journal of Forensic Odonto-Stomatology” 2007, Vol. 25, No. 2, s. 63 i n.

będący częścią składową woskowiny. Ślina ludzka stanowi nośnik kodu genetycznego, co również pomaga w identyfikacji sprawcy, gdyż w literaturze przedmiotu panuje zgodność co do tego, że badania genetyczne w perspektywie dowodu są obecnie najdokładniejszą metodą badawczą. Wartość dowodowa badań kodu genetycznego, w tym pobranego ze śliny człowieka jest bezsporna⁶⁹. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Apelacyjnego w Białymstoku – podważanie wyników takich badań „sprzeczne z aktualnym stanem wiedzy w zakresie genetycznej identyfikacji człowieka i to właśnie nieuwzględnienie przez sąd wyników takich badań, o ile brak jest racjonalnych zarzutów co do warunków przeprowadzenia ekspertyzy i jej interpretacji, pozostawałoby w sprzeczności z zasadą wyrażoną w art. 7 k.p.k. [...] Gdy w oparciu o zasady genetyki populacji nie częściej niż jeden raz na miliard osób, to ustalona zgodność z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością, a więc największym możliwym, prowadzi do wniosku, że wyniki takiej opinii spełnia standardy dowodu pewnego”⁷⁰. Badania kodu genetycznego wyizolowanego ze śliny doprowadziły np. do wykrycia sprawcy zabójstw i zgwałceń ze Świnoujścia⁷¹.

W nauce kryminalistyki podkreśla się, że badania genetyczne ze śladów biologicznych, w tym śliny, są efektywne i wartościowe diagnostycznie, oraz dowodowo⁷². Wydzielina z pochwy stanowi materiał badawczy standardowo zabezpieczany w przypadku przestępstw na tle seksualnym. W wymazie z pochwy poszukuje się śladów nasienia sprawcy, co ma zasadnicze znaczenie w dowodzeniu sprawstwa. Tak samo badania płam nasienia są typowymi śladami przy przestępstwach seksualnych, które pozwalają na indywidualną identyfikację człowieka, od którego pochodzą. Z punktu widzenia badań kryminalistycznych służy materiałem biologicznym nadającym się do badań identyfikacyjnych, ponieważ zawiera komórki nabłonka, jednak w praktyce badania tego materiału zdarzają się raczej rzadko⁷³. Wydaliny będą natomiast stanowić kał, mocz i wymiociny. Należy podkreślić, że niektóre płyny ustrojowe mają charakter zarówno wydzielin, jak i wydaliny – pot. Wymiociny podobnie jak treść żołądkowa, mogą być poddane badaniom toksykologicznym. Wyniki tych badań pozwalają na ustalenie, czy treść ta zawiera środki farmaceutyczne bądź trucizny – może pozwolić to na dokładną kwalifikację prawną czynu sprawcy, gdy w wyniku badań wykazano, że treści wymiocin pochodzą od ofiary, natomiast mogą one

⁶⁹ E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia...*, *op.cit.*, s. 73.

⁷⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 11 stycznia 2007 r., sygn. akt II AKa 265/06.

⁷¹ Zob. T. Duklanowski, *Dożywocie dla bestii*, „Głos Szczeciński” z 19.06.2002 r., <https://gs24.pl/dozywocie-dla-bestii/ar/5032122> [dostęp: 24.11.2024].

⁷² E. Żywucka-Kozłowska, *Anatomia...*, *op.cit.*, s. 73.

⁷³ *Ibidem*, s. 80.

również wskazywać na posiadanie nielegalnych substancji psychoaktywnych w organizmie osoby sprawcy w trakcie popełnienia czynu. Zdaniem Renaty Włodarczyk kał jest nośnikiem informacji, które prowadzą do identyfikacji indywidualnej⁷⁴. Przykładem sprawy, w której został zabezpieczony ślad biologiczny, jest postępowanie wobec gwałciciela zatrzymanego przez policjantów Komendy Miejskiej w Sosnowcu. Czyn zabroniony został dokonany w 2018 roku, o czym została powiadomiona Policja przez samą pokrzywdzoną. Śledczy zabezpieczyli materiał biologiczny, z którego wyodrębniono profil DNA sprawcy. Niestety, należał on do osoby, która dotychczas nie została zarejestrowana w bazie policyjnej. Pomimo sporego wysiłku i intensywnej pracy, policjantom nie udało się wtedy namierzyć sprawcy, a ponieważ przeprowadzono wszystkie możliwe czynności postępowanie zostało formalnie umorzone. Kiedy w bazie danych zarejestrowano profil DNA mężczyzny, którego zatrzymali policjanci z innego miasta, okazało się, że odpowiada on temu, który należał do sprawcy brutalnego zgwałcenia⁷⁵. Jest to kolejny dowód na to, że przestępstwo doskonałe nie istnieje, ponieważ, mimo iż na podstawie pozostawionych śladów kryminalistycznych nie udało się od razu wykryć sprawcy, to i tak prędzej czy później odpowie on za popełnione przestępstwo. W przytoczonym przypadku oskarżony został dodatkowo skazany w warunkach recydywy, ponieważ dwukrotnie dopuścił się gwałtu.

9. Fizykochemia kryminalistyczna

Kolejną kategorią śladów według dziedzin wiedzy jest fizykochemia kryminalistyczna, która zajmuje się badaniami nad różnorodnymi substancjami w celu ustalenia ich właściwości fizycznych i składu chemicznego (np. czy dany obiekt jest narkotykiem), stwierdzenia, czy stanowią one fragment materiału porównawczego, oraz określenia cech i właściwości śladów, a także wyjaśnienia zjawisk związanych z badanym śladem (np. badanie przyczyny awarii). Kryminalistyczne badania fizykochemiczne odgrywają ważną rolę w obszarach badań: miejsc wybuchów, pożarów i katastrof, mikrośladów na dowodach rzeczowych, okruszków szkła, włókien i wyrobów włókienniczych⁷⁶, profilowania narkotyków⁷⁷, wyrobów alkoholowych, zawartości alkoholu we krwi i innych płynach ustrojowych, środków

⁷⁴ *Ibidem*, s. 83.

⁷⁵ Komenda Miejska Policji w Sosnowcu, *Gwałcieł zatrzymany po latach dzięki śladom DNA* <https://sosnowiec.policja.gov.pl/k24/informacje/wiadomosci/332680,Gwalcieł-zatrzymany-po-latach-dzieki-slalom-DNA.html> [dostęp: 23.11.2023].

⁷⁶ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 185.

⁷⁷ W. Krawczyk, *Kryminalistyczna identyfikacja narkotyków – wymagania minimalne*, „Problematyka Kryminalistyki” 2002, nr 236.

kryjących (np. atramenty, tusze, farby drukarskie), drobin wyrobów lakierniczych, gleboznawczych i mineralogicznych, wyrobów papierniczych, środków klejących, metaloznawczych, elektrotechnicznych, oznaczeń fabrycznych, substancji radioaktywnych, termowizyjnych środków cieplnych, substancji toksycznych (także gazów wonnych), tłuszczu i produktów ropopochodnych, a także resztek powystrzałowych (GSR-ów)⁷⁸. Fizykochemia kryminalistyczna została przykładowo wykorzystana, gdy na warszawskim Ursusie zostało zatrzymanych dwóch mężczyzn przez policjantów Wydziału Kryminalnego oraz Wydziału do walki z Przestępczością Narkotykową Komendy Miejskiej Policji w Kielcach, którzy pozyskując wcześniej informację o tym, że w jednym z mieszkań na ulicy Bodycha mogą znajdować się znaczne ilości narkotyków przyglądali się okolicy. Jeden z podejrzanych swoje zdenerwowanie w obecności policjantów wytłumaczył posiadaniem dwóch woreczków strunowych z zawartością białego proszku – późniejsze badania wykazały, że była to kokaina. W rezultacie czynności dokonanych przez policjantów w mieszkaniu zabezpieczono łącznie blisko 11 kilogramów kokainy, amfetaminy, 4-CMC oraz marihuany⁷⁹.

10. Molekuły zapachowe identyfikowalne jedynie za pomocą receptorów węchowych zwierząt

Do ostatniej grupy śladów zalicza się ślady osmologiczne, czyli molekuły zapachowe (elementarne cząstki zapachu) pozostawione przez człowieka na przedmiotach lub podłożu. Należy zwrócić uwagę na okoliczność, iż ten rodzaj śladu nie jest śladem sprawstwa, a jedynie wskazuje on na obecność danej osoby na miejscu zdarzenia⁸⁰. Należy podkreślić, że ludzki zapach „uwarunkowany jest genetycznie, jest cechą indywidualną, nie zależy od diety, ubrania, otoczenia domowego itp., czyli również substancje tworzące zapach człowieka, pochodzące z takich źródeł, jak: krew, gruczoły potowe i łojowe, złuszczone naskórek, włosy, wydzieliny jamy nosowo-gardłowej, zewnętrznych narządów płciowych itp., również determinowane są genetycznie”⁸¹. W przypadku sprawców o wysokim IQ, czy też sprawców wielokrotnych, którzy mieli dokładnie przemyślany

⁷⁸ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, *op.cit.*, s. 185.

⁷⁹ KRP III – OCHOTA, URSUS, WŁOCHY, *BLISKO 11 KILOGRAMÓW NARKOTYKÓW W „SPECJALNYM” MIESZKANIU. DWIE OSOBY TYMCZASOWO ARESZTOWANE*, <https://ochota.policja.gov.pl/r3/aktualnosci/120127,Blisko-11-kilogramow-narkotykow-w-specjalnym-mieszkanIU-Dwie-osoby-tymczasowo-ar.html> [dostęp: 23.11.2023].

⁸⁰ R. Zdybel, *Osmologia dowody zapachowe w kryminalistyce*, Wydawnictwo Kamena, Przemysł 2009, s. 47.

⁸¹ T. Bednarek, *Czym zajmuje się osmologia?...*, *op.cit.*, s. 32.

każdy aspekt popełnienia czynu, a także w wyniku „praktyki” nie pozostawili na miejscu zdarzenia żadnych śladów pozwalających na bezpośrednią czy pośrednią identyfikację (oczywiście z wyjątkiem włosów, chyba że uległy one naturalnemu przemieszczeniu z miejsca zdarzenia ze względu na swój mały ciężar) – nie są w stanie pozbyć się z miejsca dokonania czynu śladu osmologicznego na podstawie wyższej przytoczonych argumentów. Ten rodzaj śladów należy zabezpieczyć w pierwszej kolejności, ponieważ są one krótkotrwałe. Zapach stosunkowo łatwo utlenia się z miejsca zdarzenia lub z przedmiotów, w szczególności w przestrzeni otwartej i w miejscach, gdzie dochodzi do cyrkulacji powietrza⁸². Należy pamiętać, iż zawsze na miejscu zdarzenia zachodzi zjawisko kontaminacji miejsca oględzin, czyli pozostawienia tam zapachu zespołu oględziniowego.

Molekuły zapachowe śladu osmologicznego człowieka są możliwe do identyfikacji jedynie za pomocą receptorów węchowych zwierząt, dlatego najczęściej wykorzystuje się w tym przypadku psa tropiącego. Biodetektor wysokiej rozdzielczości końcówek nerwowych nosa psa, jak dotąd, nie może zostać skutecznie zastąpiony przez urządzenia czy metody badawcze⁸³. Należy podkreślić, że stan wiedzy pozwala stwierdzić, że u psów tropiących występuje często zjawisko selektywnego męczenia się receptorów węchowych przy częściowej anosmii nabytej lub wrodzonej⁸⁴. Jest możliwe częściowe wyeliminowanie tego zjawiska poprzez tresurę, przy zastosowaniu odpowiedniej selekcji i doboru materiału genetycznego, oraz obniżeniu progu wiekowego, a także bieżącą weryfikację posiadanego atestu uprawniającego do wykorzystywania psów zarówno do tropienia, jak i identyfikacji w badaniach osmologicznych⁸⁵.

W metodyce badań osmologicznych z 2013 roku przewidziano możliwość formułowania następujących wniosków na podstawie przeprowadzonych badań identyfikacyjnych śladów zapachowych: stwierdzenie zgodności pomiędzy porównywanymi materiałami, jeżeli w minimum trzech próbach identyfikacyjnych pies wskazywał na zgodność zapachową i wynik ten potwierdziły wskazania drugiego psa; stwierdzenie braku zgodności pomiędzy materiałami porównawczymi, jeżeli dwa psy w minimum dwóch próbach identyfikacyjnych nie wskazały zgodności zapachowej; stwierdzenie braku możliwości właściwego zinterpretowania zachowania psów, w sytuacji gdy nie można jednoznacznie ustalić bądź wykluczyć istnienia zgodności zapachowej⁸⁶.

⁸² I. Bogusz, M. Bogusz, *Ślady... op.cit.*, s. 32.

⁸³ R. Zdybel, *Osmologia...*, *op.cit.*, s.115.

⁸⁴ G. Srebnik, *Wpływ zanieczyszczeń na prawidłowość pracy psów specjalnych*, materiał niepublikowany, wygłoszony w formie referatu na Międzynarodowej Konferencji Naukowej w dniu 04.10.2000 r. w CSP Legionowo.

⁸⁵ R. Zdybel, *Osmologia...*, *op.cit.*, s. 115.

⁸⁶ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 439.

11. Podsumowanie

Na podstawie przedstawionego wywodu warto podkreślić, że przestępstwo doskonałe istnieje jedynie w teorii, ponieważ każde działanie, a także jego brak pozostawia ślady na miejscu popełnienia czynu zabronionego, o czym już w XX wieku wspominał wybitny francuski naukowiec Edmond Locard formułując podstawową zasadę kryminalistyki: „każdy kontakt pozostawia ślad”⁸⁷. Ślady ujawnione i zabezpieczone na miejscu zdarzenia dają organom wiele informacji, poczynając od prawdopodobnego schematu zachowania sprawcy, aż do jego identyfikacji pośredniej i bezpośredniej. Niejednokrotnie sam kształt pozostawionego śladu przysparza wielu wiadomości na temat przebiegu zdarzenia. Należy zauważyć, że zakres informacji o przestępstwie, jaki można uzyskać na podstawie analizy śladów zabezpieczonych w toku oględzin, w dużej mierze zależy od prawidłowości czynności, jakie podejmie zespół oględzinowy, który jako pierwszy znajduje się na miejscu zdarzenia. By nie pozostawać bezkrytycznym wobec tego stanowiska, należy zauważyć, że w praktyce pojawiają się oczywiście błędy w zakresie badań poznawczych, takie jak np. odnoszące się do chęci jak najszybszego otrzymania ekspertyzy, czy też stronniczości związanej z podmiotem dla którego ekspertyza ma być wykonana⁸⁸. Jak podaje Amy M Jeanguenat – naukowcy zajmujący się kryminalistyką napotykają szereg nacisków specyficznych dla branży, takich jak krytyka techniczna, przerażające szczegóły spraw, dostęp do finansowania, praca w kontradictoryjnym systemie prawnym i zero tolerancji dla „błędów”. W związku z tym stres jest ważnym czynnikiem ludzkim, który należy łagodzić w celu ogólnego zarządzania błędami, produktywności i jakości decyzji⁸⁹. Takie działania zdecydowanie nie mają pozytywnego wpływu na przeprowadzenie badań śladów kryminalistycznych, dlatego też biegli i eksperci powinni m.in. postępować ściśle według przypisanych im procedur, oraz wykonywać czynności w odpowiednim „środowisku”. Czynniki ludzki i rozwój kryminalistyki nierozzerwalnie idą ze sobą w parze, dlatego też zgodnie ze zdaniem wyrażonym przez Mateusza Ignaszaka: „Należy kontynuować badania z zakresu wpływu ludzkiego aparatu poznawczego na interpretację śladów kryminalistycznych, jak również nad metodami oraz narzędziami, które mogłyby

⁸⁷ K. Sobota, *Historia współczesnej kryminalistyki*, <https://minnie-kryminalistka.pl/historia-wspolczesnej-kryminalistyki/> [dostęp: 23.11.2023].

⁸⁸ M. Ignaszak, *Źródła błędów poznawczych w badaniach śladów kryminalistycznych*, „Problemy Kryminalistyki” 2019, s. 30.

⁸⁹ A.M. Jeanguenat, *Human factors effecting forensic decision making: Workplace stress and well-being*. „Journal of Forensic Sciences”, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28464220/> [dostęp: 23.11.2023].

usprawnić pracę biegłych sądowych⁹⁰”, pamiętając o tym, jak cennym materiałem dowodowym są ślady kryminalistyczne, które pozwalają na wykrycie i ujęcie sprawcy przestępstwa. Podsumowując, należy zdawać sobie sprawę z tego – jak dużo śladów kryminalistycznych daje możliwości identyfikacji bezpośredniej, ze względu na swoją indywidualność i niepowtarzalny charakter.

Bibliografia

- Bogusz I., Bogusz M., *Ślady kryminalistyczne dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*, Legionowo 2015.
- Bogusz I., Bogusz M., *Technika kryminalistyczna ślady biologiczne*, Legionowo 2015.
- Brachmański S., *Zgiełk źródłem informacji w badaniach fonoskopijnych*, Wrocław 2012.
- Gawliński A., *Daktyloskopia: geneza i wybrane zagadnienia współczesne*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2013, nr 4.
- Gruza E., Goc M., Tomaszewski T., *Co nowego w kryminalistyce – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, Warszawa 2010.
- Gruza E., Goc M., Tomaszewski T., *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
- Gruza E., Goc M., Tomaszewski T., *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Gurgul J., *Kryminalistyczne znaczenie dowodów rzeczowych*, „Problemy Kryminalistyki” 1979, nr 141.
- Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2005.
- Hołyst B., *Kryminalistyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Ignaszak M., *Źródła błędów poznawczych w badaniach śladów kryminalistycznych*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, 303.
- Jakubowska E., Lewna A., *Wykorzystanie cheiloskopii w praktyce śledczej*, Białystok 2014.
- Kała M., Wilk D., Wójcikiewicz J., Zuba D., *Ekspertryza sądowa zagadnienia wybrane*, Warszawa 2023.
- Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W., *Kryminalistyka zarys systemu*, Difin, Warszawa 2015.
- Kasprzak M., *Ślady zbrodni – co potrafi współczesna kryminalistyka?*, rozm. przep. K. Głowacka, Radio Naukowe 2022.
- Mazepa J., *Vademecum technika kryminalistyki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Pikułski S., *Procesowe i kryminalistyczne aspekty możliwości wykorzystania śladów zapachowych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2002, nr 1.
- Rodowicz L., *Żywotność cech indywidualnych na obuwiu nadal używanym*, „Problemy Kryminalistyki” 1994, nr 203.
- Rzeszotarski J., *Kompendium badań fonoskopijnych*, „Prokuratura i Prawo” 2007.
- Skorek S., *Identyfikacja pistoletu na podstawie badań husek i pocisków*, „Prok. i Pr.” 2012, nr 118.
- Wąs-Gubała J., *Ślad kryminalistyczny jako przesłanka dla zwalczania zagrożeń związanych z działalnością przestępczą*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2019, nr 35.
- Widacki J., *Kilka uwag o identyfikacji zapachów ludzkich przez psa na użytek procesu karnego*, „Palestra” 1998.
- Wilk D., *Kryminalistyka przewodnik*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2013.
- Zdybel R., *Osmologia dowody zapachowe w kryminalistyce*, Wydawnictwo Kamena, Przemyśl 2009.
- Żywucka-Kozłowska E., *Anatomia kryminalistyczna. Wybrane zagadnienia morfologii, patomorfologii, fizjologii, tanatologii i toksykologii*, Wyd. UWM, Olsztyn 2021.

⁹⁰ M. Ignaszak, *Źródła...*, *op.cit.*, s. 32.

dr Joanna Łubina

ORCID: 0000-0002-2672-5072

e-mail: jlubina@ur.edu.pl

Instytut Nauk Prawnych

Uniwersytet Rzeszowski

Sprawozdanie ze Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Finansowego i Prawa Podatkowego pt. „Misja prawa finansowego – wyzwania współczesności”

**The proceedings from the Congress
of Departments of Financial Law and Tax Law
“Mission of financial law – challenges of modern times”**

W dniach 16–18.10.2022 roku Zakład Prawa Finansowego Instytutu Nauk Prawnych Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego zorganizował w Rzeszowie Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Finansowego i Prawa Podatkowego pt. „Misja prawa finansowego – wyzwania współczesności”. W Zjeździe wzięło udział 120 osób, wybitnych postaci tworzących i kreujących świat prawa finansowego i prawa podatkowego zarówno tego teoretycznego, jak i praktycznego, reprezentujących krajowe ośrodki naukowe zajmujące się szeroko rozumianą problematyką prawa finansowego oraz prawa podatkowego.

Dla rzeszowskiego ośrodka naukowego wydarzenie jest bezprecedensowe, ponieważ do tej pory Uniwersytet Rzeszowski nie był organizatorem takiego ogólnopolskiego wydarzenia. Ogólnopolskie Zjazdy Katedr i Zakładów Prawa Finansowego i Podatkowego są wydarzeniem cyklicznym, w którym biorą udział pracownicy naukowcy, doktoranci oraz praktycy z różnych ośrodków naukowych z całej Polski, zajmujący się problematyką prawa finansów publicznych oraz prawa podatkowego.

Tematem przewodnim rozważań był dyskurs naukowy, w ramach którego podjęto próbę określenia misji stawianej współcześnie regulacjom prawa finansowego z uwzględnieniem różnych jego obszarów.

Komitetowi Organizacyjnemu przewodniczyła prof. dr hab. Elżbieta Feret, pozostałymi członkami komitetu byli: dr Paweł Majka, dr Marta Sagan-Martko, dr Anna Wójtowicz-Dawid, dr Joanna Łubina i mgr Natalia Sordon.

Zjazd odbył się pod honorowym patronatem Wojewody Podkarpackiego dr Ewy Leniart, Marszałka Województwa Podkarpackiego Władysława Ortyła, Prezydenta Miasta Rzeszowa Konrada Fijołka oraz Rektora Uniwersytetu Rzeszowskiego prof. dra hab. Sylwestra Czopka. Patronat medialny sprawowało Wydawnictwo C.H. Beck. Uroczystego otwarcia Zjazdu dokonał J.M. Rektor Uniwersytetu Rzeszowskiego prof. dr hab. Sylwester Czopek, a w imieniu organizatorów wystąpiła prof. dr hab. Elżbieta Feret. Głos zabrali także patroni honorowi: Wojewoda Podkarpacki dr Ewa Leniart oraz Prezydent Miasta Rzeszowa Konrad Fijołek.

W Zjeździe reprezentowane były ośrodki naukowe z całej Polski: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Warszawski, Politechnika Warszawska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Gdański, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Wyższa Szkoła Bankowa w Łodzi, Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Państwowa Akademia Nauk Stosowanych we Włocławku, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego, a także Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie oraz International Fiscal Association.

W Konferencji uczestniczyli również zaproszeni goście: Wojewoda Podkarpacki dr Ewa Leniart, Prezydent Miasta Rzeszowa Konrad Fijołek, Prezes Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie s. NSA Jacek Surmacz, Dyrektor Izby Administracji Skarbowej w Rzeszowie Witold Mrozek, zastępca dyrektora Narodowego Banku Polskiego Oddział w Rzeszowie Bogusław Kapusta, przewodniczący Podkarpackiego Oddziału Krajowej Izby Doradców Podatkowych dr Marcin Rymaszewski, dyrektor Santander Bank Polska Dariusz Baran, dyrektor Urzędu Statystycznego w Rzeszowie dr Marek Cierpień-Wolan oraz dyrektor Instytutu Nauk Prawnych UR dr hab. Renata Świrgoń-Skok, prof. UR.

Inicjatywa zorganizowania spotkania przedstawicieli nauki prawa finansowego po blisko pięciu latach od ostatniego Zjazdu była uzasadniona z uwagi na

fakt, że otaczająca rzeczywistość ulega ciągłym, dynamicznym przeobrażeniom, których kierunki i skala nieustannie zaskakują. Ponad dwuletni okres pandemii COVID-19, który zwiększył konieczność wykorzystywania nowoczesnych technologii oraz zmieniające się uwarunkowania polityczne i gospodarcze, postawiły także przed doktryną prawa finansowego kolejne wyzwania, otwierając jednocześnie nowe obszary badań. W tych warunkach niezbędna była zatem identyfikacja nowych problemów i wizji dla doktryny prawa finansowego oraz sformułowanie postulatów dla praktyków.

Pierwszego dnia Zjazdu obrady plenarne zostały podzielone na części. W pierwszym panelu, którego moderatorem był prof. dr hab. Jan Głuchowski wygłoszone zostały następujące referaty: prof. dr hab. Teresa Dębowska-Romanowska wygłosiła referat pt. „Cechy tożsamościowe polskiego ustroju finansów publicznych”, prof. dr hab. Witold Modzelewski „O potrzebie zasadniczych zmian procesu stanowienia prawa podatkowego”, prof. dr hab. Antoni Hanusz „Rozporządzenia jako źródła procesowego prawa podatkowego”, dr hab. Anna Zalcewicz, prof. PW „Dylematy stanowienia prawa finansowego: następcość regulacji wobec zjawisk społeczno-gospodarczych czy antycypacja regulacyjna?”, dr hab. Michalina Duda-Hyz, prof. UO „Wpływ wad procesu ustawodawczego na realizację funkcji prawa finansowego”, dr hab. Artur Mudrecki, prof. ALK „Poziom harmonizacji podatku od towarów i usług w Polsce w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej”.

Kolejny panel moderował prof. dr hab. Leonard Etel, a podczas obrad wystąpienia wygłosili: prof. dr hab. Andrzej Drwiłło „Kontrowersyjne zagadnienia bezpieczeństwa finansowego”, dr hab. Leszek Bielecki, prof. UJK „Odpowiedzialność za naruszenie dyscypliny finansów publicznych jako element misji prawa finansowego”, prof. dr hab. Jadwiga Glumińska-Pawlic oraz mgr Tomasz Gwóźdź „Dochody jednostek samorządu terytorialnego – rozwój czy koniec samorządności lokalnej?”, dr hab. Andrzej Gorgol, prof. UZ „Doktrynalne wyzwania związane z uregulowaniem źródeł dochodów jednostek samorządu terytorialnego”, dr hab. Anna Jurkowska-Zeidler, prof. UG „Rynek bankowy i finansowanie zrównoważonego rozwoju: nowy obszar regulacji i polityk”, dr Krzysztof Radzikowski „Nowe tendencje w zakresie finansów publicznych a dydaktyka prawa finansowego”, dr Maria Supera-Markowska „Sztuczna inteligencja – szanse i zagrożenia oraz wyzwania podatkowe”.

Ostatni panel pierwszego dnia Zjazdu był moderowany przez prof. dra hab. Bogumiła Brzezickiego. W trakcie obrad zaprezentowano następujące referaty: prof. dr hab. Paweł Borszowski „Ustawowe określenie przedmiotu opodatkowania (zakres określenia i jego realizacja)”, dr hab. Wojciech Morawski, prof. UMK

„Trwałość podatkowych aktów interpretacyjnych – fatalne zauroczenie?”, dr hab. Dominik Gajewski, prof. SGH oraz dr Adam Olczyk „Interpretacja ustaw CIT oraz PIT w świetle Dyrektyw Unii Europejskiej”, dr hab. Tomasz Nowak „Zastosowanie przepisów o zwolnieniach i ulgach podatkowych w świetle art. 84 i art. 217 Konstytucji”, dr Jakub Chowaniec „Polski podatek od niektórych instytucji finansowych a projekt unijnego podatku od transakcji finansowych – wnioski de lege ferenda i de lege lata”.

Podczas drugiego dnia Zjazdu obrady plenarne prowadzone były w ramach sześciu szczegółowych paneli tematycznych „Rynki finansowe i prawo bankowe”, „Prawo budżetowe oraz finanse ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych”, „Prawo daninowe – zagadnienia ogólne”, „Prawo podatkowe cz. I, II, III”.

Panel „Rynki finansowe i prawo bankowe” moderowała prof. dr hab. Patrycja Zawadzka, a wystąpienia przedstawili: prof. dr hab. Tomasz Nieborak, dr hab. Witold Srokosz, prof. UW, dr Andrzej Michór, dr hab. Mariola Lemonnier, prof. UŁ, dr hab. Michał Mariański, prof. UWM, dr Damian Cyman, dr Ewa Kowalewska, dr Paweł Szczęśniak, dr Rafał Mroczkowski, dr Maciej Mikliński.

Drugi panel pt. „Prawo budżetowe oraz finanse ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych” moderował dr hab. Jacek Wantoch-Rekowski, prof. UMK. Referaty wygłosili: dr hab. Urszula K. Zawadzka-Pąk wraz z dr Ewą Lotko, dr Jarosław Wierzbicki, dr Ewaryst Kowalczyk, dr Szymon Paweł Moś, dr Tomasz Sowiński, dr Przemysław Panfil, dr hab. Przemysław Pest, dr Kamila Żmuda-Matan.

W tym samym czasie w Sali Widokowej trwał panel „Prawo daninowe – zagadnienia ogólne” prowadzony przez prof. dra hab. Mariusza Popławskiego, podczas którego swoje wystąpienia zaprezentowali: prof. dr hab. Paweł Smoleń, dr hab. Dominik Mączyński, prof. UAM, dr hab. Ewa Gwardzińska, prof. SGH, dr hab. Maciej Ślifirczyk, dr Agnieszka Franczak, dr Piotr Stanisławiszyn, dr Anna Drywa, dr Małgorzata Wróblewska, dr Wojciech Bożek. Po przerwie kawowej odbył się panel „Prawo podatkowe I”, którego moderatorem była prof. dr hab. Hanna Litwińczuk. Referaty wygłosili: dr Piotr Karwat, dr hab. Katarzyna Kopyściańska, prof. UW, dr hab. Katarzyna Wojewoda-Buraczyńska, dr Paweł Mańczyk, dr Jowita Pustuł, dr Tomasz Woźniak, dr Artur Halasz, dr Edgar Drozdowski, mgr Paweł Klimek.

W Sali Kongresowej trwał panel „Prawo podatkowe II” moderowany przez prof. dra hab. Adama Nitę, podczas którego swe wystąpienia zaprezentowali: dr hab. Aleksander Werner, prof. SGH, dr hab. Rafał Dowgier, prof. UW, dr hab. Hanna Filipczyk, dr hab. Marek Kopyściański, prof. UW, dr Rafał Bucholski, dr Szymon Obuchowski, dr Krzysztof Cień, dr Jarosław Olesiak, mgr Paulina Wityńska. Po nim, ostatnim panelem wieńczącym Zjazd było „Prawo podatkowe III”,

który moderował dr hab. Bogumił Pahl, prof. UWM. Referaty wygłosili: dr Izabela Andrzejewska-Czernek, dr Sławomir Owczarczuk, dr Ewelina Bobrus-Nowińska, dr Grzegorz Liszewski, dr Łukasz Pajor, mgr Bartosz Kubista, dr Andrzej Tatara, dr hab. Piotr Pietrasz, prof. UwB, dr Mariusz Charkiewicz, mgr Ewa Palcowska-Strzała oraz mgr Dominika Wróblewska.

Poszczególne panele tematyczne zwieńczone były dyskusjami stanowiącymi okazję do analizy problematyki wystąpień oraz odpowiedzi na pytania, które pozwoliły pogłębić treści zasygnalizowane podczas prelekcji. Prelegenci wygłaszali przygotowane referaty w czterech blokach tematycznych: stanowienie i stosowanie prawa finansowego, teoretyczne i praktyczne aspekty prawa daninowego, prawa budżetowego oraz prawnofinansowej regulacji rynków finansowych.

Uroczystego podsumowania obrad, podczas których wygłoszono siedemdziesiąt trzy referaty, dokonała prof. dr hab. Elżbieta Feret. Efektem Zjazdu ma być opublikowana monografia naukowa.

Zgodnie z założeniami organizatorów obrady stworzyły płaszczyznę do prowadzenia dyskursu naukowego i przyczyniły się do ustalenia doktrynalnych problemów oraz praktycznych barier w prawidłowym kształtowaniu treści prawa finansowego, a także jego funkcjonowania. Uwagę zwrócono również na nie mniej istotne wyzwania, jakie dla przedstawicieli doktryny tworzą dynamiczne zamiany stosunków gospodarczych, społecznych i politycznych, które wymuszają potrzebę opracowania nowych koncepcji prawnofinansowych oraz poszukiwania właściwych rozwiązań problemowych zagadnień.

Tradycyjnie Zjazd Katedr stanowił możliwość spotkania przedstawicieli nauki z różnych ośrodków. Zarówno uczestnicy Zjazdu, jak i jego organizatorzy podkreślali w licznych wystąpieniach, że podjęta po dłuższej przerwie przez Zakład Prawa Finansowego inicjatywa stwarza impuls do organizowania cyklicznych spotkań środowiska naukowców zainteresowanych problematyką prawnofinansową i podatkową w formule Zjazdu Katedr.

mgr Justyna Mieszka

ORCID 0000-0002-2890-3047

e-mail: justyna.mieszka66@gmail.com

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych

Uniwersytet Łódzki

Istotny charakter pewności prawa w zakresie prawa podatkowego

The essential nature of legal certainty in tax law

Abstract

The subject of this article is the problem of legal certainty under the Polish legal system, especially in the aspect of tax law. Legal certainty plays a significant role in the relationship between the individual and the state. The aim of the study is to show the essence and necessity of the discussed attribute of law. Legal acts, literature on the indicated area and current jurisprudence were used to research the above topic.

Keywords: tax law certainty, tax law, lawmaking, application of law.

Streszczenie

Przedmiotem niniejszego artykułu jest problem pewności prawa na gruncie polskiego porządku prawnego, zwłaszcza w aspekcie prawa podatkowego. Pewność prawa odgrywa znaczącą rolę w stosunkach między jednostką a państwem. Cel opracowania stanowi ukazanie istoty oraz niezbędności omawianego przymiotu prawa. Przy badaniu powyższego tematu posłużyły akty prawne, literatura dotycząca wskazanego obszaru oraz aktualne orzecznictwo.

Słowa kluczowe: pewność prawa podatkowego, prawo podatkowe, stanowienie prawa, stosowanie prawa.

1. Istota pewności prawa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 2 zawiera normę traktującą, iż Rzeczpospolita jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. W znaczącym stopniu wiąże się to z zasadą

zaufania obywatela do państwa, a ta z kolei z zasadą pewności prawa, będącą zabezpieczeniem prawnym dla jednostki¹. Pewność rozumie się jako przewidywalność ciągłości istnienia albo przewidywalność zmiany istniejącego stanu rzeczy². Trybunał Konstytucyjny zwracał uwagę, że reguła ta pozwala na przewidzenie działań organów państwa oraz czynności podejmowanych w związku z tym przez obywateli. Prawo powinno być tak stanowione i stosowane, aby „nie stało się ono swoistą pułapką dla obywatela i aby mógł on układać swoje sprawy w zaufaniu, iż nie naraża się na prawne skutki, których nie mógł przewidzieć w momencie podejmowania decyzji”³. Zasada ta nabiera znaczenia w kontekście prawa podatkowego. Mając na uwadze charakter tej gałęzi prawa publicznego przedmiot zainteresowania stanowi tzw. wertykalna pewność prawa, odnosząca się do relacji pomiędzy państwem a jednostką, którą jest podatnik⁴.

Pewność prawa to jego cecha, która polega na tym, że podmiot, którego prawo dotyczy (tj. adresat normy, obywatel, podatnik), jest w stanie przewidzieć determinowane nim skutki pewnych stanów rzeczy, w tym również działań oraz zaniechań własnych oraz innych podmiotów⁵. W kontekście prawa podatkowego, już w XVIII wieku Adam Smith uznał, że dotyczy ona w dużej mierze techniki realizacji dochodów podatkowych⁶. Z kolei według Adolfa Wagnera „pewność to przede wszystkim uprzednia informacja o zasadach opodatkowania, komunikatywny, jasny i zrozumiały język przepisów prawnych oraz sprawny aparat skarbowy”⁷.

Często można spotkać się ze stwierdzeniem, że prawo podatkowe w dużym stopniu jawi się jako niepewne⁸. Nieostrość oraz niedookreśloność pojęć wprowadzają wiele wątpliwości co do odpowiedniej interpretacji norm prawnych. Jak zauważył B. Brzeziński według osób zainteresowanych (np. podatników bądź doradców podatkowych) najwięcej uwagi poświęca się nie tylko zmienności spojrzenia ustawodawcy na stanowione prawo, ale niepewności w aspekcie znaczenia,

¹ *Zasada pewności w prawie podatkowym*, red. A. Franczak, A. Kaźmierczyk, Warszawa 2018, s. 15.

² B. Brzeziński, *Pewność prawa podatkowego. Zagadnienia podstawowe* [w:] *Zasada pewności...*, *op.cit.*, s. 20.

³ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 maja 1994 r., K 1/94, OTK 1994/1, poz. 10.

⁴ M. Wojciechowski, *Wybrane aspekty problematyki pewności prawa*, GSP 2010, t. 24, s. 560.

⁵ H. Filipczyk, *Postulat pewności prawa w wykładni operatywnej prawa podatkowego*, Warszawa 2013, s. 21.

⁶ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1, Warszawa 1954, s. 585 i n.

⁷ Zob. szerzej: A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, Poznań 1996, s. 44.

⁸ Por. K. Logue, *Tax Law Uncertainty and the Role of Tax Insurance*, „Virginia Tax Review” 2005/25, s. 363 i n.

jakie zostanie nadane przepisom przez organy podatkowe czy sądy administracyjne⁹, bowiem jeden przepis może być odmiennie interpretowany przez różne organy bądź podmioty.

Pewność prawa wiąże się z utrzymywaniem pewnych standardów legislacyjnych, którymi są m.in. niezmienność regulacji prawnych bez konieczności, określoność prawa, wyeliminowanie retroaktywności nowo wprowadzanych przepisów, przestrzeganie okresu *vacatio legis* oraz zastosowanie optymalnych procedur prawotwórczych¹⁰. Stanowią one warunki utrzymania odpowiedniego jego stopnia.

Pewność prawa należy rozpatrywać w aspekcie dwóch płaszczyzn: płaszczyzny legislacyjnej, a także następującej po niej płaszczyzny stosowania prawa. W obu tych obszarach można zauważyć pewien stopień pewności wyznaczany przez podatników.

Warto pochylić się nad samym statusem stabilności prawa. Czasami bowiem otrzymuje ona status zasady¹¹. Innym razem zostaje ona uznana za zasadę – postulat¹², a niekiedy jest traktowana tylko jako postulat prawa¹³. Jak można zauważyć, poglądy na ten problem w doktrynie są dalece zróżnicowane, a ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na jego rozbudowanie.

Pewność prawa jest cechą pożądaną w ustawodawstwie oraz stanowi wyznacznik jakości. Należy do wartości formalnych prawa¹⁴, czyli takich, które pozostają niezależne od jego treści, „takich, które może ono posiadać niezależnie od tego, jaki zespół celów realizuje”¹⁵. Dzięki tej cesze zapewnione zostaje bezpieczeństwo prawne. Często uznaje się, że w jego zakres wchodzi „również pewne elementy odnoszące się do treści prawa, jak na przykład konieczność zapewnienia przez prawo minimum socjalnego każdemu obywatelowi, czy też gwarancję drogi sądowej”¹⁶. Dla pewności prawa jako najważniejsza jawi się jego przewidywalność, osiągnięta przez takie czynniki, jak jawność, określoność, jasność czy niezmienność¹⁷.

2. Działalność legislacyjna

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej reguluje w art. 84 i art. 217 powszechny obowiązek ponoszenia ciężaru podatkowego, wprowadzany w drodze ustawy.

⁹ B. Brzeziński, *Prawo podatkowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, Toruń 2017, s. 302–303.

¹⁰ *Ibidem*, s. 302.

¹¹ Zob. H. Filipczyk, *Postulat...*, *op.cit.*, s. 36–40.

¹² B. Brzeziński, *Prawo podatkowe. Zagadnienia...*, *op.cit.*, s. 302 i n.

¹³ H. Filipczyk, *Postulat...*, *op.cit.*, s. 21.

¹⁴ *Ibidem*, s. 23.

¹⁵ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 134.

¹⁶ T. Spyra, *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego jako granica wykładni*, Kraków 2006, s. 192.

¹⁷ H. Filipczyk, *Postulat...*, *op.cit.*, s. 22.

Oznacza to, że organy podatkowe nie mogą nakładać danin publicznych w sposób dowolny, bez podstaw prawnych, godząc w prawa oraz wolności podatników. Prawo podatkowe, zgodnie z ogólnymi regułami, powinno być tworzone i stosowane przy uwzględnieniu takich wartości, jak sprawiedliwość, równość i pewność¹⁸.

Proces legislacyjny cechuje się wieloetapowością oraz zastosowaniem odpowiedniej koordynacji i organizacji działań, w taki sposób, żeby wszelkie aspekty proceduralne związane z zasadą demokratycznego państwa prawa zostały poszanowane¹⁹. Dzięki określonym standardom kontroli regulacji podatkowych, Trybunał Konstytucyjny ma zagwarantowaną możliwość ich oceny oraz tego, czy chronione są w należyty sposób prawa i wolności ekonomiczne, a samo prawo podatkowe cechuje się powszechnością i równością²⁰. W związku z nadmiarem tworzonych aktów prawnych, często zasady tworzenia nie są w pełni przestrzegane przez legislatora, a przez to dochodzi do uchybień i obniżenia ich jakości. Jako istotne i konieczne jawi się opanowanie przez niego odpowiednich reguł legislacji. Wielość wad, którymi obarczone zostają regulacje, narusza konstytucyjne normy. Stanowione akty powinny charakteryzować się komunikatywnością oraz precyzją tak, aby przeciętny podatnik był w stanie odczytać wynikające z nich obowiązki.

W tym miejscu należy również wspomnieć o instytucji *vacatio legis*, czyli o okresie między publikacją aktu prawnego a jego wejściem w życie. Jej celem jest umożliwienie zainteresowanym osobom zapoznanie się z nowymi przepisami oraz odpowiednie przygotowanie do zmian, które mogą wyniknąć. Zadaniem ustawodawcy jest ustanowienie stosownego czasu na zapoznanie się oraz dostosowanie do zmian przez podatników, tak aby w dostateczny sposób zmniejszyć ich uciążliwość.

Niejednokrotnie trudności nastręcza dokonanie odpowiedniej interpretacji przepisów, która często bywa niejednolita zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie. Ustawodawca powinien zagwarantować jednakowość stosowania prawa, która zasadniczo wpłynęłaby na postrzeganie zasady pewności prawa²¹.

Istotnym problemem w zakresie polskiego ustawodawstwa jest działanie w zbyt szybkim tempie spowodowane presją czasu. Tym samym jakość aktów prawnych oraz ich spójność znacznie spada. Ustawodawca często nie przewiduje konsekwencji

¹⁸ *Kontrola tworzenia i stosowania prawa podatkowego pod rządami Konstytucji RP*, red. L. Etel, C. Kosikowski, E. Ruśkowski, Warszawa 2006, s. 67.

¹⁹ J. Glumińska-Pawlic, *Zmienność prawa podatkowego a zasada pewności opodatkowania* [w:] *Zasada pewności...*, *op.cit.*, s. 45.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ S. Wronkowska, M. Zieliński, *O korespondencji dyrektyw redagowania i interpretowania tekstu prawnego*, SP 1985/3–4.

zarówno prawnych, jak i ekonomicznych stanowiących przez siebie przepisów, kierując się jedynie koniecznością zagwarantowania wpływów pieniężnych do budżetu. Może to świadczyć o braku sensownej strategii w obszarze opodatkowania, tak ważnej dla wskazanej gałęzi prawa. Rząd, konstruując przepisy podatkowe, powinien najpierw określić cel, a następnie stworzyć odpowiednie instrumenty, aby móc go osiągnąć²².

Polski system podatkowy nie został skodyfikowany w jednym akcie prawnym, a przepisy prawne pozostają często zbyt ogólne i niespójne. W jego sferę wchodzi kategoria stosunków ekonomicznych, znajdująca się w szeroko pojętej kategorii stosunków społecznych. Konieczność wprowadzania oraz szybkość zachodzących zmian w tym obszarze nie służą jednolitemu uporządkowaniu regulacji, a tym samym jego ustabilizowaniu. Zawarcie zasad i norm podatkowych w jednym akcie wpłynęłoby na przejrzystość oraz zharmonizowanie prawa podatkowego.

3. Działalność orzecznicza

Niejednolitość oraz nieprzewidywalność orzeczeń stanowią istotne ryzyko w aspekcie ekonomicznym i gospodarczym. Podmioty gospodarcze obawiają się dokonywania pewnych operacji związanych z zobowiązaniami podatkowymi ze względu na wysokie ryzyko poniesienia strat. Jak trafnie zauważa B. Brzeziński: „Jeżeli orzecznictwo sądowe jest mało przewidywalne, to wzrasta ryzyko kłopotów natury podatkowej. Racjonalnie działający podmiot, jeżeli zamierza prowadzić działalność gospodarczą w sposób ciągły, musi brać to podwyższone ryzyko pod uwagę i chronić się przed jego konsekwencjami (na wypadek, gdyby wystąpiły)”²³. Stabilność i przewidywalność niezaprzeczalnie wpływają na decyzje podejmowane przez podatników w obrocie gospodarczym.

Sądy wielokrotnie w swoich orzeczeniach w sposób pośredni wskazują wady pewnych instrumentów prawnych. Ustawodawca powinien mieć je na uwadze, kiedy konstruuje nowe regulacje tak, aby móc uniknąć błędów w przyszłości. Nie jest bowiem rolą sądownictwa tworzenie prawa, lecz jego prawidłowe interpretowanie oraz stosowanie.

Orzecznictwo sądów powinno w sposób pozytywny oddziaływać na zwiększenie poziomu pewności prawa. Bez odpowiedniego uporządkowania praktyki

²² Zob. szerzej: B. Wdowiak, *Podstawowe problemy sądowej kontroli stosowania prawa podatkowego po reformie sądownictwa administracyjnego w Polsce*, rozprawa doktorska obroniona na WPiA Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 144 i n.

²³ B. Brzeziński, *Pewność prawa podatkowego...*, *op.cit.*, s. 29.

orzekania w aspekcie jednolitej interpretacji prawa nie jest to możliwe. Działalność sądów ma znaczący wpływ na uzyskanie przez prawo przymiotu pewności.

4. Pewność prawa podatkowego a jego zmienność

Pewność prawa w obszarze prawa podatkowego gwarantuje podatnikom precyzyjność oraz jasność formułowania ich praw i obowiązków. Uniemożliwia to tym samym podejmowanie swobodnych, nieopartych na regulacjach prawnych, działań przez organy podatkowe. Jak można zauważyć, polski ustawodawca często narusza tę zasadę poprzez regulowanie nieprecyzyjnych i niedookreślonych przepisów. W konsekwencji maleje poziom zaufania obywateli do organów podatkowych, a tym samym – do państwa jako całości. Zdarza się, że nieostrość regulacji jest celowym posunięciem legislatora, a to z uwagi na szeroki zakres pojęć legalnych. Jednakże istnieją sytuacje, gdy stanowi ona błąd po jego stronie. Równie często dochodzi do sytuacji, gdy w treści aktów prawnych używa się pojęć, które w obszarze prawa podatkowego nie posiadają legalnej definicji, natomiast na gruncie pozostałych gałęzi prawa ich znaczenie jest wszak różnorodne²⁴.

Poddając pod rozagę pewność prawa na polu dokonywanej legislacji należy zwrócić uwagę przede wszystkim na obiektywną konieczność wprowadzenia zmian oraz samą periodiczność i metody ich dokonywania. Bez wątpienia wszelkie wprowadzane zmiany w ustawodawstwie wpływają na obniżenie poziomu stabilności prawa. Modyfikacje przeprowadzane przez ustawodawcę w różny sposób oddziałują na podatników. Są one odczuwalne zależnie od uwarunkowań społecznych bądź ekonomicznych.

Ponadto należy podkreślić, że ustawy, które są często nowelizowane, stają się z czasem coraz mniej zrozumiałe dla podatnika, a przy tym reguły prawidłowej legislacji są zwykle pomijane. Nieklarowna treść wpływa na problemy związane z interpretacją. W konsekwencji podmioty próbują szukać rozwiązań zastępczych, niejednokrotnie postrzeganych jako obejście prawa²⁵.

Zmiany w zakresie obowiązujących instrumentów prawnych pociągają za sobą konieczność uwzględnienia prowadzonych już postępowań i wpływu nowo powstałego prawa na stosunki, które powstały przed jego wprowadzeniem²⁶. Wobec tego kluczowego znaczenia nabierają przepisy przejściowe, a także poprawne ogło-

²⁴ J. Glumińska-Pawlic, *Zmienność prawa podatkowego a zasada pewności opodatkowania* [w:] *Zasada pewności...*, *op.cit.*, s. 44.

²⁵ *Ibidem*, s. 49.

²⁶ *Ibidem*, s. 53.

szenie aktu prawnego oraz zasada niedziałania wstecz. Zastosowanie wskazanych zasadniczych reguł pozwala na umocnienie systemu podatkowego, zapewnienie ochrony prawnej podatnikom, a także zagwarantowanie pewności prawa.

5. Konkluzja

Rozważając problem pewności prawa na gruncie prawa podatkowego, należy podkreślić, że stanowi ona wartość nadrzędną, a także nieodłączną cechę demokratycznego państwa prawa. Jest zarazem podstawą do budowania zaufania do instytucji państwowych. Dzięki wzmocnieniu porządku społeczno-prawnego obywatele są bardziej skłonni do wykonywania obowiązków podatkowych. Należy również spojrzeć na kontekst gospodarczy. Jeśli państwo zapewni odpowiednią stabilność prawa, wówczas przysłuży się to do wzrostu efektywności ekonomicznej obywateli.

Ponadto, pewność prawa w przestrzeni prawa podatkowego charakteryzuje się nadzwyczaj doniosłym i szczególnym charakterem. Jest to spowodowane zawilocią oraz skomplikowaniem wskazanej gałęzi prawa. W ślad za poglądem wyrażonym przez J. Nowackiego pewność jest wartością, będącą kryterium oceny prawa stanowionego oraz – równie ważnej – praktyki stosowania prawa²⁷.

Wobec powyższych rozważań należy jednoznacznie stwierdzić, że wskazywana cecha nie stanowi jedynie niezobligowanego zalecenia, lecz powinna być uznana za rodzaj prawnego nakazu²⁸. Od jej poszanowania przez ustawodawcę oraz organy państwowe, zależy poziom zaufania obywateli – podatników do państwa.

Bibliografia

- Brzeziński B., *Prawo podatkowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, Toruń 2017.
- Filipczyk H., *Postulat pewności prawa w wykładni operatywnej prawa podatkowego*, Warszawa 2013.
- Gomułowicz A., Małecki J., *Podatki i prawo podatkowe*, Poznań 1996.
- Kontrola tworzenia i stosowania prawa podatkowego pod rządami Konstytucji RP*, red. E. Ruśkowski, Warszawa 2006.
- Logue K., *Tax Law Uncertainty and the Role of Tax Insurance*, „Virginia Tax Review” 2005/25.
- Nauka finansów publicznych i prawa finansowego w Polsce. Dorobek i kierunki rozwoju. Księga jubileuszowa Profesor Alicji Pomorskiej*, red. J. Głuchowski, C. Kosikowski, J. Szołno-Koguc, Lublin 2008.
- Nowacki J., *Studia z teorii prawa*, Kraków 2003.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1, Warszawa 1954.

²⁷ J. Nowacki, *Pewność prawa a zasada lex retro non agit* [w:] J. Nowacki, *Studia z teorii prawa*, Kraków 2003, s. 86–87.

²⁸ H. Filipczyk, *Postulat...*, *op.cit.*, s. 63.

- Spyra T., *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego jako granica wykładni*, Kraków 2006.
- Wdowiak B., *Podstawowe problemy sądowej kontroli stosowania prawa podatkowego po reformie sądownictwa administracyjnego w Polsce*, rozprawa doktorska obroniona na WPiA Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Wojciechowski M., *Wybrane aspekty problematyki pewności prawa*, t. 24, GSP 2010.
- Wronkowska S., Zieliński M., *O korespondencji dyrektyw redagowania i interpretowania tekstu prawnego*, SP 1985/3–4.
- Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997.
- Zasada pewności w prawie podatkowym*, red. A. Franczak, A. Kaźmierczyk, Warszawa 2018.

Orzecznictwo

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 maja 1994 r., K 1/94, OTK 1994/1, poz. 10.

